



Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Dette værk er downloadet fra

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

www.genealogi.dk

Bemærk, at hjemmesiden indeholder værker, som er omfattet af ophavsret. For ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan PDF-filen frit downloades og anvendes.

For værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun må benyttes til rent personligt brug. Distribution og publicering af PDF-filen er ulovlig.

Personalhistorisk Tidsskrift 2002:2



Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Indhold

Artikler:

<i>Christian Larsen</i> : Handicaparkiver – også en rig kilde for personalhistorikere	227
<i>Margrethe Brock-Nannestad og Merete Næsbye Christensen</i> : Forstadier til en dansk rabbinografi	245
<i>Ulrik Langen</i> : Nogle bemærkninger til Christian VII's inkognito på udlandsrejsen 1768-1769	261
<i>Adam Lindgreen</i> : DNA-forskning – slægtsforskerens ultimative redskab ..	274
<i>Johannes Elgvin</i> : F.J. Kaas' innsjpill ved tronfølgervalget i Sverige 1809 ..	284
<i>Vello Helk</i> : Danske, norske og slesvig-holstenske navne i gavebogen for den lutherske menighed i Leiden 1634-1784	299

Småstykker:

<i>Torben Skjeller</i> : H.C. Hertel og hans slægt	332
<i>Otto Vilh. Sommer</i> : En sejlivet herkomstskrøne	334
<i>Flemming Georgsen</i> : Sognedegnen til Kvong og Lyne, som gav navn til en stor slægt	336

Orientering:

Generalforsamling 2002	341
Resultatopgørelse og balance 2001	348
<i>Christian Larsen</i> : Slægtsforskning i radio, tv og på Internettet	350

Anmeldelser:

Niels Barfoed: I unåde. Peter P. Rohde og opgøret med kommunismen (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	353
Peter Birkelund: De loyale oprørere. Den nationalt-borgerlige modstandsbevægelses opståen og udvikling 1940-45 (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	354
Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909. Ved Erik Nørr (<i>Christian Larsen</i>)	355
Henning Bro og Michael Bach: Ude på Frederiksberg (<i>Lisa Elsbøll</i>)	356
Merete Bøge Pedersen: Den reglementerede prostitution i København 1874-1906 (<i>Stella Borne Mikkelsen</i>)	357

Billedet på omslaget:

På ansøgningen fra Elisabeth Nyholm om pladsen som lærerinde på Gl. Bakkehus noterede bestyreren: »Ser sund og frisk ud, gør et meget tiltalende Indtryk«, og hun fik da også stillingen (Landsarkivet for Sjælland). Hun virkede som lærerinde på institutionen fra 1. november 1898 til 1. august 1904. Læs Christian Larsens artikel om handicaparkiver og deres anvendelsesmuligheder. Foto: Peter Wodskou.

Handicaparkiver – også en rig kilde for personalhistorikere

Af Christian Larsen

Hvis man blandt sine forfædre finder en blind, evnesvag eller døvstum person, kan der hentes mange oplysninger i særfor sorgens store arkiver, der rummer tusindvis af livshistorier.

Fra kurvemager til gårdejer

I december 1870 ankom den 12-årige Lars Vilhelm Jørgensen til Det Kongelige Blindeinstitut i København. Han var født i Refshale på Lolland i 1858 som søn af gårdejer Jørgen Madsen. Lars Vilhelm var i 6-års alderen blevet blind som følge af kirtelsyge, men kunne dog se lys og farve om dagen. Ved sin optagelse på Blindeinstituttet blev han sat i forbedringsklassen, hvor han uden tvivl var en dygtig elev. Ved eksamen i maj 1871 var hans hovedkarakter Mg?, og han var nr. 5 i klassen. Han blev derfor oprykket i 1. klasse og sat til at lære kurvemagerhåndværket. Hel artig var Lars Vilhelm dog ikke, og forstander Johs. Moldenhawer måtte skrive til faderen om sønnens opførsel.

I Lars Vilhelms sagsmappe ligger følgende svar fra Jørgen Madsen, dateret 23. marts 1875: »Deres meget ærede af 16de dennes har jeg modtaget og ser deraf, at min Søn gjentagne Gange har forset sig mod sine højtærede Foresatte. Jeg bringer Dem herved min dybeste Tak, fordi De viser mig den Opmærksomhed at underrette mig derom. Det bedrøver jo Forældre at høre at et Barn opfører sig ulydigt, men det er da ogsaa mit Haab, at naar Lars Vilhelm ved, hvormeget han har gjort mig imod ved at overtræde Deres Befalinger, han da for Fremtiden vil lade sligt fare. At han i andre Henseender opfører sig godt er mig jo en stor Glæde at høre. Jeg har tilskrevet ham og paa det indstændigste foreholdt ham det utilladelige i hans Opførsel imod Dem, hvem han har saa meget at takke for (...)«.

Efter syv års undervisning og erhvervsuddannelse som kurvemager afgik den 19-årige Lars Vilhelm den 4. juni 1877 fra instituttet med fine karakterer. Han tog hjem til sine forældre, der havde anlagt en pileplantage, ligesom faderen gav ham det fornødne værktøj. Instituttet gav ham en fløjte. I protokollen over afgåede elever noteredes det under

1878, at »Det gaaer ham rigtig godt. Han har god Afsætning«. Dette bekræftes også af Lars Vilhelms eget brev i maj 1879 til forstander Moldenhawer. Brevet er skrevet på det guldbergske skriveapparat, der gjorde blinde i stand til at skrive en letlæselig blyantskrift (uden forskel på store og små bogstaver). Lars Vilhelm undskylder, at han først nu skriver, men der har været meget arbejde, »noget som jeg aldeles ikke havde ventet, da jeg forlod instituttet, fordi byen her jo ligger noget afsides og kun en lidet befærdet bivei fører her igjennem. mit meste arbeide har jeg da ogsaa fra maribo, som jeg har faaet igjennem forskjellige bekendtskaber og ved anbefalinger af disse, og som vistnok skyldes den omstændighed, at jeg sælger mine kurve lidt billigere end man kan købe dem i maribo (...)«. Tilmed fik han sine materialer gratis, så der kom en forholdsvis pæn fortjeneste ud af arbejdet. I slutningen af 1880'erne blev Lars Vilhelm gift og fik senere tre sønner, der købte en gård til ham. Lars Vilhelm Jørgensen døde i 1946, 81 år gammel.¹

Fra Gl. Bakkehus til Ebberødgård

Få år efter at Lars Vilhelm var begyndt på Blindeinstituttet, blev den jævnaldrende Christine F. Schiøtz optaget på Gl. Bakkehus, en institution for åndssvage børn. Hendes liv kom til at forme sig væsentligt anderledes end Lars Vilhelms. Christine var født i 1865 i København og datter af gæstgiver Frederik Christian Schiøtz og hustru. Faderen så Christine ikke meget til, eftersom han i 1868 rejste alene til Amerika uden senere at give lyd fra sig. Christines handicap var krampeanfald eller med moderne betegnelse: epilepsi. Allerede fra 1/2 års alderen blev hun angrebet af kramper med jævne mellemrum, og det fortsatte op igennem barndommen.

I juni 1874 anbragtes Christine så på Gl. Bakkehus. Ved hendes optagelse blev hun beskrevet således: »Hun er ret proportioneret men lille og undersætsig af Vækst, har gode Sandser, kan frit bevæge sig, men har kun vilkaarlig Brug af venstre Arm og Haand, da en Svækkelse i højre Legemshalvdel overhovedet især har ramt højre Overextremitet, som hun kun meget ufuldstændigt formaar at bruge«. Hun havde nogle udtalefejl, men ikke anderledes end dem man traf hos andre småbørn, og hun forstod tiltale, »men vil, naar man taler til hende, gjerne skeje ud og gjøre uvedkommende Spørgsmaal og Bemærkninger, som hun atter slipper for at springe over til noget andet. Hun husker ret godt, ogsaa Melodier og Tekst men røber kun ringe Dømmekraft«.²

Christine havde uden resultat været sat i en almindelig skole, men på Gl. Bakkehus forsøgte man at give hende undervisning. Børnene blev undervist i religion, håndgerning/sløjde, tegning, geografi, sang og

I arkivet fra Gl. Bakkehus er der bevaret elevfotografier fra perioden 1856-1946, og det er derfor i dag muligt at sætte billede på Christine Schiøtz, der blev optaget på Gl. Bakkehus i 1874 (Landsarkivet for Sjælland). Foto: Peter Wodskou.



dans. Den trykte årsberetning for 1878/79 fortæller os, at hun havde lært en del bibelske fortællinger, trosartiklerne, budene og Fadervor, kunne en del smådigte udenad og læste uden at bogstaverne lettere sætninger. Der var ligeledes sket lidt fremgang i geografi, tælling og tal-læsning. »Med venstre Haand har hun lært at skrive nogle faa Tal og Bogstaver, men daarligt, hvorimod hun trods sin fuldstændige Lamhed i højre Haand har drevet det til at strikke ganske ordentligt. Tekst og Melodi til en Mængde Sange har hun lært og synger gjerne«. Hendes letbevægelige sind var mest stemt for glæde og lystighed, men hun blev hurtigt såret. Af og til var der »Heftigsudbrud og Uartigheder, men i det hele har man dog Grund til at være tilfreds med hendes Opførsel«.³

En notits i elevprotokollen en del år senere, i 1887, viser, at hun bevarede det gode sind, men stadig fik raserianfald. Christine kunne dog selv mærke, når disse var på vej, og bad om at komme i spændetrøje; når så

det værste var overstået, sagde hun: »Nu tror jeg, jeg kan undvære Spændetrøjen«. I 1892 overførtes hun som en af de første til den nyligt indviede Ebberødgård, der var en afdeling under Gl. Bakkehus og beregnet som arbejds- og plejehjem. Størstedelen af de epileptiske elever forblev inden for åndssvageforsorgen, og Christine døde på Ebberødgård i 1921, 56 år gammel.

Disse to biografier er blot eksempler på de mange livshistorier, der gemmer sig i landsarkivernes store handicaparkiver, dvs. arkiverne fra de tidligere særfororgsinstitutioner. Åndssvageforsorgen har generelt de fyldeste og mest omfangsrige arkiver; således fylder Ebberødgårds arkiv 91 hyldemeter og Gl. Bakkehus 38 hyldemeter. Fra Det Kgl. Blindeinstitut er der for perioden indtil 1980 afleveret 70 hyldemeter. I det følgende skal der gives eksempler på, hvad disse arkiver rummer. Eksemplerne er hentet fra Landsarkivet for Sjælland, hvor en række af de landsdækkende særfororgsarkiver opbevares. Det skal bemærkes, at da arkiverne indeholder personfølsomme oplysninger, er de ikke alment tilgængelige før efter 80 år (efter den kommende arkivlov 75 år).

Fra privat til offentlig fororg

Det er først i begyndelsen af 1800-tallet, at der begynder at komme en institutionaliseret fororg for handicappede personer. Før den tid vil vi kunne træffe dem i fattigprotokoller, folketællinger og kirkebøger. Tager vi f.eks. folketællingen 1801 for Ringkøbing amt, finder vi 48 blinde personer, hvoraf de 29 nød almisser som eksempelvis den 48-årige husmand Chresten Chrestensen, der boede i Munkelund (Ikast sogn) sammen med sin søster Margrethe Chrestensdatter på 59. Begge var almisselemmer. I Sønderby (nordvest for Ringkøbing) blev Anne Nielsdatter, 33 år, betegnet som »Krøbling og blind«. Hun opholdt sig sammen med faderen Niels Mortensen hos søsteren Maren og dennes mand Iver Tulesen. Selvom den jævnaldrende Anne Kristine Pedersdatter på 34 år var blind, noteredes det: »kand dog noget med Hænderne fortiene«. Anne Kristine boede hos moderen Karen Andersdatter (70 år) og dennes 2. mand Christen Jensen (40 år), der var selvejerbonde i Sønderby ved Nisum Fjord.

I løbet af 1800-tallet blev de store centrale særfororgsinstitutioner grundlagt, hvorved det blev muligt at tage bedre hånd om handicappede og at give dem uddannelse og oplæring. Ved hjælp af en erhvervsuddannelse kunne handicappede personer skabe sig en selvstændig tilværelse uden for fattigvæsenets og institutionens rammer, som det var tilfældet med Lars Vilhelm Jørgensen.

Døvstummeinstituttet i København, grundlagt i 1807, var den første af denne slags institutioner. Formål med instituttet var de »Døvstummes Dannelse til Brugbarhed for det borgerlige Liv«. Dette skulle ske ved at give dem undervisning og oplære dem i et håndværk, for pigernes vedkommende som tjenestepiger, så de kunne blive selvforsørgende.

Instituttet kom til at danne forbillede for det blindeinstitut, som loren Kjæde-Ordenen oprettede i 1811. Initiativtageren, C.F. Brorson, kunne henvise til Døvstummeinstituttet i sin plan for et blindeinstitut, hvis formål skulle være at »opdrage Staten nyttige og dydige Borgere«. Eleverne skulle have undervisning i skolefag og lære et håndværk, så de kunne forsørge sig selv, når de forlod instituttet. Blindeinstituttet blev drevet i privat regi frem til 1858, hvor staten overtog instituttet og senere (1898) udvidede det med en forskole på Røsnæs. Ordenen oprettede desuden et arbejdshjem for blinde i 1825 (nedlagt 1971), et asyl for blinde børn i 1861, der lukkede i 1914, og drev i 1930'erne og 1940'erne en husholdningsskole for blinde.

Endelig oprettedes i 1855 Gl. Bakkehus på Frederiksberg. Anstalten var beregnet for »idiotiske, svagsindige og epileptiske Børn i en Alder af 5-15 Aar, naar deres Tilstand giver Haab om Helbredelse eller Forbedring«. Anstalten blev i 1862 udvidet og delt i to afdelinger: en opdragelsesafdeling for idiotiske børn og en plejeanstalt, som skulle være »et Tilflugtssted for ældre Idioter« af begge køn. I 1892 blev Ebberødgård oprettet i tilknytning til Gl. Bakkehus som arbejds- og plejehjem, og hertil blev overført alle såkaldt ikke-underviselige patienter, deriblandt Christine Schiøtz.

Elevprotokollerne

Hovedstammen i handicaparkiverne og det for slægtsforskere mest interessante er elevmaterialet, dvs. elevprotokoller og elevmapper. I Ebberødgårds arkiv gemmer der sig mange tusinde skæbner i de 400 pakker klientsager fra institutionens første 48 år. De to biografier, denne artikel blev indledt med, er skrevet på grundlag af det spændende elevmateriale. Elevprotokollen rummer en række grundlæggende oplysninger om eleven (senere også kaldet klient og deraf klientprotokoller): navn, fødested, fødedato/alder, hvornår optaget i og udgået fra institutionen samt bemærkninger om opholdet i institutioner.

Udover elevprotokollen har man også på mange institutioner haft elevmapper, hvor der ligger, hvad vi kan kalde »bilag« til protokollen. Det kan være attester, der var nødvendige i forbindelse med optagelse, papirer der knytter sig til institutionsopholdet eller livet efter institutionen. Sådanne elevmapper finder vi bl.a. i Blindeinstituttets arkiv, hvor

sagsmappen på Lars Vilhelm Jørgensen indeholder dåbsattester, erklæringer fra den lokale læge og fra skolelæreren, breve fra faderen og fra Lars Vilhelm samt et avisudklip fra *Lollands-Posten* 26. august 1946 med nekrologen over Lars Vilhelm.⁴ I en anden, tilfældigt udvalgt, elevmappe på pigen Marie Ejlersen fra Emtekær nord for Assens, elev 1903-1912, ligger faderens ansøgning 1903 om datterens optagelse samt lægeattest og udtalelse fra den lokale lærer. Desuden finder vi en notits fra Blindeinstituttets læge 1905 om, at Marie burde sendes på instituttets forskole på Røsnæs, da hun led af stærk hovedpine.⁵

Ved optagelsen på Gl. Bakkehus skulle der udfyldes et skema med 27 spørgsmål af den lokale præst og læge. Dette skema er desværre ikke bevaret for Christine Schiøtzs vedkommende, men er det til gengæld for Marie Charlotte Amalie Sandrue, der blev optaget som elev nr. 7 i 1855. Hun stammede fra Stege på Møn, hvor hendes fader var værtshusholder. Marie var på det tidspunkt 11 år gammel. Institutionen ønskede oplysninger, om der var arvelige sindssygdomme i familien, om omstændighederne i forbindelse med svangerskab og fødsel, om barnets fysik (f.eks. »Hovedets Dannelse, dets Omfang, Længden af de forskellige Diametre«), om barnets åndelige udvikling og almindelige adfærd. Sognepræst D. Smith og distriktslæge H. Mackeprang kunne oplyse, at der ikke på den mødrene side havde været sindssygdom, men at hendes farfader havde lidt af afsindighed i sine sidste år. Maries fødsel forløb fint, ligesom opvæksten havde været normal, bortset fra at »Hun synes ret at udvikle sig noget langsommere end andre Børn, men man blev dog først opmærksom derpaa senere da hun var hen ved 3 Aar gammel«, skrev lægen. Hun var heller ikke misdannet. Marie var et fredeligt og godmodigt barn, der havde gået i pogeskole og lært godt at læse i bog, »men det Læste er strax forsvunden, hun skriver paa Tavle«. I spørgsmål 21 skulle den formodede årsag til hendes nuværende tilstand angives. Præst og læge var enige om, at den »Ormekrampen«, hun havde haft i 2.-3. leveår, var årsag hertil. Ormekrampe er indvoldsorm, som i 1800-tallet var et udbredt problem.

Endvidere ønskede man oplysning om almuens levemåde på lokaleggen, og om der »gjøres (...) hyppigt Misbrug af spirituøse Drikke overhovedet og i Barnets Familie i Særdeleshed«. Sognepræst Smith noterede, at drikkefældigheden blandt almuen i Stege var mindre hyppig pga. mønboernes »større Velstand og rigelige Føde«. Forældrene var ædruelige folk, men farfaderen og farbroderen havde nok været temmelig hengiven til drik. Endelig skulle det oplyses, om det var sædvane på eggen »at berolige spæde Børn med Brændevin eller med Lægemedler

som indeholde Opium eller andre søvndyssende Substantser? Har noget saadant Middel været benyttet i dette Barns spæde Alder?«. Hertil kunne både præst og læge svare: Nej.

Marie blev optaget på Gl. Bakkehus i december 1855. I maj 1864 blev hun overført til den nyoprettede plejeafdeling for de elever, der »have viist sig uimodtagelige for yderligere Udvikling og derfor maae ansees for uhelbredelige«. Maries ophold på Gl. Bakkehus blev imidlertid kort, og i april 1871 døde hun, kun 27 år gammel.⁶

Kilder til dagligdagen

Arkiverne indeholder også oplysninger om dagligdagen på institutionen. Mange steder har man ført en dagbog, hvor stort og småt om livet på institutionen blev optegnet. Dagbogen fra Blindeinstituttets forskole på Refsnæs fra foråret 1916 viser, at søndag den 5. marts holdt man fastelavn, hvor de store piger spillede en af dem selv forfattet komedie. Bagefter var der »Lotteri om Smaating, som var gemt fra Julen«. Fastelavnsmandag bød på opvisning, tøndeslagning og om aftenen bal. Eleverne fra de ældste klasser var klædt ud i forskellige dragter og dansede »Nationaldanse«. Den 2. april havde skolen besøg af fire blinde kunstnere, Chr. Kjellerup, Aksel Agerby, Karl Mathisen og frk. Melchior, som bl.a. spillede udvalgte kompositioner af Lauritz Lauritzen. »Alt i alt et meget fornøjeligt Besøg«. I maj var der den 12. og 13. årsprøver i religion, dansk, anskuelse, regning, vers og fortælling, håndgerning, sangleg, gymnastik og dans. Eksamen overværedes af en norsk blindelærer, kammerherre Kragh og »Hs. Exc. Geheimeraad Goos« m.fl. Der er tale om tidl. justitsminister C. Goos, formand for Blindeinstituttet.⁷

Også de trykte kilder kan give righoldige informationer, f.eks. kunne årsberetningen fra Gl. Bakkehus berette om Christines skolegang. Årsberetningen 1865-1867 fra Døvstummeinstituttet fortæller os ikke blot om undervisningen, men tillige om dagligdagen (se tekstboks). Om børnenes senge hed det, at de var forsynede med krølhårsmadrasser; om sommeren havde eleverne to uldne tæpper, men om vinteren tre, og sovesalene blev opvarmet, »naar det er Frostveir«. Desuden kan vi læse om »Elevernes Fornøielser«, som havde bestået i en årlig skovtur, besøg på zoologiske museer og i Zoologisk Have. »Hvert Aars ældste Classe besøgte Rosenborg Slot og flere af vore Museer. Foruden at more Eleverne gavne disse Udflugter ved at udvide deres Kundskaber og deres Færdighed i Sproget. Lærerne samtale med dem om det Sete og lade dem opskrive det«. I julen havde man haft juletræ, og eleverne havde fået julegaver. Endelig havde Hans Majestæt Kongen glædet eleverne med tre festmåltider, første gang ved kongeparrets besøg på instituttet i marts

1866, dernæst på prinsesse Dagmars bryllupsdag og endelig på kongeparrets sølvbryllupsdag i maj 1867.⁸

Både på Blindeinstituttet, Døvtummeinstituttet og Gl. Bakkehus fik eleverne undervisning i skolefag og blev givet en erhvervsmæssig uddannelse. Undervisningsplanen af 1845 for mellemste drengeklasse på Døvtummeinstituttet er gengivet her.⁹

Undervisningen i fag som tegning, regning og værkstedsarbejde var lagt an på at skulle være eleven til hjælp i hans fremtidige liv. Tegning kunne f.eks. være den fremtidige snedker en god hjælp, når han skulle lave et møbel, mens et regnestykke kunne være udregning af priser. Hvis 1 alen klæde kostede 4 rdl., hvor meget kostede så 20 alen 3 kvarter?¹⁰ Desuden blev eleverne oplært i et erhverv, der var foreneligt med deres handicap. På Blindeinstituttet uddannede man eleverne til f.eks. børstenbinder eller rebslager, mens eleverne på Døvtummeinstituttet blev skomager, snedker eller skrædder. En undersøgelse fra 1886 viste, at af 263 døvtumme mænd var de 192 beskæftiget som netop skrædder, skomager eller snedker. For pigernes vedkommende blev det enten til syerske eller tjenestepige.¹¹

Døvtum fandt sin tilkommende på Døvtummeinstituttet

Illustrationen side 236 viser eksamensprotokollen fra Døvtummeinstituttet 1845. Den øverste på eksamenslisten var Ole Bruun Stampe. Stambogen over elever oplyser, at han var født 20. august 1829 som søn af husmand Carsten Bruun Stampe og Johanne Olsdatter i Gladsaxe. Han blev optaget i oktober 1839, samme år som instituttet flyttede til Kastelsvej. Sognepræsten Grundtvig havde oplyst, at »Drengen (er) ikke født døvtum, men har faaet sit nuværende Tilfælde i en Skarlagensfeber for omtrent 3 Aar siden. – Hverken hans Forældre eller nogen af hans Paarørende ere eller have været døvtumme«. ¹² Ved eksamen i maj 1845 klarede han sig godt: Mg i evner, flid, bibelhistorie, tavleregning og Ug i lærebog, sprogfærdighed, historie, geografi og hovedregning.¹³ Han blev derefter konfirmeret i Trinitatis Kirke 28. maj 1845 og afgik fra instituttet 8. august. På instituttet havde han lært skomagerhåndværk og blev derfor sat i lære hos skomagermester Madsen i Kronprinsessegade.

På Døvtummeinstituttet fulgte man de udgåede elever, indtil de fyldte 25 år. Protokollen over disse elever viser, at Ole 1845-1850 stod i lære og blev svend Skt. Hansdag 1850. I årene 1851-1852 var han skomager på hjemegnen, men flyttede i 1853 til Aalborg og blev skomagersvend dér. Grunden til, at han flyttede så langt hjemmefra, finder vi i »Anmærkninger«, hvor vi kan læse, at han i 1860 blev gift med den døvtumme Lotte Sophie Jakobsdatter fra Kollerup sogn i Thisted amt. Ved Lot-

Maj 1845.		Alder		Sjællere		Læringsår								Bemærkninger				
No	Navn	Alder	Tilstanden	f. år	f. Mån.	Fremgangsbøger												
						Søndag	Frede	Spisestuen	Stuen	Udvalgte	Geogr.	Lat.	Græ.					
32	Ole Bruun Stampe	13.12.20	13.12.20	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	Eksamen
13	Hennig Henningsen	13.12.20	13.12.20	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	Eksamen
16	Johannes Carl Ewald Niendam	13.12.20	13.12.20	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	
39	Ole Jørgensen	13.12.20	13.12.20	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	
9	Andreas Lauritzen	13.12.20	13.12.20	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	Eksamen
	Nils Frederik Christian Nielsen		13.12.20	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	
36	Jens Hansen	13.12.20	13.12.20	g	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	Eksamen
37	Frederik Jørgensen	13.12.20	13.12.20	g	g	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	Eksamen
50	Nils Jensen	13.12.20	13.12.20	g	g	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	
38	Hans Adolf Nielsen	13.12.20	13.12.20	g	g	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	
29	Peter Rasmussen	13.12.20	13.12.20	g	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	
92	Peter Carlsen	13.12.20	13.12.20	g	g	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	
99	Peter Mønstergaard	13.12.20	13.12.20	g	g	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	
18	Nils Hansen	13.12.20	13.12.20	g	g	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	
26	Johann Pedersen	13.12.20	13.12.20	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	
96	Carl August Larsen	13.12.20	13.12.20	g	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	
35	Christophus Larsen	13.12.20	13.12.20	g	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	

Det gik godt for Ole Bruun Stampe ved eksamen i Døvsommeinstituttet maj 1845, som opslaget i eksamensprotokollen viser (Landsarkivet for Sjælland). Foto: Peter Wodskou.

te Sophie er der tilføjet »No 23«. Dette nummer henviser tilbage til instituttets stambog over elever, hvor vi kan finde oplysninger om Lotte Sophie. Hun var født 22. januar 1830 i Kollerup sogn, hvor faderen var husmand. Hun blev optaget i instituttet samtidig med Ole, blev konfirmeret og afgik samtidig med ham i 1845. På instituttet er fundamentet til deres forhold utvivlsomt lagt, men det blev en lang forlovelse. Protokollen over udgåede elever oplyser os, at hun 1845-1860 var hjemme hos forældrene og ernærede sig som syerske. Først i 1860 flyttede hun hjemmefra, idet hun og Ole jo blev gift.¹⁴

Tidligere elever senere i livet

Også på Blindeinstituttet valgte forstander 1858-1905 Johs. Moldenhawer at følge eleverne, efter at de var udgået fra instituttet. En af disse var Carl Harpsøe. Han var født i Stege 1843 som søn af glarmester S.A. Harpsøe og Johanne Pedersdatter. Carl, der var blind fra fødslen, blev optaget i Blindeinstituttet i august 1853 og fik her ni års undervisning. I oktober 1862 kunne han forlade instituttet efter endt undervisning og

oplæring som rebslager.¹⁵ Ved hjælp af protokollerne over afgåede elever er det muligt at følge ham 40 år derefter. Carl tog ophold hos en onkel i Stege, men det gik ikke så godt med fortjenesten, og kommunen anbragte ham hos rebslager Broholm. Carl kunne ikke spinde sammen med de seende og blev derfor sat til dels groft arbejde, dels håndlangerarbejde. I 1864 flyttede han til København for at arbejde sammen med andre tidligere elever fra Blindeinstituttet, men igen var den ringe indtjening et problem, og i 1868 måtte Carl vende tilbage til Stege.

I 1870'erne arbejdede han hos Broholm og senere dennes søn, inden han i 1880'erne blev svend hos rebslagermester Ekmann i Fåborg. I 1887-1888 noterede Moldenhawer, at Carl ønskede at nedsætte sig som selvstændig, evt. i Jylland, men i 1899 vendte Carl tilbage til Stege og arbejdede som måttemager. Tanken om at blive selvstændig havde dog ikke forladt ham helt, og han bad derfor Stege Byråd om økonomisk støtte, men i denne retning gik byrådets planer ikke. De tilbød ham at komme i kurvemagerlære hos en blind mand på Møn, hvilket Carl afslog. I 1903 noterede Moldenhawer, at Carl havde nedsat sig som måttemager i Jylland. Derefter er hans skæbne ukendt.¹⁶

Indberetninger om blinde og døvstumme

En anden vigtig kilde til blinde og døvstummes liv uden for institutionerne og til at følge dem efter skolen er indberetninger. Allerede i 1821 og 1834 pålagde regeringen præsterne at indsende årlige lister over døvstumme og blinde personer. Døvstummeinstituttet og Blindeinstituttet anvendte nemlig disse lister til at danne sig et overblik over antallet af potentielle elever og til at udvælge kommende elever, og det var derfor vigtigt at stå på listen. I juli 1837 fik Frederik 6. en ansøgning fra husmand Søren Rasmussen Bruus i Terdrup, Randers amt, om at få sin 13-årige datter Inger Marie optaget i Blindeinstituttet. Hun var hidtil blev nægtet optagelse, fordi hun netop ikke stod på de årlige lister pga. en fejl fra præstens side, muligvis fordi hun var svagsynet og dermed ikke ganske blind. I november 1837 bevilgede bestyrelsen hende en elevplads.¹⁷

Der er i dag bevaret indberetninger om døvstumme 1822-1878 og om blinde 1835-1870.¹⁸ Indberetningerne skulle indeholde følgende oplysninger: navn, alder, forældrenes navn og kår, sjæls- og legemsbeskaffenhed, om handicappet var medfødt eller senere erhvervet, og af hvem den handicappede blev forsørget. Tager vi døvstummeindberetningen for 1860 fra Gelsted-Rørup sogne på Vestfyn, kan vi læse om en af pastoratets døvstumme, Alexander Rasmussen på 60 år, at han var »temmelig urolig, egensindig og stundom skadefro og der maa holdes et Tyende til

at passe ham«, og at han »Udretter saa at sige intet til Nytte«. Den 42-årige Emil August Mai var derimod »velsindet og ordentlig« og nød ingen offentlig understøttelse, men ernærede sig selv som skomager. Det oplyses også, at han kom hjem fra Døvstummeinstituttet 23. maj 1834, og med den oplysning kan vi gå til instituttets stambog over elever og finde flere informationer om ham.¹⁹

Indberetningen fra samme år om blinde i Slagelse provsti er opbygget på samme måde. Her fortæller provst Bondesen om den 14-årige Ane Marie Jensdatter fra Stillinge sogn. Hendes forældre var så fattige, at de måtte tjene hver for sig, og Ane Marie var derfor hos mormoderen og morfaderen, »fattige Huusfolk, og har det neppe godt«. Tilmed var hun sygelig. Hendes tilstand kunne dog bedres, hvis hun fik en friplads på Blindeinstituttet. Om hendes sjælelige tilstand noterede præsten: »Meget svage Evner; maaske lidt fjollet«. ²⁰ Hun har dog ikke kunnet findes i Blindeinstituttets elevprotokoller.

Privat forsorg

Ved siden af de statslige institutioner eksisterede der en række private særforsorgshjem, bl.a. Kjæde-Ordenens arbejds- og forsørgelseshjem for blinde, oprettet i 1825. Oprindeligt var hjemmet for begge køn, men fra 1860'erne optog man kun kvinder. Ifølge *Love for Lemmerne i Forsørgelses- og Arbejdsanstalten for Blinde* fra 1867 kunne blinde kvinder, der havde lært et håndarbejde, optages. De ville få »Huus, Føde, Klæder, Fodtøi, Vask og Varme samt Medicin og Pleie i Sygdomstilfælde«; til gengæld for dette skulle kvinderne arbejde for Blindehjemmet.²¹ Det drejede sig om spind, strikning, hækling, børstenbinderi, stråfletning og syning. Ved optagelse anvendtes der fra 1873 et trykt skema, som den 70-årige Marie Elisabeth Johannesdatter Berg (gift Jensen) fik udleveret i sommeren 1899. Egentlig skulle der også have være vedlagt en dåbsattest, men den havde Marie Berg åbenbart ikke mere. I stedet vedlagde hun sit skudsmål, der indeholdt de ønskede oplysninger. Da skemaet med bilag er bevaret i Blindehjemmets arkiv, kan vi følge hende livet igennem.²²

Hun var født i 1829 i Vonsild i hertugdømmet Slesvig som datter af Johan Peter Johansen Berg og Dorthea Olufsdatter. Efter sin konfirmation i 1844 kom hun som mange andre unge piger ud at tjene. I 1851 fik hun arbejde i København, men rejste fem år senere tilbage til Jylland, hvor hun blev gift og senere separeret. Fra 1876 ved vi, at hun var jordemoder nord for Skive, men flyttede i 1886 til København, sandsynligvis pga. dårligt syn. I 1890 og 1893 måtte hun opereres for grøn stær.

I 1890'erne boede hun hos sønnen, bygningsnedker P. Christiansen, men han har åbenbart ikke kunnet give den fornødne pleje, og Marie



Kjæde-Ordenens blindehjem i Klerkegade 1908. Damen i midten med en audiofon i hånden er Nielsine Poulsen (1862-1910), der boede i Klerkegade fra 1883 og indtil sin død. Audiofonen kom frem omkring 1890 og var et hjælpemiddel for dårligt hørende og døve personer. Den var en tynd ebonitplade med et skaft, hvor pladen holdtes ind mod tænderne. Lydbølgerne forplantedes fra pladen gennem tænderne og kraniets knogler direkte til labyrinthen (Blindehistorisk Museums billedsamling). Foto: Lene Mikkelsen.

besluttede derfor at søge ind på ordenens blindehjem i Klerkegade. På hendes ansøgning skrev den lokale sognepræst: »en hæderlig og agtværdig gammel Dame. Hun har prøvet haarde Trængsler og megen, megen Sorg i sine Dage, der har efterladt deres Mærker i et Sind, der er træt af denne Verden, og hun ønsker kun at tilbringe de sidste Dage eller Aar i Stilhed og Fred«. Det blev nu til et tiårigt ophold i Blindehjemet. Hun døde på Almindeligt Hospital i november 1911.

»Høj, net Dame, dannet Væsen«

Arkiverne indeholder også oplysninger om personalet på institutionerne. I 1898 skulle en lærerindestilling på Gl. Bakkehus besættes, og der indkom en række ansøgninger, heriblandt fra den 23-årige Elisabeth Nyholm. Hun havde 18 år gammel taget privatlærerindeeksamen på Femmers Kvindeseminarium og derefter været lærerinde for tre børn på gården Christiansminde på Lolland 1893-1895. Hendes arbejdsgiver, S.

Ansøgerens fulde Navn, Alder, om gift?	Anna Maripette Caroline Hansen, 57 Aar. Enkel.
Hvor boer han og hvormed betaler han i Huseleie?	Landemærkesk. 95 No. 3. Skandelig Glasstige 1 1/2 No.
Ved hvilket Arbejde erhverver han sit Udkomme og hvor stor er hans Fortjeneste?	Da Ansøgerinden er næsten blind og underdanig som Pige af en blinde Undervisningsanstalt gaar meget sparsom i hun vasker ude af Hænde til at arbejde.
Har han Formue?	Nej.
Har han Noget indstaaende i Sparekasser eller deslige?	Nej.
Er han indskrevet i en Stiftelse eller i nogen Syge- og Begravelseskasse?	Medlem af Syge- og Begravelseskassen, "Arbejdsløse."
Opbeholder han Pension, Livrente eller overhovedet nogen Hjælp fra det Offentlige eller Private? og da hvormed?	Spilge Blindeblinde fra 30 No med sin Middel, "Arbejdsløse" fra 40 No aarlig.
Har han Udsigt til Arv eller anden Forbøring i Kurs?	Nej.
Har han Familie, hjemmeværende og andensteds boende, forsørgede og uforsørgede Børn? Deres Navn, Alder, Stilling, Indtægter og Bopæl? Bidrage disse til hans og Familiens Underhold, og da hvorledes?	Nej.
Har han nu, eller har han tilforn haft Hjælp fra Fattigvæsenet, da hvornar og hvorledes?	I 1866 har Ansøgerinden faaet Hjælp af Fattigvæsenet. Hansom havde dengang hun døde af Katarakt, gaaet paa hans Kjøbmandsskole og seet sig til at arbejde.
Har han Gjæld, til hvem og hvor stor?	For ca. 20 No paabøet Penge.
At jeg har udfyldt dette Schema fuldstændigt og overensstemmende med Sandheden og Intet har forudlagt attestere herved.	
J. Hansen den 14. Marts 1897. A. Hansen	
Rigtigheden af ovenstaaende Oplysninger, samt at Ansøgeren ikke har andre Indtægter i Penge eller Naturaltydelser end de her anførte, bevidnes af O. Frøken Pedersen, Billedkunstnerinden Landemærkesk. 95.	
Hansen den 15. Marts 1897. Frøken Pedersen, København. Ved sin Hustru	

Den 57-årige Anna Hansen var blandt de mange, der igennem tiderne har søgt om del i de legater til fordel for blinde, som Kjæde-Ordenen administrerer, hvilket 20 pakker med legatansøgninger vidner om (LAK. Kjæde-Ordenens legatsager). Foto: Lene Mikkelsen.

Jochumsen, skrev meget rosende: »Denne Gerning udførte Frøkenen til vores fulde Tilfredshed, idet Børnene ved Examen viste sig at være vel underviste, hun er en dygtig Pige, forstaar at holde passende Disciplin og dog at erhverve sine Elevers Kjærlighed. Da hun ved Siden heraf er fordringsfri og omgængelig, kan vi kun paaskjønne hendes Virksomhed her i Hjemmet«. I november 1896 tog Elisabeth så skolelærerindeeksamen og bestod med 1. karakter. Derefter blev det til 1½ år som lærerinde i Horsens.

Foruden at indsende en ansøgning var hun og de andre ansøgere til

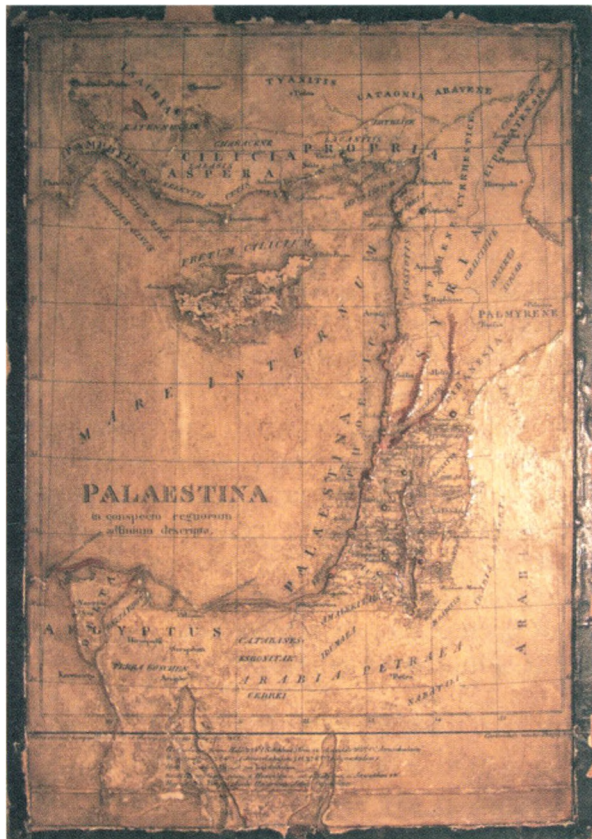
samtale på Gl. Bakkehus, og på ansøgningerne har forstanderen E.V. Rolsted noteret sit indtryk. Om Elisabeth står der: »Ser sund og frisk ud, gør et meget tiltalende Indtryk«, mens en anden ansøger var en »høj, net Dame, dannet Væsen«, noget man lagde megen vægt på. I anstaltens første statutter stod der, at »Det quindelige Opsyn i Anstalten anbetroes en christelig sindet dannet Kone«, og det var en forudsætning, at ansøgerne kom fra hjem, der havde givet dem en »god almen Dannelselse«. ²³ En tredje ansøger gjorde »et godt Indtryk; hun ser sund og frisk ud, men tilstaar af og til at lide af ret heftig nervøs Hovedpine«. Elisabeth fik stillingen og var lærerinde frem til 1904. ²⁴

Methea Hoffmann var lærerinde på Blindeinstituttet 1883-1920. I sine pensionistår udarbejdede hun biografier over de 70 personer, der havde været ansat på instituttet 1858-1925; kun en lærerinde samt to sløjd- og fritidslærere mangler i biografierne. Biografierne rummer udover personalhistoriske fakta småaneddotiske beskrivelser og personkarakteristika. Ved en del af biografierne er der tillige foto vedlagt. En af de portrætterede var Frederik Kyster (1830-1911), der lærte eleverne skomageri fra 1881. Methea karakteriserede ham som en dygtig lærer, »meget afholdt af Eleverne og et godt Exempel for dem med Hensyn til Flid og Omhyggelighed (...) Han var et lunt, stille gemyt«. ²⁵

Andre relevante arkiver

Udover særfor sorgens arkiver kan man også finde oplysninger om handicappede i en række andre arkiver. Her tænkes især på fattigvæsenets arkiv, som findes i pastoratsarkivet og fra 1841/1867 i kommunearkivet. ²⁶ F.eks. vil vi kunne finde flere informationer om Carl Harpsøe i Stegges kommunale arkiv, ligesom de blinde og døvstumme personer, der nævnes i indberetninger, vil kunne genfindes i fattigprotokoller og sognerådets forhandlingsprotokoller, når de skulle have til dagen og vejen. De lokale administratorer af fattigvæsenet har dog nok mere haft kommunens økonomi for øje end de handicappedes behov, især hvis det drejede sig om meget handicappede og dermed »udgiftstunge« personer.

I Skjoldborg-Kallerup pastorat ved Thisted måtte man i 1816 overtage forsørgelsen af to unge piger, hvoraf den ene var krøbling, den anden sindssvag. Da udgifterne til vagthold til den sindssvage pige slugte op mod halvdelen af fattigvæsenets samlede udgifter, anskaffede man sig en dårekiste, hvori pigens spærres inde, når hun fik sine anfald – og derved sparede man udgiften til vagtholdet. Formodentlig har der været tale om en ganske lille celle opført i forbindelse med et fattighus. ²⁷



Reliefkort fra 1811. I geografiundervisningen på Blindeinstituttet benyttede man landkort, der var klinede på lærred, og hvor forskellige effekter såsom garn, sand og limvand udgjorde grænser, floder, søer m.v. (Blindehistorisk Museums samling). Foto: Lene Mikkelsen.

Tag på museum

Hvis man vil vide mere om de enkelte institutioner og handicaps for at få flere oplysninger om sin forfaders dagligdag, er der skrevet en række bøger om de forskellige særforsorgsinstitutioner, jf. litteraturlisten. Bøgerne vil kunne give en bredere ramme om opholdet og dermed udvide elevprotokollens oplysninger: hvad fik de at spise, hvilket slags arbejde de blev sat til osv. Endelig er der også i de seneste årtier skudt en række handicaphistoriske museer op, som oftest i tæt tilknytning til institutionen. Her kan nævnes Blindehistorisk Museum, der har til huse på Blindeinstituttet i Hellerup, hvor man får et godt indblik i blindes og blinde elevs verden gennem de sidste 150-200 år. Om museerne kan man læse i *Handicaphistorisk Tidsskrift* 5 (2001).

Udvalgt litteratur om forsyrg for og undervisning af handicappede

C. Goos: *Det Kongelige Døvstumme-Institut i København 17. April 1807-17. April 1907*. 1907

Jan William Rasmussen: *Den kongelige Døvstummeskole i Nyborg 1891-1991 Nyborgskolen*. 1992

E. Forchhammer: *Statens kostskole for døde i Fredericia 1880 – 22. marts – 1955*. 1955

Asger Holm: *Døveundervisning i Danmark 1807-1982*. 1983

Christian Larsen: *Til Gavn for Menneskeheden og Fædrelandet. Kjæde-Ordenen og dens blindeforsyrg gennem 225 år*. Kbh. 2002

Statens institut for blinde og svagsynede i København 1858 – 5. november – 1958. 1958

Niels Strandsbjerg: *Refsnæsskolen. Institut for Blinde og Svagsynede Børn og Unge i Danmark. 100 års jubilæum*. 1998

Knud Rasmussen (red.): *Taleinstituttet i Århus 1937 – 50 år – 1987*. 1987

Jacobsen, Eva: *Fra sættekasse til computer. Strejftog gennem specialundervisningen af ordblinde / læse-staveretarderede i Danmark*. *Handicaphistorie* 1988 s. 97-121

Nete Balslev Wingender: *»Drivhuset for den sygnende Plante!«*. *Børn og opdragelse i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus 1855-1902*. 1992

Torben Hvam: *Ebberødgårds historie*. 1994

Poul Duedahl: *Billeder fra en anden verden. Den kellerske Anstalt i Brejning 1899-1999*. 1999

Edith Mandrup Rønn: *»De fattige i ånden«*. *Essays om kultur, normalitet og ufornuft. En etnologisk undersøgelse af praksis inden for dansk åndssvagevæsen og -forsyrg ca. 1840-1990. Med eksempel materiale fra den tidligere åndssvageanstalt i Ribe*. 1996

Birgit Kirkebæk: *Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsyrg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsyrg 1959-1970*. 2001

Historisk Selskab for Handicap og Samfund (HSHS) har siden 1987 udgivet *Handicaphistorisk Tidsskrift* (1987-1992 med titlen *Handicaphistorie*, 1993-1998 *Handicap & Samfund*).

Noter

1. LAK. Det Kgl. Blindeinstitut i København. Elevprotokol 1858-1906, drenge 92-137 (nr. 98). Elevcharteks, mænd 1851-1943 nr. 87-130. Protokol over afgæede elever 1877-1887.
2. LAK. Gl. Bakkehus. Hovedprotokol over elever nr. 192-381, 1873-1883 (nr. 211).
3. *Årsberetning fra Gl. Bakkehus* 1879.
4. LAK. Det Kgl. Blindeinstitut i København. Elevcharteks, mænd 1851-1943 nr. 87-130 (nr. 98).
5. LAK. Det Kgl. Blindeinstitut i København. Elevcharteks, piger 1854-1941, nr. 247-315 (nr. 284).
6. LAK. Gl. Bakkehus. Oplysninger over optagelsessøgende elever 1855-1861 samt over optagne elever 1858-1886. Hele skemaet er gengivet i Erik Nørr: Værtshusholderens datter, der kom på Gamle Bakkehus. *Handicap & Samfund* 10 (1998) s. 17-31.
7. LAK. Det Kgl. Blindeinstitut på Refsnæs. Dagbog 1898-1937.
8. *Det Kongelige Døvstumme-Institut i Skoleaarene 1865/66 og 1866/67, en Indberetning til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet af 10de Februar 1868*. 1868.
9. LAK. Det Kgl. Døvstummeinstitut i København. Vedr. undervisningen 1845-1869.
10. Goos: *Det Kongelige Døvstumme-Institut* s. 53-73, 175-201.
11. Holm: *Døveundervisning i Danmark 1807-1982* s. 191.
12. LAK. Det Kgl. Døvstummeinstitut i København. Stambog over elever 1816-1865 (nr. 32).
13. LAK. Det Kgl. Døvstummeinstitut i København. Eksamensprotokol 1844-1856.
14. LAK. Det Kgl. Døvstummeinstitut i København. Protokol over udgæede elever 1823-1871.
15. LAK. Det Kgl. Blindeinstitut i København. Elevprotokol 1858-1906. Drenge nr. 1-47 (nr. 6).
- 6). Elevcharteks, mænd 1851-1943, nr. 1-30, jf. Larsen: *Til Gavn for Menneskeheden og Fædrelandet* s. 76-77.
16. LAK. Det Kgl. Blindeinstitut i København. Protokoller over afgæede elever 1859-1876 s. 15, 30b; 1877-1886 s. 59b.
17. LAK. Kjæde-Ordenen. Det Kgl. Institut for Blinde. Sager 1836-1837.
18. Indberetninger om døvstumme findes i Det Kgl. Døvstummeinstituts arkiv, mens indberetningerne om blinde findes i arkiverne efter Det Kgl. Institut for Blinde og Det Kgl. Blindeinstitut i København.
19. LAK. Det Kgl. Døvstummeinstitut i København. Indberetninger om døvstumme 1860.
20. LAK. Det Kgl. Blindeinstitut i København. Indberetninger om blinde i Danmark 1859-1866.
21. Gengivet i Larsen: *Til Gavn for Menneskeheden og Fædrelandet* s. 97.
22. LAK. Kjæde-Ordenen. Blindehjemmet. Ansøgninger om optagelse i hjemmet 1898-1935.
23. Wingender: - - *Drivhuset for den sygnende Planke!* - - s. 175-176.
24. LAK. Gl. Bakkehus. Ansøgninger til ledige stillinger 1893-1906.
25. LAK. Det Kgl. Blindeinstitut i København. Methea Hoffmanns biografier over Blindeinstituttets personale 1925. Se også Nete Balslev Wingender: Methea Hoffmanns 'biografiske leksikon' Birgit Kirkebæk og Ingrid Markusen (red.): *Livshistorien* 1996 s. 149-162.
26. Jf. Erik Nørr: Personalhistoriske og befolkningsmæssige oplysninger i skole- og fattigarkivalier før kommunalanordningen af 1841. *Personalhistorisk Tidsskrift* 1983 s. 101-119.
27. Harald Jørgensen: *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, 1940/1979 s. 258.

Forstadier til en dansk rabbinografi

Af Margrethe Brock-Nannestad & Merete Næsbye Christensen

Det danskjødiske mindretal gennemførte en succesfuld tilpasning til det danske samfund i det 19. og 20. århundrede. De københavnske rabbinere havde to ting til fælles, en moderne tyskjødisk baggrund, og at de fik ekstremt lange ansættelsesperioder i København. Hvorfor blev netop denne type rabbiner valgt af menighedens ledelse? Eller valgte man ikke en type, men snarere personligheder? Forfatterne diskuterer det danske rabbinats udvikling, samspillet mellem menighedsledelsens assimilationsbestræbelser og rabbinernes brug af den tyskjødiske assimilationsmodel, og de mange undersøgelser, der endnu skal gøres, før det danskjødiske mindretals udvikling kan klarlægges.

I perioden 1830 til 1970 havde seks ud af syv københavnske rabbinere en tyskjødisk baggrund, enten i form af deres nationalitet eller i form af deres uddannelse ved et af de tre tyskjødiske rabbinerseminarier. Antallet af rabbinere er ikke særlig stort, når man tager den lange tidsperiode i betragtning: Det Mosaiske Troessamfund ansatte i alt syv rabbinere, hvoraf den ene, Hirsch Goitein, døde meget kort efter ansættelsen, og en anden, Tobias Lewenstein, blev afskediget efter 7 års ansættelse. For de fem øvriges vedkommende kom deres ansættelsesperioder til at strække sig over henholdsvis 62 år (Abraham Alexander Wolff), 23 år (David Simonsen), 13 år (Max Schornstein), 27 år (Max Friediger), og 23 år (Marcus Melchior). Disse lange ansættelsesperioder, kombineret med viden om, at Troessamfundet i en given situation ikke veg tilbage for at afskedige en rabbiner, antyder, at der var god overensstemmelse mellem Troessamfundets ønsker til rabbinernes måde at agere på, og rabbinernes selvpfattelse og opfattelse af deres plads i Mosaisk Troessamfund og i det danske samfund generelt.

Hvad er en rabbiner?

Man må indledningsvis spørge, om en analyse af disse rabbinere og deres personlige og arbejdsmæssige forhold til medlemmerne og ledelsen af Mosaisk Troessamfund bedst kan foretages i form af en række biografier af personligheder – eller om typebetegnelsen »rabbiner« giver

grundlag for generelle betragtninger, mundende ud i en prosopografi.¹ Et grundlæggende problem udgøres af definitionen af begrebet rabbiner og dennes arbejdsområde.

Ordet rabbiner har en lang udviklingshistorie. Det hebraiske ord »rabbi« betyder ordret »min herre« eller »min mester«, »min lærer« og er en ærestitel. Ordet har tilknytning til »raba«, at være stor. Rabbineren er altså en lærer, en respekteret person, en uddannet og vis mand, og inden for nyere jødiske reformretninger kan det også bruges om kvinder. Den klassiske opfattelse af rabbineren kendes også fra Det Nye Testamente. Han er den skriftlærde mand med opgaver som lærer, prædikant, dommer, specialist i alle kultiske spørgsmål. I den tidlige middelalters jødiske samfund i Vesteuropa er rabbineren først og fremmest specialist i jødisk lov, lærer for særligt lovende studerende, og en indflydelsesrig person i menighederne, og i forholdet til øvrigheden. Den traditionelle rabbineruddannelse kan betragtes som en mesterlære, hvor den lovende studerende vil opsøge flere berømte rabbinere, der underviser et lille antal studerende ad gangen i en yeshiva, det vil sige et akademi for jødisk lovførtolkning.

Ifølge jødisk tradition må en rabbiner ikke tage penge for at fortolke den jødiske lov, og middelalderlige rabbinerne ernærede sig derfor ofte ved verdsligt arbejde, såsom at have vinmarker. I højmiddelalderen ændrer forholdene sig. Rabbinerne bliver ansat og lønnet som funktionærer i menighederne, og positionen som repræsentant over for myndighederne overtages af velstående læge menighedsmedlemmer. Berømte rabbinere har stadig stor indflydelse inden for og uden for deres menigheder og i forholdet til myndighederne, mens mindre markante rabbinere til tider behandles ganske nedladende af deres læge arbejdsgivere. Rabbinerne insisterer længe på at beholde den eksklusive ret til at bandlyse medlemmer, der bryder loven eller hvis opførsel er til fare for menighedens overlevelse, men nogle steder tiltager den læge ledelse sig også bandlysningsretten.²

I sytten- og attenhundredetallets østeuropæiske jødiske samfund får chassidiske rabbinere (tilhængere af en spirituel og folkelig jødisk religiøs praksis) en særlig status som karismatiske ledere, der har en usædvanlig nærhed til Gud, og som også vejleder deres tilhængere i dagligdags spørgsmål. Chassidiske rabbinere holder hof, og der er tradition for, at tilhængerne valfarter til deres rabbiner ved de store jødiske heligdage, og at de får del i hans nærhed til Gud.³

I oplysningstiden og jødernes emancipationsperiode i sytten- og attenhundredetallets Vesteuropa begynder diskussioner af rabbinernes uddannelse både i jødiske samfund og hos myndighederne; begge stil-

Abraham Alexander Wolff. Født 29. april 1801 i Darmstadt, død 3. december 1891 i København. Begravet på Mo-saisk Nordre Begravelsesplads i Møllegade i København. Titulær professor i 1871. (Fotografi i Det Kongelige Biblioteks billedsamling.)



ler krav om en reglementeret uddannelse af rabbinere. I anden halvdel af det 19. århundrede opretter tyske jøder for egne midler universitetslignende rabbinerseminarier i Breslau og Berlin, og kommende rabbinere kombinerer uddannelsen på seminariet med et studium på universitetet;¹ tyske rabbinere kaldes nedsættende af deres traditionelle øst-europæiske kolleger for doktorrabbinere. Det 19. århundredes krav om at rabbineren, ud over sine jødiske kundskaber, besidder bred almen akademisk viden og kan benytte landets sprog, suppleres med forventningen om, at han kan udføre, hvad der i den ikke jødiske omverden kan karakteriseres som pastoralt arbejde. Rabbineren skal besøge syge, deltage i alment socialt og oplysende arbejde, yde sjælesorg, og være med ved alle lykkelige og sørgelige begivenheder i menigheden, omskærelse, bar mitzvah (den trettenårige drengs overgang til religiøs vok-

senstatus), bryllup og begravelse. Som noget nyt skal rabbineren nu også lede gudstjenesterne på sabbat og helligdage.⁵ I de traditionelle jødiske menigheder kunne alle disse ritualer gennemføres uden rabbinerens tilstedeværelse, det vil sige, at de læge menighedsmedlemmers religiøse praksis var langt mere omfangsrig, mens rabbineren koncentrerede sig om tekstfortolkning og mesterlæren. I moderne menigheder har rabbineren overtaget den religiøse praksis fra de læge medlemmer, som til gengæld har magten i menighedernes ledelse.

Hvor ordet, begrebet og titlen rabbiner har en lang historie og er defineret ud fra jødisk tradition, så er titler som overrabbiner og hjælperabbiner, eller som det kendes fra blandt andet Tyskland, landsrabbiner og distriktsrabbiner, direkte knyttet til myndighedernes regulering af jødiske menigheders forhold i nyere tid, herunder ansættelsesforhold for rabbinerne og den dertil knyttede status i flertalssamfundet.

Rabbinerens rolle og status i Danmark før og efter 1814

Der har været jøder i Danmark siden slutningen af femtenhundredetallet.⁶ Der var tale om rejsende jøder eller enkeltpersoner, der havde opnået opholds- og bosættelsestilladelse. Menigheder kan man først tale om i slutningen af sekstenhundredetallet. Den københavnske menighed regner sin stiftelse fra 16. december 1684, hvor to navngivne personer får lov til at holde gudstjeneste. I årene derefter vokser menigheden, og den får dermed brug for at få udført alle de opgaver, som kræves i et traditionelt jødisk samfund. Drengene skal omskæres, kødet skal schæchtes (slagtes efter jødisk lov om fødevarers behandling), der skal være opsynsfolk til synagogen, som i menighedens begyndelse befinder sig i et privat hus. Der skal være en forsanger til at lede gudstjenesterne, lærere til børnene, og en rabbiner, der kan sikre, at menigheden efterlever traditionel jødedom. Menigheden ledes af de mest ansete, det vil sige de rige og dannede jødiske mænd, som først benævnes »de ældste«, og senere »repræsentanterne«. Alle regnes for at være privatpersoner, og næsten alle embedsindehaverne har almindelige erhverv ved siden af deres ledelsesfunktioner i menigheden.

De rabbinere, der fungerer i København og i provinsen indtil 1814, kan være velanskrevne i egne og udenlandske jødiske kredse, men de er først og fremmest optaget af de interne forhold i den lille nation i nationen, som jøderne betegnes af det omkringliggende samfund. Inspireret af oplysningstidens ideer kritiseres rabbinerne ofte af de reformivrige yngre jøder for at være bagstræberiske, devote, ukendte med nutidens sekulære viden og samfundets krav. De lærere, som underviser menighedens drenge, får ikke et bedre skudsmål. De karakteriseres som

uvidende polske lærere. De dannede, emanciperede danske jøder sætter deres børn i private, kristne skoler.⁷

I 1814 fik de danske jøder borgerlig ligestilling i Danmark. Det betød en række nyvundne rettigheder, men også en række pligter. Integrationsbestræbelser var på dagsordenen hos den danske regering under Frederik VI og hos den reformvenlige fløj blandt jøderne, mens de hos traditionelt indstillede jøder blev mødt med skepsis. Reformvennerne i menigheden vandt denne ideologiske kamp, og de skrev de danske jøders historie og kom på den måde til at fremstå som repræsentanterne for fremskridtets sejr over de forstøkkede og gammeldags jøder. Inden Anordningen af 29. marts 1814,⁸ som regulerede jødernes forhold i Danmark, var blevet vedtaget, var der gennem oprettelsen af veldædige selskaber og fattigskoler for både drenge (1805 »Friskolen for Drengébørn af den mosaiske Troe«) og piger (1810 »Carolineskolen«)⁹ skabt en positiv holdning til integration og assimilation. Der skulle tales dansk, og man skulle i klædedragt, adfærd og religiøse sammenhænge ligne flertalssamfundets borgere mest muligt.

Anordningen af 1814 gjorde på det nærmeste rabbineren og overrabbineren til en jødisk udgave af den danske præst og biskop. Anordningen bruger således slet ikke ordet rabbiner, men taler kort og godt om rabbineren. Den helt store nyskabelse set fra et jødisk synspunkt er, at præsten nu skal prædike over ugens tekst. Det er med den nuværende forskning ikke muligt at afgøre, om inspiration og forlæg til disse prædikener kom fra det tysk-jødiske univers, hvor man, også inspireret af de tyske protestantiske prædikener, publicerede jødiske prædikensamlinger, eller om inspirationen har været den danske protestantiske prædiken-tradition. Man indfører også en religionsprøve, konfirmation, som er den traditionelle jødedom helt fremmed.

De københavnske jøders rabbiner gøres til de danske jøders øverste præst. Førhen havde rabbinerne i tilfælde af behov for en højere instans været henvist til rabbineren i Altona,¹⁰ som var dansk område. Frederik VI syntes ikke at have behov for, at jødernes lærde henholdt sig til rabbinere i rigets yderkanter eller til autoriteter helt uden for riget. Jøderne skulle være danske, hans danske jøder.

Rabbiner og overrabbiner skulle bære en embedsdragt, der var stærkt inspireret af den folkekirkelige mode, udvidet med den obligatoriske hovedbeklædning, en højpuddet hue.¹¹

Da den sidste traditionelle rabbiner (Abraham Gedalia, ansat ca. 1782-1827) døde, skulle der findes en efterfølger, der kunne imødekomme de nye tiders krav. Rabbineren skulle nu, som den danske kirkes præster, provster og biskopper, være teologisk kandidat. Den første mo-

derne overrabbiner A. A. Wolff blev udnævnt af kongen. De senere overrabbinere blev og bliver, ligesom andre danske præster, ansat af menigheden, men godkendes af den danske regent.

Anordningen af 1814 bød på endnu en nyskabelse for de danske jøder, oprettelse af et embede som katheket, en jødisk degn. Katheketen fik opgaver som lærer, specielt ved den nyindførte konfirmation, og han kunne også udføre rabbinerens hverv i menigheder, der ikke havde egen rabbiner. Katheketen skulle helst være veluddannet på både det religiøse og det pædagogiske område. De få katheketer, vi har kendskab til fra historiske kilder, var repræsentanter for reformbevægelsen.¹²

Forandringerne i rabbinernes rolle og status i den københavnske menighed begyndte før 1814 og fortsatte derefter, men statsmagtens fastlæggelse af menighedens forhold ved Anordningen af 1814 giver dette år en særlig symbolstatus i menighedens historie.¹³

Mindretallets assimilation til flertalssamfundet, og mindretallets assimilation af nye jødiske grupper efter 1814 – forskningssituationen

Det jødiske mindretal i København har i perioden 1830 til 1970 været karakteriseret ved en stærk assimilation til flertalssamfundet, især i anden halvdel af det 19. århundrede, og mindretallets assimilation af nye udefra kommende jødiske grupper i det 20. århundrede. Mindretallets succes i assimilation af nye jødiske grupper er blevet betragtet som en forudsætning for disse nye gruppers senere succesfulde assimilation til flertalssamfundet.

Disse to tidsperioder og de to former for assimilation er blevet behandlet meget forskelligt af forskningen og er sjældent blevet betragtet som ét forløb. Forskerne har set et klart brud mellem den aktive og hurtige assimilation til flertalssamfundet og den langsomme og belastende assimilation af nye jødiske grupper til mindretallet. Resultaterne af denne forskning tager sig vidt forskelligt ud, alt efter hvilken periode, der er fokuseret på.¹⁴ Den personalhistoriske tilgang er den foretrukne, når det drejer sig om mindretallets assimilation til flertalssamfundet i det 19. århundrede. Der er blevet lagt vægt på at fremvise periodens markante jødiske personligheder inden for flertalssamfundets kultur- og finansverden, mens gruppefænomener i perioden er beskrevet i form af genealogier over såkaldt kendte og gamle danskjødiske familier og i form af demografiske undersøgelser, der har skullet be- eller afkræfte assimilationens store indflydelse på det jødiske mindretal ved overgangen til det 20. århundrede.¹⁵

Når det drejer sig om mindretallets assimilation af nye jødiske grup-

per i det 20. århundrede, har forskningen netop fokuseret på grupper og ikke på individer i personalhistoriske studier. Det gælder for østeuropæiske jøder indvandret 1905-1920, tyskødiske flygtninge ankommet 1933-1940 og polskødiske flygtninge ankommet 1969-1971. De få beskrivelser af enkeltpersoner fra disse grupper har karakter af typebeskrivelser, snarere end af beskrivelser af markante personligheder.¹⁶ Mindretallets interesse for udforskningen af dets historie er tæt forbundet med mindretallets identitetsopfattelse og dermed dets historieopfattelse. Mindretallet betragter den danskødiske historie som lokalhistorie snarere end som en del af den europæiskødiske historie, og det kommer også til udtryk i mindretallets opfattelse af dets forhold til flertalssamfundet. Mindretallets erfaringer med flertalssamfundet under besættelsestiden 1940-1945 projiceres bagud, således at alle historiske forhold mellem mindretal og flertalssamfund betragtes som i princippet positive og unikke for Danmark såvel som for de danske jøder. Biografier over »store danske jøder« får derfor mere end personalhistorisk betydning: De bliver lærebøger i succesfuld assimilation for mindretallet og kan samtidig demonstrere over for flertalssamfundet, at den succesfulde assimilation er til gavn og glæde for dette.¹⁷

Efter hvilke kriterier mindretallets forskere i tidens løb har udvalgt personer til biografering er ikke helt gennemskueligt. Det er imidlertid et faktum, at ingen af rabbinerne i perioden 1830-1970 er fundet værdige til mere gennemgribende personalhistoriske analyser, hverken i individuelle biografier¹⁸ eller i form af en prosopografi.¹⁹ Denne forskningssituation må vække en vis forundring, når man tager rabbinernes centrale rolle i menigheden og i kontakten til det omkringliggende danske samfund i betragtning.

Rabbinere som assimilationens drivkraft – danske og tyske forhold

I Danmark har man haft den tyskødiske rabbinertradition repræsenteret helt frem til 1970, samtidig med at Danmark er det eneste europæiske land, hvor det jødiske mindretal stort set bestod af de samme mennesker før og efter Holocaust, og hvor menighedens organisationsform og magtstrukturer ikke ændredes væsentligt efter Holocaust. Det danske rabbinats udvikling kan således følges over en meget lang periode, der omfatter forskellige typer af assimilation.

I hele perioden 1830 til 1970 var rabbinerne centralt placeret i udviklingen af mindretallets selvopfattelse inden for områderne forholdet til religionen, forholdet til traditionen og forholdet til flertalssamfundet. Med en enkelt undtagelse²⁰ var samtlige danske rabbinere ortodokse, li-



David Jacob Simonsen. Født 17. marts 1853 i København, død 15. juni 1932 i København. Begravet på Mosaik Vestre Begravelsesplads i Valby. Titulær professor i 1903. (Stik (1903) efter maleri af Max Nathan (1880-1952). Det Kongelige Biblioteks billedsamling. Maleriet hænger i Det Kongelige Biblioteks katalogværelse.)

gesom menigheden per definition var det, uanset enkeltmedlemmers løsrivelse fra ortodoks praksis. For rabbinere og menighed drejede det sig om en moderne form for ortodoksi, der tillod et aktivt og nyttigt liv i flertalssamfundet.²¹ Rabbinerne var ikke enerådende. Som ansatte af Mosaisk Troessamfund har de måttet tilpasse sig meninger og strømninger i menigheden, og de har samtidig forsøgt at lede menigheden i den retning, de fandt den mest hensigtsmæssige for det jødiske mindretals positive eksistens.

Mosaisk Troessamfund valgte næsten konsekvent rabbinere med tysk-jødisk baggrund, og derved opnåede man, at menigheden blev betjent af rabbinere, der var moderne i deres opfattelse af embedsudøvelsen, uanset om de var konservative eller ortodokse i deres personlige religionsudøvelse og deres uddannelse.

Den moderne rabbiner blev som embedstype udviklet i Tyskland i den første trediedel af det 19. århundrede.²² For den moderne tyske rabbiner var der store formidlingsopgaver at udføre ved siden af de religiøse embedspligter. Rabbineren skulle formidle religion til jøder, fortrinsvis gennem undervisning af børn og unge, og afholdelsen af moralsk opbyggelige prædikener ved gudstjenesterne; være den værdige repræsentant og talsmand for det jødiske mindretal over for flertalssamfundet, især i forbindelse med forsvar mod antisemitiske angreb; samt forske i og formidle jødisk lokalhistorie og jødisk kulturhistorie generelt til mindretallet og til flertalssamfundet gennem foredrag, publikationer og udstillinger. De danske rabbinere, der var oplært inden for denne moderne tysk-jødiske tradition, overførte den i overensstemmelse med det danskjødiske mindretals ønsker og behov til Danmark.

Tre hypoteser om valget af rabbiner

Selv om Mosaisk Troessamfunds valg af rabbinere med tysk-jødisk baggrund var konsekvent, er det stadig nødvendigt at spørge, om det var et bevidst valg. Havde det danskjødiske mindretal behov for moderne rabbinere efter den vellykkede moderniseringsproces i begyndelsen af det 19. århundrede? Hvis menigheden bevidst valgte de rabbinere, den mente var bedst for menighedens udvikling, hvorfor var assimilationen i det 19. århundrede så så voldsom, at over 40% af danske jøder i slutningen af århundredet giftede sig med ikkejøder?²³ Ønskede menighedens daværende ledelse i virkeligheden, at menigheden skulle opsluges helt af flertalssamfundet, således som det havde været idealforestillingen hos oplysningstidens filosoffer og mange intellektuelle i det 19. århundredes Tyskland? Måske vil det være at gå for vidt at antage denne bevidste form for selvdestruktion af mindretallet.

Der kan opstilles mindst tre hypoteser for menighedens valg af rabbinertype. Først og fremmest var der en lang tradition for tætte forbindelser mellem danske og tyske jøder, både familiemæssigt og forretningsmæssigt, og der kunne medvirke rent pragmatiske overvejelser om sproglig forståelse mellem rabbiner og menighed.²⁴

Dernæst kunne valget af rabbinere med tyskjødisk baggrund være en tilfældighed, hvor den tyskjødiske baggrund var et enkelt aspekt, men ikke nødvendigvis det udslagsgivende, af ansøgenes personlighed og baggrund. Ser man nærmere på de enkelte rabbineres interesseområder ved siden af de religiøse embedspligter, så havde de hver især forskellige tyngdepunkter, men alle interesser var dog typiske for tyskjødiske rabbinere. Således var forskning, formidling, mediering, zionisme, forfatterskab, ungdomsarbejde, filantropi og museologi repræsenteret i løbet af perioden.

Den tredje hypotese, som er den mest spændende at arbejde med, fokuserer på danske jøders brug af de tyske jøders assimilationsmodel, udviklet igennem det 19. århundrede. Tyske jøder betragtede sig selv og blev betragtet af andre jøder som særdeles assimilerede. Tyske jøder betragtede sig som foregangsmænd på den positive assimilations vej, og deres model for succesfuld assimilation ville de gerne sprede til andre jødiske grupper, for eksempel i Østeuropa eller til østeuropæiske immigranter i Tyskland.²⁵

Begrebet assimilation er blevet defineret og værdisat på utallige måder. I nutiden betragtes assimilation som en negativ proces, der ødelægger mindretals kulturer, mens både tyske, franske, ungarske og italienske jøder i det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede betragtede assimilation som en positiv proces. Der var markante forskelle i de assimilationsveje, som for eksempel tyske og franske jøder valgte, men begge grupper betragtede sig selv som særdeles assimilerede.

Ved at benytte en helt enkel definition af assimilation kan man til en vis grad undgå at værdilade begrebet på en u hensigtsmæssig måde. Assimilation er en proces, der foregår ved, at én organisme eller kommunikationsstruktur optager en anden i sig og gør den til en del af sin masse. Begge parter bliver del af hinanden, og ved assimilationsprocessens afslutning er det vanskeligt at skelne de oprindelige masser fra hinanden. Eftersom der er tale om en proces, er der vidt forskellige forløb med hensyn til tid og form, og procesopfattelsen hos de deltagende kan være forskellig.

De mest synlige aspekter af den *læge* tyskjødiske assimilation til flertalssamfundet var ophøret med at følge jødisk lov i hverdagen, sprogbrug og uddannelse i overensstemmelse med flertalssamfundets nor-

mer, sekularisering, civilt ægteskab med ikkejøder, dåb af børn og konvertering. Blandt danske jøder så man de samme aspekter af assimilation til flertalssamfundet.

De tyske rabbineres assimilation til flertalssamfundet²⁶ havde til opgave at sikre dem en position som centrale i udviklingen af en moderne jødisk identitet, som stadig skulle have basis i en religiøst defineret moderne menighedsstruktur. Danske jøder ønskede også fortsat at benytte en menighedsstruktur, ligesom flertalssamfundet tildelte positiv status til menighedsinstitutioner.

Rabbinere både i Tyskland og i Danmark blev således drivkræfter i en styret assimilationsproces. Tyske rabbinere udviklede modellen for denne type af assimilation, og bragte den, ifølge denne tredje hypotese, med sig til Danmark, hvor den implementeredes i overensstemmelse med det danskjødiske mindretals ønsker, og de muligheder flertalssamfundet stillede til rådighed.²⁷

Danske jøder benyttede også den tyskjødiske model for mindretallets assimilation af nye udefra kommende jødiske grupper i det 20. århundrede. Tyske rabbinere var centrale i assimilationsarbejdet over for østeuropæiske jødiske immigranter i Tyskland. Assimilationen til de tyskjødiske normer og menighedsstrukturer sås som en forudsætning for de nye gruppers senere assimilation til flertalssamfundet. Tyske rabbinere organiserede socialt hjælpearbejde, sprogundervisning, undervisning i tysk kultur og normdannelse. Danske rabbinere gjorde præcis det samme for østeuropæiske immigranter i Danmark, med socialt hjælpearbejde og danske sprog- og normkurser.²⁸

Såfremt denne hypotese er funktionsdygtig, medfører den et helt centralt spørgsmål: I hvor høj grad formåede rabbinerne at udvikle en specifik dansk rabbinertradition? Var det danske rabbinat en tyskjødisk kulturel provins?

Et væsentligt resultat af den nyeste tyske forskning i rabbinerforhold er dokumentationen af, at der var en stor overproduktion af moderne rabbinere, hvilket medførte, at menigheder både i og uden for Tyskland kunne vælge og vrage mellem rabbinerkandidater, samt at den ansatte rabbiner måtte udvise store tilpasningsevner til menighedens ledelse for at kunne blive i sit embede. Når den danskjødiske menighed valgte tyskjødiske rabbinere, så vil det sige, at også den danske menighed havde meget stor valgfrihed, og at den danske rabbiner nøje måtte følge menighedens ønsker. Der går historier i menigheden i dag om, at rabbinerkandidater blev testet på deres udseende og bordmanerer, men det var ikke de eneste prøver, man udsatte kandidaterne for. Rabbinerkandidaterne måtte afholde prøveprædikener, noget der ikke altid blev be-



Marcus Lazarus Melchior. Født 26. maj 1897 i Fredericia, død 22. november 1969 i Hamburg. Begravet på Mosaisk Vestre Begravelsesplads i Valby. (Tegning (1966) af Harald Isenstein (1898-1980). Det Kongelige Biblioteks billedsamling. Tilladelse til gengivelse i denne artikel er givet af Foreningen Isenstein Samlingen, Kongegården, Algade 25, 4220 Korsør.)

tragtet som særlig behageligt, men rabbinerne betragtede på den anden side ikke København som en udørk.

Hermed er vi tilbage ved spørgsmålet om, hvorvidt det var den tysk-jødiske baggrund eller snarere den enkelte rabbiners personlighed, der var afgørende for ansættelsen. A. A. Wolff (ansat 1829-1891) beskæftigede sig ud over rabbinergerningen med nyskabelse af synagogeordningen,²⁹ og blev desuden en kendt og agtet person i flertalssamfundet og Ridder af Dannebrog. Wolff bekæmpede på skrift aktivt antisemitismen.³⁰ David Simonsen (ansat 1879-1902) var gennem sit enorme netværk til forskere og rabbinere i hele Europa, sin indsats for videnskabeligt arbejde inden for jødiske felter, sin enorme bogsamling og bibliofile arbejde, og det filantropiske arbejde han personligt finansierede, en stjerne for den danske menighed.³¹ Max Schornstein (ansat 1906-1919)

gjorde et stort arbejde for at skabe institutionelle rammer for assimilationen af de østeuropæiske jøder til de danskjødiske og de danske forhold.³² Max Friedigers (ansat 1920-1947) betydning ud over hans rabbinergerning lå især inden for området folkeoplysning om jødiske forhold for danske jøder; han publicerede flere bøger³³ og blev desuden gennem sine personlige oplevelser en væsentlig fortolker af opholdet i koncentrationslejren Theresienstadt. Marcus Melchior (ansat 1947-1970) åbnede det jødiske samfund for det danske samfund og tiltrak sig stor opmærksomhed som foredragsholder, og han blev i høj grad den person, som det danske samfund betragtede som de danske jøders repræsentant og talsmand. Man kendte Marcus Melchior, men næppe menighedens egentlige ledelse.³⁴

Benytter vi hypotesen om, at det var rabbinernes personlighed, der var afgørende for ansættelsen, snarere end deres fælles, moderne, tysk-jødiske baggrund, efterlades vi stadig med spørgsmålet, om den fælles baggrund kom til at betyde noget for det danske rabbinats definition og udvikling.

Kildemateriale og forskningskatalog

Med forskningens nuværende tilstand kan spørgsmålene ovenfor ikke besvares, men må betragtes som dele af et forskningskatalog. Kildematerialet, der skal danne baggrund for besvarelsen af spørgsmålene består dels af arkivmateriale, især Mosaisk Troessamfunds arkiv,³⁵ dels af publiceret materiale fra rabbinerne og fra menigheden i øvrigt.

Rabbinernes egne publikationer udgøres af lærebøger i jødisk religion og historie,³⁶ undervisningsplaner for skole og voksenundervisning, agende,³⁷ kalendere, prædikener, begravelsestaler, videnskabelige værker inden for jødisk forskning, selvbiografier, artikler i den dansk-jødiske og europæiskjødiske presse, debatindlæg i den almindelige danske presse og foredrag. Parallelt til dette materiale er der menighedens danskjødiske presse, jubilæumsbøger, mindeskrifter og nekrologer. I dette materiale, der mangler arkivmaterialets ærlighed eller afsløringer, kommer både rabbinernes og menighedens (ledelses) holdninger, hensigter, og handlinger i forhold til religionsudøvelsen, traditionen, selvopfattelsen i forhold til det jødiske og det danske samfund til udtryk. Det danske samfunds opfattelse af den jødiske menighed afhæng til en vis grad af opfattelsen af menighedens repræsentanter eller talsmænd. Det sætter spørgsmålet om, hvem der egentlig tegnede menigheden udadtil i fokus – var det rabbineren som følge af hans stilling eller som følge af hans personlighed, eller var det den valgte menighedsledelse, bestående af menighedens økonomisk og dannelsesmæssigt førende

mænd, som ofte havde ladet ortodoksien bag sig? Dette spørgsmål lader sig først besvare efter en analyse af den danske presses omtale af danskjødiske forhold.

Det danske rabbinats udvikling og spørgsmålet om, hvorvidt der med de stærkt tysk-jødisk prægede rabbinere kan tales om en egentlig dansk rabbinertradition, hænger nøje sammen med de beslutninger, menighedens ledelse traf med hensyn til de danske jøders assimilation, herunder valget af rabbineren som personlighed eller rabbineren som type. Som udgangspunkt er det væsentligste spørgsmål derfor at få afklaret selve ansøgnings- og ansættelsesproceduren for hver enkelt rabbiner i den behandlede periode, og dertil er arkivmaterialet den væsentligste kilde.

Noter

1. En prosopografi er en sammenstilling af biografier med det formål at skildre en bestemt gruppe, et erhverv, en institution over tid.
2. Literaturen om jødiske samfund i middelalderen er omfattende; som oversigtsværk anbefales Kenneth R. Stow: *Alienated Minority. The Jews of Medieval Latin Europe*, London 1992; specielt om uddannelse og rabbinat anbefales Ephraim Kanarfogel: *Jewish Education and Society in the High Middle Ages*, Detroit 1992; Simon Schwarzfuchs: *Etudes sur l'origine et le développement du rabbinat au Moyen Age*, Paris 1957.
3. Om chassidisme og den interne jødiske debat om bevægelsen, se for eksempel E.J. Schochet: *The Hasidic Movement and the Gaon of Vilna*, Northvale 1994.
4. Om rabbinerseminariernes betydning som centre for forskning og kontakt mellem forskere, se Margrethe Brock-Nannestad: »Wir deutschen Juden. Deutsch-jüdische Kultur der Jahre 1871-1933 im Spiegel der Büchersammlung David Simonsens«. Katalog, Ausstellung der Königlichen Bibliothek Kopenhagen in der Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek Juni-August 1993. *Schriften der Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek*, hrsg. von Dieter Lohmeier, Band 17, Heide in Holstein 1993, og Margrethe Brock-Nannestad: »En seminarists erindringer?«, i *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 9. Årgang Nr. 1, juni 1994, København 1994.
5. Literaturen om rabbinatets udvikling i det 18. og 19. århundredes Centraleuropa er vokset kraftigt i de seneste år; en fremragende oversigt findes i Andreas Brämer: *Rabbiner und Vorstand. Zur Geschichte der jüdischen Gemeinde in Deutschland und Österreich 1808-1871*, Wien 1999. Anbefales værdig er også Andreas Gotzmann: *Jüdisches Recht im kulturellen Prozess. Die Wahrnehmung der Halacha im Deutschland des 19. Jahrhunderts. Schriftenreihe wissenschaftlicher Abhandlungen des Leo Baeck Institut* 55, Tübingen 1997. Begge forfatters bibliografier indeholder den relevante tidligere litteratur.
6. Karsten Christensen: Jochim Jøde i Helsingør 1592, i *Selskabet for Dansk Jødisk Historie, Tidsskrift* nr. 24, København 1987. Artiklen påviser eksistensen af mindst én fastboende, skattebetalende jøde i Danmark før år 1600. Tidligere mente man, at de første jøder først bosatte sig i Kongeriget i 1680erne.
7. I 1803 oprettedes den jødiske skole Bing og Kalisch's Institut med samme fag som i de kristne skoler; instituttet søgtes af velstående jøders børn. Carl Mariboe (født og døbt 1800, død 1860) var en efterkommer af Levin Moses, der indvandrede via Maribo til København og fik borgerskab i 1776. Carl Mariboe oprettede i 1833 en højere realskole i København. Den blev meget søgt og berømmet for sin moderne sprogundervisning. Carl Mariboe samarbejdede med Grundtvig fra slutningen af 1820'erne. I skolen gik både kristne og jødiske børn – igen mest rekrutteret fra det højere borgerskab. (*Dansk biografisk leksikon*, 1979-84).
8. *Samling af Forordninger, Reskripter, m.m. vedrørende Det Mosaiske Troessamfund (sic!) i Danmark* v. Arthur Henriques. København 1909. *Ved 150-Aars-Dagen for Anordningen af 29. Marts 1814*. Udgivet af Det mosaiske Troessamfund. København 1964.
9. Skolerne blev i 1945 efter de danske jøders hjemkomst fra Sverige lagt sammen til én skole og har siden heddet Carolineskolen. Dansk Jødisk Fællesskole. I modsætning til skolens oprindelige formål er formålet nu snarere at assimilere børnene til jødedom end til det danske samfund, som de er assimileret til hjemmefra.
10. Om rabbinere i Altona, se for eksempel Peter

- Freimark: Das Oberrabbinat Altona-Hamburg-Wandsbek, i *Die Juden in Hamburg 1590-1990. Wissenschaftliche Beiträge der Universität Hamburg zur Ausstellung „Vierhundert Jahre Juden in Hamburg“*, Hamburg 1991. Axel Linvald: Af Jødernes Frigørelseshistorie, *Tidskrift for jødisk Historie og Litteratur* 3, København 1925.
11. Om rabbinerdragten se Hanne Frøsig Dalgaard: Rabbinerørnatet, i Mirjam Gelfer-Jørgensen, red.: *Dansk jødisk kunst, jøder i dansk kunst*, København 1999.
 12. Det gælder for eksempel Isaac Noa Mannheim, A.D. Cohen og Alexander Syskind; alle er biograferet i *Dansk biografisk leksikon*, 1979-84.
 13. Herom vidner *Mindeskraft i Anledning af Hundredeårsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814*, København 1914, og *Ved 150-Aars-Dagen for Anordningen af 29. Marts 1814*, København 1964.
 14. Forskningen i dansk jødisk historie må betragtes som stadig værende på begynderstadiet. Ofte behandles et emne kun en enkelt gang, i en artikel eller bog, for derefter at henligge i årevis uden debat. Der er flere årsager til dette. Der findes ingen forskningsinstitution i Danmark, som har danskjødisk historie som ansvarsområde og stort set ingen fagfolk, som kan bruge væsentlige dele af deres arbejdstid på danskjødisk emner.
 15. Se for eksempel Karsten Christensen: Dansk jødisk genealogi II, i *Selskabet for Dansk Jødisk Historie, Tidsskrift nr. 24*, København 1987. I dag findes lister over danskjødisk genealogi på internettet: Den danskjødisk genealogiske hjemmeside www.jewishgen.org/denmark. Her omtales også statistiske undersøgelser. Poul Borchsenius: *Historien om de danske jøder*, København 1968. Paul Hammerich: *Undtagelsen*, København 1992.
 16. Se for eksempel Bent Blüdnikow: *Immigranter*, København 1986.
 17. Mange af eksemplerne på »store danske jøder« vises, at personerne enten ikke ønskede at opfatte sig som jøder, som for eksempel Georg Brandes og Niels Bohr, eller var døbt, som for eksempel Johanne Luise Heiberg.
 18. To rabbinere har skrevet selvbiografisk: Max Friediger: *Theresienstadt*, København 1946 og Marcus Melchior: *Levet og oplevet*, København 1965.
 19. Se note 1.
 20. David Simonsen valgte at lade sig uddanne ved det konservative rabbinerseminarium i Breslau og ikke ved det ortodokse i Berlin. Se note 4.
 21. For en beskrivelse af ideologi og praksis i moderne ortodoksi, se for eksempel Mordechai Breuer: *Jüdische Orthodoxie im Deutschen Reich 1871-1918. Sozialgeschichte einer religiösen Minderheit*, Frankfurt am Main 1986.
 22. Se note 5.
 23. Julius Margolinsky: Det jødiske folketal i Danmark efter 1814, i *Ved 150-Aars-Dagen for Anordningen af 29. Marts 1814*, København 1964. Ægteskabsstatistik 1885-1903 i København: 273 vielser, hvor begge var jøder. Heraf var 52 af gommene udenlandske. 196 var såkaldt blandede ægteskaber, svarende til 41,8 % af samtlige vielser. Tager man årene 1894-1903 for sig, var tallet oppe på 45,8 %. Der henvises i en note til Julius Salomon (dansk jøde, rådhusbibliotekar): Eheschliessungen zwischen Juden und Christen in Kopenhagen 1880-1903, i *Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden*, Berlin-Halensee 1905.
 24. Se Merete Næsbye Christensen: Lørdag skulle rabbineren prædike, i *Jødisk Orientering*, september 2001. Ifølge kongelig resolution af 17. september 1828: »Den øverste Præst (overrabbineren, forf. anm.) må fra sin Ansettelse betjene sig af Tysk til han (i løbet af højt 2 år, forf. anm.) kan magte det danske Sprog«.
 25. Forskningen i tyskjødisk assimilation i det 19. og 20. århundrede har resulteret i titusinder af publikationer. Se eksempelvis artikler om og årsbibliografier over forskning i tyskjødisk historie i *Year Book of the Leo Baeck Institute* fra 1956 og frem (Vol. XLVI, 2001). London. Margrethe Brock-Nannestad: »Wir deutschen Juden...«, se note 4, giver et overblik over de tyske jøders selvopfattelse i perioden 1871-1933 baseret på kilder i Bibliotheca Simoneniana. Det kongelige Bibliotek.
 26. Se afsnittet ovenfor om rabbinere som assimilationens drivkraft – danske og tyske forhold.
 27. Margrethe Brock-Nannestad: Danish Rabbis as Multicultural Mediators – Aspects of the History of the Danish Rabbinat. Paper presented at the *Seventh Scandinavian Congress of Jewish Studies*, Finland 2000.
 28. At et mindretal i ét land benytter en assimilationsmodel, der er udviklet af mindretallet i et andet land, udgør i sig selv en ny hypotese, som der bør arbejdes videre med, specielt med henblik på jødiske forhold i Europa.
 29. Ved Synagogen i København indførtes en ordning af gudstjenesten med *Agende for Det Mosaiske Troessamfunds Synagoge i København*, København 1833. Agende (latin) agenda, dvs. hvad der bør gøres) brugtes oprindeligt om gudstjenesten i det hele taget. Derfra gik grebet over til at betegne den bog, der indeholder forskrifterne for gudstjenestens udførelse.
 30. *Talmudfjender*, København 1878.
 31. Se note 4 og Margrethe Brock-Nannestad: Jüdische Museologie. Entwicklungen der jüdischen Museumsarbeit im deutsch-jüdischen Kulturraum, i *Wiener Jahrbuch für Jüdische Geschichte, Kultur & Museumswesen*, Band 1, Wien 1994/1995.

32. Se note 16.
33. *Lærebog i den jødiske Religion*, København 1922. *Esthers Bog* (oversat til dansk og kommenteret, forf. anm.), København 1924. *Jødernes Historie*, København 1934. *Landet, der genopbygges*, København 1936. *Grundtræk af Jødedommens Etik*, København 1938. *Kortfattet Fremstilling af Jødernes Historie*, København 1938. *Bibelhistorie*, København 1940. *Theresienstadt*, København 1946.
34. Se note 18.
35. *Det Mosaiske Troessamfund i København med nedlagte Troessamfund i provinsen*. Registratur ved Thyge Svenstrup & Vello Helk. Rigsarkivet. København 1993. Arkiv nr. 10.411.
36. Det kongelige Biblioteks Danske Afdelings samling af småtryk indeholder pga. pligtatleveringsloven et større materiale af ellers sjældent sete publikationer fra rabbinerne og menighed. Andet materiale er fejlagtig bragt i Orientalisk og Judaistisk Afdeling på Det kongelige Bibliotek, til trods for at denne afdelings judaistiske samlings arbejdsområde er jødisk kultur uden for Danmark. Orientalisk og Judaistisk Afdeling har også det vigtigste, men endnu uregistrerede og derfor meget vanskeligt brugbare rabbinerprivatar-kiv, arkivet efter David Simonsen, erhvervet sammen med hans bogsamling ved køb i 1932. Om denne samling, se note 4.
37. Se note 29.

Margrethe Brock-Nannestad, f. 1951, mag.scient. (etnografi), lektor i jødisk historie og i europæiske mindretalsforhold og nationalisme ved DIS, Denmark's International Study Program. Forfatter til bl.a. „Wir deutschen Juden“. *Deutsch-jüdische Kultur der Jahre 1871-1933 im Spiegel der Büchersammlung David Simonsens*. Heide in Holstein 1993; *Jüdische Museologie. Entwicklungen der jüdischen Museumsarbeit im deutsch-jüdischen Kulturraum*, i *Wiener Jahrbuch für Jüdische Geschichte, Kultur & Museumswesen*, Band 1, Wien 1994/95; *Danish Rabbis as Multicultural Mediators – Aspects of the History of the Danish Rabbinate*. Paper presented at the *Seventh Scandinavian Congress of Jewish Studies*, Finland 2000. Adresse: Adelgade 1, 3. sal, lejl. 33, 1304 København K.

Merete Næsbye Christensen, f. 1947, lektor, cand.mag. (historie og religion). Forfatter til bl.a. *Jøderne i København 1801-1901*. Utrykt speciale. København 1976; *Indenfor Murene*. Selskabet for dansk jødisk Historie. København 1984; *Minoritetsreligioner i Danmark – Religionssociologisk set*. Red. Tim Jensen. København 1991. Adresse: Peblinge Dossering 16 st. th, 2200 København N.

Nogle bemærkninger til Christian VII's inkognito på udlandsrejsen 1768-1769

Af Ulrik Langen

Skal man tro de officielle rejseberetninger, foretog Christian VII sin store udlandsrejse inkognito. Men et kort blik på rejseforløbet viser, at dette inkognito på ingen måde blev opretholdt og gennemført. Man kan derfor undre sig over, hvilke tanker der ligger bag brugen af et meningsløst inkognito.

I en rejsejournal for Christian VII's udlandsrejse i 1768-1769 kan man læse følgende meddelelse for datoen den 6. juni 1768: »6. reyste H.M. fra Ahrensburg og fortsatte Reysen tæt forbi Hamburg til Zollenspieker. Her blev hans H.M. complimenteret af Deputerede fra Hamburg og af dem præsenteret en Collation. Her antog H.M. incognito og Navn af Prindsen af Travendahl, og tiltraadte Uden-Rigsreyse«. ¹ Følger man via kilderne i hælene på Christian på denne rejse går det hurtigt op for én, at det omtalte inkognito ikke havde meget på sig. Christian rejste med et følge på 55 personer, et stort antal vogne, bjerge af bagage og et fyldigt rejsemøblement. ² Hvor end han kom frem, blev han mødt af storblåede velkomstarrangementer og underholdningsforanstaltninger, der skulle adspredde monarken på bedste vis. Der har næppe på noget tidspunkt eller på noget sted hersket tvivl om, hvem den rejsende var. Så hvorfor denne formelle – men ikke reelle – tilsløring af Christians identitet? Hvorfor dette inkognito?

Udlandsrejsen 1768-1769

Inden vi kan besvare dette spørgsmål, må vi kort kaste et blik på selve rejsen. Den 6. maj 1768 rejste den 19-årige Christian fra København for at påbegynde en rejse, der skulle føre ham gennem Tyskland, Nederlandene, Storbritannien og Frankrig. Ved afrejsen fra København var det dog ikke endeligt besluttet, hvorvidt der bare var tale om et længere ophold i Holsten, eller om kongen havde til hensigt at krydse grænsen og drage ud i Europa. Christian opholdt sig i Holsten i næsten en måned, før det blev endeligt besluttet at rejse udenlands. Som det fremgår af det indledende citat fra rejsejournalen, skete det den 6. juni 1768, ved hvilken lejlighed kongen altså antog sit inkognito. ³ Udenrigsmini-

ster J.H.E. Bernstorff fungerede som rejsens leder, mens Heinrich Schimmelmann var den økonomisk ansvarlige. Desuden blev Christian fulgt af en række hoffolk og embedsmænd, læger, en rejsepræst, sekretærer, en rejsekasserer, kammerpiger, lakajer, kokke, en påklæder, en barber, osv. Rejsejournalerne og tidens aviser beretter om en begivenhedsrig tur med et omfattende og ofte stresset program, hvor Christian for fra den ene seværdighed til den anden og forlystede sig med baller og teaterforestillinger en masse.

Udlandsrejsen er en fængslende brik i den ulykkelige konges historie, men den kan være vanskelig at blive klog på. Rejsen indgår som en fast bestanddel i myterne om Christians ungdomsår og bliver mestendels fremhævet som en kort periode, hvor Christians tiltagende formørkelse synes sat på vågeblus. I betragtning af kongens udsvævende levned i månederne efter sin tronbestigelse må rejsen da også betragtes som gennemført i god ro og orden. Kilderne til Christian VII's historie bliver jo ikke flere, selvom både den faghistoriske, den populærhistoriske og den skønlitterære litteratur om emnet vokser støt. Historien om kongen og hans forkrøblede sjæl, om Struensees storhed og fald, om Caroline Mathildes kranke skæbne, om reformer og paladsrevolutioner ligger stadig højt på listen over danmarkshistoriens mest behandlede emner og har på grund af sin dramatiske beskaffenhed en stadig og vedvarende tiltrækningskraft. Med hensyn til Christians udlandsrejse er billedet imidlertid lidt sløret. Rejsen er behandlet mange steder i litteraturen, men venter stadig på en udtømmende monografisk bearbejdelse.¹ Som enkeltstående begivenhed betraget er rejsen interessant for visse personalhistoriske aspekter omkring Christian VII. Som nævnt fremstår den som et sært intermezzo i kongens tiltagende sindsformørkelse. Men rejsen har mange andre facetter og kan i en vis forstand anvendes som en prisme i forhold til signifikante træk ved 1760'ernes europæiske kulturhistorie. Et enkelt aspekt heraf er tidens brug af inkognito i forbindelse med fyrsterejser – og det er her vi skal indstille vort fokus.

For at nærme sig en karakteristik af Christians inkognito er det oplagt at anskue rejsen i lyset af tidens kavaler- og fyrsterejser i almindelighed. Dertil kan man forsøge at sammenligne den med andre danske kongelige rejser. Christians udlandsrejse var ikke en dannelses- eller kavalerrejse i traditionel forstand. Det var der flere grunde til. Christian var allerede konge, da han drog af sted. Der var altså ikke tale om en prinserejse, hvor tronfølgeren tog til udlandet for at opøve færdigheder til styrkelse af fundamentet for sin fremtidige kongegerning. Frederik IV's første italiensrejse (1692-1693) er et eksempel på denne type rejse, hvor sociale færdigheder og kulturel ballast – bl.a. etikette og sprogkyndig-

hed – opøvedes i sammenhæng med lettere boglige studier. Derfor skal man holde in mente, at det ikke var helt almindeligt at en regerende konge som Christian VII forlod sit territorium for at tage på rejse.

Den nordeuropæiske kavalertur i det 18. århundrede fulgte ofte en ret standardiseret rejserute. Fra Tyskland over Nederlandene, en afstikker til Storbritannien, tilbage til kontinentet via Frankrig, efterfulgt af Italien og herfra en hjemrejse over Wien og op gennem Tyskland. Nogenlunde som man i udgangspunktet havde planlagt i forbindelse med Christians tur, dog med Wien udskiftet til fordel for Skt. Petersborg. Her skulle Christian aflægge kejserinde Katarina besøg som et bevis på sin hengivenhed og taknemmelighed i forhold til den foreløbige ordning af mageskiftet i Holsten. Men som bekendt nåede Christian aldrig så langt. Italien og Rusland blev aldrig besøgt.

Til forskel fra den klassiske dannelsesrejses skabelon var der i Christians rejseplan ikke indlagt længere ophold ved læreanstalter, som det kendes fra den type uddannelsesrejser, der havde været almindelig for unge adelsfolk siden 1600-tallet, men som nu var under transformation på grund af de sociale, økonomiske og kulturelle forandringer, der kendetegner den sidste halvdel af det 18. århundrede. Et par hurtige besøg på universiteterne i Cambridge og Oxford blev det dog til, og begge steder blev Christian endda udnævnt til æresdoktor. I Oxford var man endog så gavmild med titler, at adskillige personer fra kongens følge også bæredes med doktorgrader. I den anledning skriver kammerpagen Frederik Warnstedt i et brev fra rejsen: »I Oxford blev den hele Suite festligt indviet til Doctorgraden. Forestil Dig Bülow, Düring, Holck, Moltke, Schimmelmänn i Doctorhabit!«.⁵

På ét punkt adskilte rejsen sig ikke fra mange kavalere- eller prinserejser. Christian ville foretage sin rejse inkognito. Det var almindelig brugt, at adelsmænd og fyrster rejste under dæknavn på deres kavalere- og dannelsesrejser, og kaster man et blik tilbage på de foregående hundrede års danske kongelige rejser, synes brugen af inkognito at have været en gængs foreteelse.

Inkognito og formalia

Både Christian V og Frederik IV havde på deres rejser haft nogenlunde held til at opretholde et inkognito, hvilket havde lettet rejserne betydeligt. Da Christian V rejste (1662-1663), var han endnu kun en 16-årig kronprins og var helt underlagt faderens vilje. Frederik III lod udfærdige en rejseinstruks til prinsens hovmester Christoffer Parsberg, der skulle lede den forestående prinserejse. Med udgangspunkt i instruksens skriver A. Tuxen i en artikel om prins Christians udlandsrejse: »Adskilli-

ge Grunde af politisk og økonomisk Natur gjorde det ønskeligt, at Prindsen reiste i strengeste Inkognito, han skulde derfor kun optræde »en cavalier«, og Besøgene ved Hofferne maatte foregaa »sans eclat«, ligesom der ikke kunde være Tale om at tilstede nogen officiel Modtagelse, selvom en saadan blev tilbudt«. ⁶ Der lå således visse omkostningsmæssige overvejelser bag dette inkognito.

Ifølge Tuxen oplevede prins Christian i løbet af sin rejse adskillige »at-tentater« på sit inkognito, og især den ihærdige greve Willem Frederik af Nassau-Dietz helmede ikke, før Christian havde givet sig til kende. Selvom inkognitoet, når alt kommer til alt, kun var en formssag koketterede Christian gerne med sin identitetsløring. Under et stort selskab hos den britiske konge holdt Christian således en tale, hvori han »af-slører« sin sande identitet. Enkelte steder måtte inkognitoet reelt opgives for ikke at støde værterne.

Ét sted var det ubetinget værterne, der satte dagsordenen, nemlig i Frankrig hos Louis XIV. Christians folk måtte forhandle med den franske udenrigsminister Hugues de Lionne om, hvordan mødet mellem den franske konge og den danske prins skulle foregå. Et inkognito havde konsekvenser for den regulerede omgang fyrsterne imellem. Når en fyrste valgte at rejse inkognito, kunne den bevættende fyrste ikke anvende de sædvanlige ceremonielle omgangsformer og rangordensforskrifter. Man blev derfor enige om, at Christian skulle køres til slottet og føres ind til Louis uden ceremoni. Den franske konge ville »embrassere« den danske prins og titulere ham »mon frère«, og sidst – men vigtigt nok – skulle begge tage deres hat på efter præsentationen. Et gunstigt kompromis for Christian, der med denne ordning faktisk blev behandlet af Louis som ligeværdig monark. Mødet blev dog forpurret af en nyligt født prinsesses død. Der blev erklæret hofsorg, og Christian måtte vente længe før han kunne møde den franske konge. Louis var på dette tidspunkt kun 24 år og viste sig at have et forholdsvis afslappet syn på inkognitoforanstaltningens fordringer, og han gjorde tilsyneladende sit til at gøre opholdet behageligt og adspredende for den danske prins. Inkognitoet skabte visse problemer i forhold til etiketten i møderne med prinserne af blodet (den franske konges nærmeste mandlige familie); hvem skulle give hvem hånden først – og hvilken hånd, i hvilke gemakker skulle den danske prins modtages og så fremdeles. Men problemerne synes at være klaret til alles tilfredshed.

For Frederik IV's vedkommende var inkognitoet blandt andet et redskab til at opskruer rejsetempoet på hans første italiensrejse (1692-1693). ⁷ Han skulle nå frem til Venedig i tide til at kunne deltage i karnevalet i begyndelsen af marts. Ved at rejse inkognito kunne han afvise

alle officielle ceremonialia og formelle fyrstebesøg på turen ned gennem Tyskland og dermed gøre sig fri af disse tidskrævende forehaver. Efter karnevalet fastholdtes inkognitoet, hvilket ved mere end én lejlighed gav anledning til ceremonielle komplikationer. Således var det nødvendigt at forhandle om ceremoniellet i forhold til storhertugen af Firenzes planer om modtagelse af prinsen, og da Frederik senere kom til Frankrig opstod der tillige en situation, der krævede forhandling.

Ved Louis XIV's hof i Versailles blev Frederiks inkognito mødt med en vis skepsis. Det gik ikke helt så let for Frederik, som det havde gjort for faderen. Med en undertone af irritation meddelte den franske udenrigsminister Charles de Colbert de Croissy det danske rejseselskab, at prinsen ikke det ene øjeblik kunne være inkognito og det andet øjeblik prins af Danmark. Hvis han ville være inkognito, kunne han ikke tage hatten på i Louis' nærværelse og *le dauphin* – den franske kronprins – kunne ikke lade Frederik gå på sin højre side. Den danske gesandt i Paris, Henning Meiercrone, og Croissy måtte derfor forhandle tingene på plads. Også i denne forbindelse endte de ceremonielle spidsfindigheder med at løse sig til alles tilfredshed. Dog lod Louis XIV i sin tale til prinsen ved audiensen den 11. januar 1693 en bemærkning falde om, at det var med beklagelse, at han ikke kunne behandle Frederik som *prince de naissance*, siden han ønskede at passere for greve af Schauenburg (Frederiks dæknavn). Men Louis håbede da, at han en anden gang kunne tage ham i sine arme som kronprins af Danmark, og lod samtidig forstå, at denne audiens var en undtagelse, der skulle opfattes som en opmærksomhed mod prinsens fader, og at Frederik i fremtiden måtte finde sig i at blive behandlet som greve af Schauenburg.⁸ Louis var blevet 30 år ældre og ikke så lidt mere dreven.

Da Frederik IV's bror, prins Carl, skulle gøre en større udlandsrejse (1695-1699) havde kong Christian V i sine instrukser fastslået, at også han skulle rejse inkognito. Carl skulle rejse under titlen »greve af Norden« og måtte ikke aflægge besøg ved fyrstelige hoffer. Instruksen anfører, at han skal »evitere og afslaa alle æresbevisninger og Ceremonier, der maatte ønskes vist ham i en Prindses qualité«. Hvis enkelte fyrster havde ønsker om at tale med prinsen »lade Vi [: Christian V] Os det allernaadigst gefalle kun at det *hinc inde* sker uden Ceremonies saa og at Hans Kjærlighed Prinsens Rejse derover ej bliver opholdt«. ⁹ Prins Carl skulle hellige sig studierne og den sociale uddannelse og måtte ikke lade sig unødigt opholde af de ceremonielle formalia, der påkrævedes fyrsterne imellem. Inkognitoet begrundedes således som et skjold mod elementer, der kunne virke forstyrrende for de dannelsesmæssige aspekter ved prinsens rejse.

Christians inkognito

Mellem Frederik IV's anden italiensrejse (1708-1709) og Christian VII's udlandsrejse synes de kongelige rejseaktiviteter at være dalet til et minimum. I denne mellempperiode begrænsede regenterne sig til at rejse indenlands, dvs. til Norge og hertugdømmerne. Meget var naturligtvis sket i de mellemliggende år, og på Christian VII's udlandsrejse synes hans inkognito også at være af en anden beskaffenhed end forgængernes. Christian VII's inkognito afstedkom ikke nogen form for komplikationer i løbet af rejsen – nok mest fordi inkognitoet ikke rigtig respekteredes, hverken af den rejsende eller af omgivelserne. Selvom han påtog sig dæknavnene prins af Travendal og greve af Gottorp, og indlogerede sig på kroer og gæstgiverier, fordi »han ønskede at opleve som en almindelig rejsende«, har der som nævnt næppe på noget tidspunkt i løbet af rejsen hersket tvivl om den besøgendes sande identitet. Og tager man den endeløse række af officielle modtagelsesarrangementer og underholdningsforanstaltninger, der stabledes på benene for den rejsende, i betragtning, må man nok anse Christians inkognito for temmelig meningsløst.

Men dette betyder ikke, at man helt forbigik inkognitoforanstaltningen, og i flere sammenhænge lader Christian sine omgivelser handle, som om hans inkognito var fuldstændig opretholdt. Den danske gesandt i Paris, Carl Heinrich von Gleichen, beretter i sine erindringer, at han ved forhandlingerne med den franske udenrigsminister Etienne de Choiseul om modtagelsesformen ved Christians besøg hos den franske konge, måtte tage udgangspunkt i en prætenderet opretholdelse af inkognitoet. Gleichen var blevet instrueret om at sørge for, at majestæterne kunne mødes alene og for lukkede døre ved deres første møde. Ved dette møde skulle den franske konge titulere Christian »Majestæt«, hvorefter den danske konge stadig skulle forblive i »le plus entier incognito«. ¹⁰ Choiseul svarede venligt, men bestemt, at selvom han havde fået besked på at imødekomme alle danske ønsker i forbindelse med etiketten, var dette forlangende en umulighed. For det første havde den franske konge aldrig været alene med et andet menneske et eneste øjeblik i løbet af sit liv (»end ikke i sin garderobe«, som Gleichen tilføjer, hvilket naturligvis er en stor overdrivelse), og for det andet kunne kongen ikke jage de personer, der i kraft af deres rang og privilegier havde ret til at være nær kongen, ud af sine gemakker. Mødet mellem majestæterne kom da også til at følge alle formelle forskrifter, selvom rejseberetningerne gør meget ud af at fortælle, hvor hjertelig en tone der herskede mellem de to monarker. ¹¹ Så meget for Christians inkognito. Igen ser vi problemet med at ville opretholde et inkognito for at undgå irriterende



Gabriel de Saint-Aubin: Christian 7. besøger Maler- og billedhuggerakademiet på Louvre den 8. november 1768. Tegningen er blevet omarbejdet i 1777, da kejser Joseph II besøgte Paris inkognito som »greve af Falkenstein«. (Den Kgl. Kobberstiksamling, Tu 24a, 3a).

formaliteter, men samtidig insistere på at blive standsmæssigt behandlet. Både i Christian V, Frederik IV og Christian VII's tilfælde gjorde det franske hof indvendinger mod denne inkonsekvens.

Christian VII's lemfældige inkognito og noget paradoksale anvendelse heraf kommer tydeligt til udtryk i den rejsejournal, der omtales i indledningen. Kigger man eksempelvis under den 8. juni 1768, finder man

følgende passus: »Om Middagen var igjen offentlig Taffel og Enhver tilladt at [...] see H.M. spise. Efter Middagstaflet reyste Hans M. herfra [: Celle] og om Aftenen kort før Kl. 7 kom til Montbrillant, et tæt ved Hannover beliggende Slot. Her blev H.M. bevelkommet af det kongelige Churfyrstelige Ministerium in corpore og det hele Hof. Da Hr ober-Hofmarskall v. Werpup var formedelst Upasselighed fraværende, saa gjorde Hr Hofmarskall Baron v. Lichtenstein Honneurs – En General, en Kammer-Herre, en Kammer-Junker og en Hof-Junker vare Bestemte til Opvartning hos H.M.; men allerhøistsamme behagede ikke at antage dette Ceremoniel, saasom samme ey stemmede overeens med den udvalgte incognito«. ¹² At Christian på en og samme dag lader sin kongelige majestæt stille til skue ved en *grand couvert* for senere at frabede sig et almindeligt opvartningsceremoniel med henvisning til sit inkognito vidner om en ret så inkonsekvent anvendelse af inkognitoet. Et andet sted i journalen berettes det, at Christian ved sin ankomst til Dover efter overfarten fra fastlandet ikke ville anvende de karosser, som den britiske konge havde stillet til Christians rådighed. I stedet ønskede han at rejse med postchaiser – igen med henvisning til sit inkognito. Mange flere omtaler af Christians inkognito er der ikke at finde i journalen, der i stedet pligtskyldigt refererer de utallige officielle arrangementer, kongen deltog i på sin rejse. Der synes pudsigt nok overhovedet ikke at eksistere en modsætning i teksten mellem på den ene side omtalen af Christians inkognito, og på den anden side de mange beskrivelser af ceremonielle og militære arrangementer og de mange forlystelser, kongen tog del i.

Flere steder i kilderne til rejsen findes hentydninger til dette lidet konsekvente inkognito-arrangement. Den franske salonindehaver madame Du Deffand skriver i et brev af 30. oktober 1768 til Horace Walpole: »Deres svoger nyder den allerstørste succes her [: Paris], og man viser ham al den ære, der tilkommer majestæten. Der er på ingen måde tale om inkognito«. ¹³ Omtalen af Christian som Walpoles svoger er en spydig reference til den danske konges familieforbindelser til det britiske kongehus. I et hyldestdigt oplæst før et af de mange teaterstykker, Christian var tilskuer til i Paris, berøres Christians inkognito via en sammenligning mellem Christians besøg i Paris og Peter den Stores i 1717. I en linje hedder det: »Som også for dig [: Christian], storsindet og følsom, blev inkognitoet ham en umulighed«. ¹⁴

Man kan dertil forestille sig, at Christians inkognito har affødt de mange anekdoter og lidet sandfærdige historier, der cirkulerede om Christians forklædningsnumre. Det berettes flere steder, at Christian ved adskillige lejligheder blandt andet skulle have klædt sig ud som sømand for ubemærket at kunne besøge værtshuse og bordeller. Han

skulle tillige have drevet gæk med en britisk pengeudlåner ved at udgive sig for at være en anden.¹⁵ På sin rejse gennem Holland opsøgte en mand kongen for at vise ham en stamtavle, ifølge hvilken hollænderen mente at være beslægtet med den danske konge. Christian svarede manden: »Min fætter, jeg er her inkognito, gør I ligeså«. ¹⁶ Hvorvidt denne historie er sand eller ej er sådan set ligegyldigt. Interessant er det derimod, at Christian – eller snarere den hofmand, der har skrevet den rejseberetning, hvorfra anekdoten stammer – anvender inkognitoforanstaltningen med en tvetydighed, der kun kan undre.

Tilbage er stadig at forstå, hvorfor Christian overhovedet valgte at antage inkognito, når denne foranstaltning hverken gennemførtes fra hans side eller respekteredes af omgivelserne? En forklaring kunne selvfølgelig ligge i kongens besværlige sind. Ifølge Christians schweiziske lærer Elie Salomon Reverdils erindringer havde Christians ønske om at rejse inkognito en vigtig psykologisk dimension. Her bemærkes det, at kongen oprindeligt havde ønsket at rejse ud i verden kun fulgt af Reverdil og en kammertjener. Christian forestillede sig, at han kunne rejse fuldstændig *under cover*, han ville glimre ved sin personlighed og sit vid – og ikke ved det skin, kongemagten gav ham. Reverdil forklarede kongen, at det ikke kunne lade sig gøre. Men først da Reverdil pure nægtede at følge kongen på en sådan rejse, lod Christian ideen falde.¹⁷ Da rejsen var ved at blive en realitet, var inkognito-ideen stadig intakt: »Rejseplanen, som han havde været optaget af siden sin tronbestigelse, hang sammen med hans andre særheder. Han havde hele tiden håbet at kunne opretholde et fuldstændigt inkognito; han ønskede at stikke af i hemmelighed, og forestillede sig – som en følge af sin melankoli – at han i en anden skikkelse ville kunne undslippe de mørke tanker, der forfulgte ham«. ¹⁸

Også over for Struensee udtrykte Christian under selve rejsen ønske om at kunne fortsætte turen kun fulgt af sin livlæge og foreslog endda Struensee, at de skulle flygte sammen. Christian ville lade sig hverve som soldat for »ikke at skyldes sin lykke til nogen anden end sig selv«. ¹⁹ Hvor meget man skal lægge i disse forklaringer er ikke til at sige, men de giver dog indtryk af et inkognito, der i kongens bevidsthed skiftede mellem et dybtfølt ønske om at slippe ud af kongegerningens bånd og en løs idé om at gøre, som det var almindeligt eller behørigt på en kavalerejse. Men disse tilbageskuende refleksioner hos Reverdil og Struensee giver næppe en fyldestgørende forklaring, og jeg skal i det hele taget undlade at lancere nogen vurdering af kongens psykiske habitus i denne sammenhæng. Med ovenstående udsagn kommer vi ikke nærmere en egentlig udredning af Christians benyttelse af inkognito.

Retningslinjer for brugen af inkognito

Mere givtigt er det i stedet at vende opmærksomheden mod de steder i datidens litteratur, hvor brugen af inkognito omtales. Ved et opslag i Diderot og Alemberts store encyklopædi finder man følgende beskrivelse: »INCOGNITO [...] en ren italiensk betegnelse; at et menneske befinder sig et sted med ønske om ikke at være kendt. Bruges specielt om standspersoner, der rejser ind i en by og drager igennem gaderne uden pomp, uden ceremoni, uden deres sædvanlige følge og deres storheds kendetegn. Standspersonerne i Italien har for vane at spadserere i byen *incognito*, og bryder sig ikke om, at man hilser på dem ved sådanne lejligheder. Dette betyder ikke nødvendigvis, at de ikke ønsker at blive genkendt, men snarere at de hverken ønsker at blive ceremonielt behandlet eller at modtage de æresbevisninger, der tilkommer deres rang [...] Når fyrster rejser og ønsker at undgå formaliteter og diskussioner om ceremonialia antager de inkognitoet, og bruger et andet navn end deres suverænitetsitel«. ²⁰ Artiklen i encyklopædien giver et klart indtryk af, at inkognitoet var en ganske almindelig og udbredt foranstaltning for både italienske adelsmænd og rejsende fyrster. Men mere interessant er det, at et inkognito ikke nødvendigvis handler om ikke at ville genkendes, men snarere bruges som et trylleord til »immunisere« sig over for omverdenens tilkendegivelser og socialt fastlagte samværsnormer i form af ritualiserede æresbevisninger og formaliteter.

Går man videre til andre af samtidens omtaler af inkognitobruget, støder man på nogle interessante passager hos Friedrich Carl Moser i værket *Teutsches Hofrecht* fra 1754. ²¹ Som titlen antyder, drejer det sig om tyske forhold, men det er nok ikke for vidtgående at placere danske fyrsterejser under samme paraply. Moser opremser en lang række karakteristika ved og retningslinjer for inkognitorejsen. Inkognitorejsen ses i første omgang som en modsætning til den tidligere og mere udstyrsprægede hofrejse. Denne sidstnævnte rejseform var en slags »barokrejse«, hvor det repræsentative og formmæssige udgjorde et væsentligt rationale. ²² Med hofrejsen var der virkelig tale om »hoffet på rejse«, altså en omfattende sag med alt, hvad der måtte følge med af økonomiske belastninger og logistiske udfordringer, når en hel hofstat skulle sendes på rejse. Alene planlægningen af en sådan hofrejse kunne lægge beslag på hoffet, militæret og det politiske forvaltningsapparat i mange måneder op til afrejsen. Det var derfor kun, når det var tvingende nødvendigt – eksempelvis som ved en kejserkrøning – at de mindre tyske fyrster tog med hoffet på rejse. Derimod udgjorde den såkaldte lystrejse en mulighed for den enkelte fyrste og hans familie for at tage på rejse på en mere

informel, privat og ikke mindst langt billigere måde. Denne type rejse havde dog ofte et geografisk begrænset omfang.

Moser påpeger, at der i forbindelse med inkognitorejsen er tale om et modefænomen, der udvikledes i første halvdel af 1700-tallet, og hvis væsentligste fordel var en betragtelig indskrænkelse af rejseudgifterne i forhold til den gamle hofrejse. Inkognitorejsen bliver således en mellemting mellem hofrejsen og lystrejsen. I sin redegørelse for inkognitorejsen går Moser systematisk til værks i beskrivelsen af fænomenets implikationer. Om en inkognitorejsende kan man observere følgende kendetegn: den, der påtager sig inkognito, bør altid anvende en titel, der er lavere end den han i virkeligheden har. Hertil skal titlen henvise til et sted, område eller en provins, der hører under den rejsendes besiddelser. Et givet hofs opførsel over for en inkognitorejsende har også sine forskrifter: den rejsende bør ikke modtages festligt eller højtideligt ved hoffet, og både ceremonier og militære æresbevisninger udelades, ligesom højtidelige visitter og genvisitter undgås. Omvendt måtte den inkognitorejsende også udvise bestemte hensyn og følge nogle retningslinjer over for de hoffer han besøgte, hvilket blandt andet betød, at han kun kunne gøre fordringer på at blive behandlet i overensstemmelse med den rang hans påtagne titel havde krav på.²³ Det var blandt andet dette forhold, Louis XIV ønskede at holde i hævd ved Frederik IV's besøg, hvor den franske konge gjorde den danske prins opmærksom på, at han måtte finde sig i at blive behandlet som den greve af Schauenburg, hans inkognito gjorde ham til.

Mosers definitioner er i vid udstrækning dækkende for de danske kongelige rejser. Også adskillige fyrsterejser i Christian VII's samtid levede op til inkognitorejsens »formelle« karakteristika: Gustav III, Joseph II, den russiske storfyrst Paul og et stort antal mindre tyske fyrster gennemførte deres rejser inden for rammerne af ovennævnte skemata. Alle rejste de under dæknavne, der stemmer overens med Mosers forskrifter: Gustav III som grev Haga, Joseph II som grev Falkenstein, storfyrst Paul som grev Gröningen og således også Christian som prins Travendal. Men selvom Christian overholdt denne titelmæssige del af inkognitorejsens form, synes hans rejse i alle andre sammenhænge mere at ligne den traditionelle hofrejse.

For at forstå 1700-tallets inkognitorejse er det vigtigt at gøre sig fri af vore dages anvendelse og forståelse af inkognitotermen, hvor inkognito forstås som en fuldstændig tilsløring af den pågældendes identitet. Denne definition var helt fremmed for datidens kongelige rejsende, der snarere gjorde brug af inkognito som et instrument til at kontrollere og nedskære formelle og ceremonielle forpligtelser. Inkognito må derfor

forstås som en teknisk betegnelse i hofceremoniellets terminologi, der anvendtes til at sætte samme hofceremoniel ud af kraft eller til at minere den rejsendes officielle forpligtelser.²⁴ Meget mere kan vi nok ikke lægge i den tids inkognito. Dette gjaldt både Christian V, Frederik IV, prins Carl og Christian VII. Men der sker tydeligvis en udvanding af inkognitoets anvendelse i perioden mellem Christian V og Christian VII's rejser. Inkognitoet på de tidlige rejser tages – trods sin alene formmæssige beskaffenhed – alvorligt i den udstrækning, at det i det mindste forsøges gennemført. På Christian VII's rejse er inkognitoet reduceret til en parentes, der ikke kan ses som andet end et indfald. I sin form ligner Christians rejse på mange måder mere Mosers traditionelle hofrejse end inkognitorejsen, og det lader til, at kongen kun påtog sig et inkognito, så han – de få gange det blev aktuelt – uden problemer kunne takke nej til de arrangementer, han ikke havde lyst til at være en del af. Resten af tiden forlystede han sig med teaterforestillinger, baller, sightseeing og deltog i udstrakt grad i de officielle arrangementer uden at skænke sit inkognito en tanke. Så når rejsejournalen meddeler, at Christian i nærheden af Hamburg den 6. juni 1768 antog »incognito og Navn af Prindsen af Travendahl«, er det mest af alt en teknisk detalje, der videregives. En reelt personcamouflerende implikation er helt uden betydning eller rettere; denne side af inkognitoet gav ikke mening for en rejsende fyrste i anden halvdel af 1700-tallet.

Noter

1. Det Kongelige Bibliotek. NKS 2519. Kong Christian d. VII udenrigske Reyse udi Aaret MDCCLXVIII.
2. Rigsarkivet: Kongehusets og rigets arkiv. A2. Christian 7. Vedr. kongens udenlandsrejse. Her findes lister over kongens følge, rejsegods, logistiske optegnelser, gavelister, etc.
3. Et interessant brev om Christian VII fra udlandsrejsen er i øvrigt meddelt af arkivar Henny Glarbo i *Personhistorisk Tidsskrift* 11. række bd. 1 (1940) s. 48-49.
4. Christian VII's rejse er omtalt og behandlet adskillige steder, dog ofte i en overfladisk eller fejlagtig udlægning. Den mest pålidelige er nok at finde i Edvard Holm: *Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse*. Bd. 4:1 (1766-1808), 1902, s. 148-67.
5. Brevet er trykt i *Statsvennen* nr. 41, 13. oktober 1822.
6. A. Tuxen: Fra Christian den Femtes Ungdom. I: *Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi* bd. II (1892) s. 114-65.
7. F. Weilbach: *Frederik den Fjerdtes Italiensrejser*, 1933, s. 43.
8. *Ibid.*, s. 71-72.
9. Christian V's instruks til Carl Ahlefeldt, der ledede prins Carls rejse. Instruksen er underskrevet af Christian V, men konciperet af Thomas Balthasar Jessen. Her citeret fra F. Ahlefeldt Laurvig: *Prins Carls Rejse*, 1925, s. 56.
10. Charles-Henri de Gleichen: *Souvenirs*, Paris 1868, s. 25.
11. Der findes en fortrinlig beskrivelse af mødet mellem Louis XV og Christian VII og inkognitoproblematikken i Nils G. Bartholdy: Christian VII's ophold i Paris i 1768. Artiklen er trykt i Ole Villumsen Krog (red.): *En konges taffel. Guldsmedekunst og borddækning i det 18. århundrede*, 1988, s. 29-43.
12. Se note 1.
13. Paget Toynbee: *Lettres de Mme Du Deffand à Horace Walpole I (1766-1769)*, London 1912, s. 502.
14. F.M. de Grimm: *Correspondance littéraire, philo-*

- sophique et critique, 1. partie, V (1753-1769)*, Paris 1813, s. 207.
15. Gillespie Smyth: *Memoirs and Correspondance (Official and Familiar) of Sir Robert Murray Keith*, London 1849, s. 176 og John Brown: *The Northern Courts; containing Original Memoirs of Sovereigns of Sweden and Denmark since 1766, including the extraordinary vicissitudes in the lives of the grand-children of George the Second I-II*, Edinburgh 1818, s. 53.
 16. H. Holck: *Kong Christian den 7des Reyse til fremmede Lande i Aaret 1768*, 1768, s. 23.
 17. E.S.F. Reverdil: *Struensée et la cour de Copenhague: 1760-1772*, Paris 1858, s. 83-84.
 18. *Ibid.*, s. 132.
 19. N. Lassen: *Den Struenseeske Proces*. Særtryk af *Tidsskrift for Retsvidenskab*, 1891, s. 247.
 20. Diderot, Alembert og andre: *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers...*, Neuchatel 1765, bd. 8, s. 652.
 21. Friedrich Karl Moser: *Teutsches Hofrecht*, 1754.
 22. Wolfgang May: *Reisen „Al Incognito“*. Zur Reisetätigkeit Kaiser Josephs II. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung bd. 93 (1985), s. 61.
 23. Moser, s. 266-68.
 24. May, s. 74.

DNA-forskning – slægtsforskerens ultimative redskab

Af Adam Lindgreen

Slægtsforskere har almindeligvis benyttet sig af de skriftlige kilder, for eksempel kirkebøger, folketællinger og skifteprotokoller. Med den seneste udvikling inden for den moderne molekylærbiologi har slægtsforskere imidlertid fået endnu et redskab – måske endda det ultimative redskab – til at afgøre, hvorfra ens familie stammer.

Slægtsforskere i Danmark er i modsætning til deres kolleger i mange andre lande, både i og uden for Europa, ganske heldigt stillet. Eftersom Danmark ikke ofte har været skueplads for omfattende, ødelæggende krige, er en stor del af dét materiale, der danner grundlaget for slægtsforskernes arbejde, blevet bevaret for eftertiden. Derudover dannedes der tidligt tradition for at føre kirkebøger, folketællinger, lægds- og søruller, skifte- og fæsteprotokoller, etc. Således stammer eksempelvis de ældste kirkebøger i Danmark fra Sønderjylland: Hjordkær 1573 og Åstrup 1574. For Nørrejylland er de ældste kirkebøger fra Fanø 1611 og Ribe 1623, mens Vester Åby og Åstrup, der begge ligger på Fyn, har kirkebøger tilbage fra 1622. Holmens Kirke har den ældste kirkebog øst for Storebælt, nemlig fra 1617.¹ Til sammenligning foretoges den første befolkningstælling i 1769, mens den første egentlige folketælling afholdtes i 1787.²

På grundlag af dette arkivmateriale kan slægtsforskere i mange tilfælde føre en almindelig nulevende danskers familie tilbage til midten af 1600-tallet, måske endda til den sidste halvdel af 1500-tallet. Det har derimod vist sig at være næsten umuligt at komme bagom 1500-tallet, medmindre man da nedstammer fra en adels-, borger- og/eller præsteslægt. I andre tilfælde støder slægtsforskere på overleverede familietraditioner om, at en familie netop skulle have tilknytning til en sådan 'finere' familie. Det kræver imidlertid meget stærk bevisbyrde at forkaste de skriftlige kilder. Worsøe beretter således om den slægtshistoriske tradition for, at præsteslægten Ursin skulle nedstamme fra den italienske adelslægt Orsini. Det viser sig dog, at slægten skylder sognepræsten i Sæby, Jens Axelsen Bjørn, sit navn, idet denne efter tidens skik latiniserede sit navn (bjørn på latin hedder ursus).³ I begge tilfælde har slægtsforskere

behov for andre redskaber end dét, de traditionelle skriftlige kilder kan tilbyde. Med den seneste tids ufatteligt hurtige udvikling inden for den moderne molekylærbiologi har slægtsforskere netop fået det 'ultimative' redskab til at sandsynliggøre rigtigheden af sådanne familietraditioner. Det er endda muligt at vise, hvor dele af ens familie stammer fra, selvom dette oftest ligger op til flere tusinde år tilbage i tiden. Det er om dette emne, de populærvidenskabelige bøger af Steve Jones, Bryan Stykes, Martin Jones og andre forfattere beretter, og da de tre nævnte forfattere supplerer hinanden på fortræffelig måde, omtales deres bøger samtidig.

DNA – kort fortalt

James Watson og Francis Crick offentliggjorde i 1953 en artikel i det anerkendte tidsskrift *Nature*, der udførligt redegjorde for opbygningen af DNA, som overfører arvelige egenskaber fra generation til generation via kønscellerne. Nu viser det sig, at DNA'et ikke nedbrydes så hurtigt, som man ellers tidligere havde troet var tilfældet, men faktisk bevares intakt i lang tid efter, at den pågældende person er afgået ved døden. Selv i de tilfælde, hvor DNA'et nedbrydes, bevares der ofte en smule DNA, der kan kopieres, så man ender med at have millioner og atter millioner af identiske kopier af det oprindelige DNA-stykke. Til denne kopiering benytter man den teknik, der blev udviklet af amerikaneren Kary Mullis, og som resulterede i dennes Nobelpris i 1993.

Som sagt indeholder DNA'et menneskets arvemateriale og udgør byggestenene i kromosomer, der igen indeholder gener. Lad os i det efterfølgende se nærmere på kromosomer og gener. Hvert menneske har 46 kromosomer; men da kromosomerne jo oprindeligt stammer fra forældrene, er der egentlig blot 23 forskellige kromosomer, som dermed hver forekommer to gange. Der er dog den vigtige undtagelse, at to af de i alt 46 kromosomer er de såkaldte kønskromosomer. Disse er ikke nødvendigvis af samme karakter. Har man nemlig XX-kombinationen, er man kvinde; men har man XY-kombinationen, er man mand. Det er altså Y-kromosomet, der bestemmer menneskets køn; det nedarves blot fra far til søn, idet kun manden besidder Y-kromosomet. Hvis man er kvinde, har man modtaget et X-kromosom fra både ens mor og far. I modsætning til Y-kromosomet kan X-kromosomet nedarves fra mor til barn og fra far til datter. Sagt med andre ord: alle mennesker har et X-kromosom fra deres mor. Kvinder har endnu et X-kromosom, nemlig fra deres far, mens mænds andet kønskromosom er et Y-kromosom fra deres far.

Kromosomerne kan inddeles i gener, hvoraf vi har op til måske 100.000, og det er disse gener, som styrer de biologiske processer i men-

neskets krop. Sagt på en anden måde: de 46 kromosomer er inddelt i forskellige områder, der specialiserer sig i én bestemt biologisk proces; det er disse områder, som er kendt under navnet 'gener'. Det viser sig, at blot en lille del af kromosomernes DNA styrer sammensætningen af disse relativt få gener, mens en meget stor del af DNA'et egentlig ingen betydning har. Det har også vist sig, at der opstår ændringer i DNA-materialet, når det nedarves (den biologiske betegnelse for en sådan ændring er 'mutation'), hvoraf nogle kan være dødelige, mens andre enten ikke medfører nogle ændringer (da mutationen skete i ét af de områder, som ingen betydning har) eller resulterer i f.eks. et ændret udseende (f.eks. Habsburg-familiens store hage) eller en sygdom (f.eks. døvhed i en stor del af de familier, der igennem 200-300 år boede på Martha's Vineyard ud for Massachusetts i USA). Sådanne ændringer kan opstå ganske pludseligt.⁴

Udover kromosomer indeholder menneskets celler også mitokondrier, hvor næringsstoffer reagerer med ilt under dannelse af energirige forbindelser: disse forbindelser udnyttes til opbygning af andre stoffer i cellernes stofskifte. Mitokondrierne indeholder deres eget DNA-materiale: nogle forskere mener ligefrem, at mitokondrierne oprindeligt var en energiproducerende bakterier, der ikke blev fordøjet, men indgik i en symbiose med en af de tidlige såkaldte eukaryoter, som er kerneholdige celler. I modsætning til Y-kromosomet, der jo nedarves fra far til søn, nedarves mitokondrierne udelukkende fra mor til både datter og søn. Under nedarvningen kan der opstå ændringer i mitokondriernes DNA-materiale, ligesom det var tilfældet ved nedarvningen af kromosomerne. Det interessante er nu, at ændringer i mitokondrierne og Y-kromosomerne sker med kendt fart, hvilket betyder, at man kan regne tilbage i tiden og fortælle, hvornår eksempelvis to forskellige mitokondrier skilte sig ud fra hinanden. Eksperter benytter deres viden om ovenstående til at afklare slægtshistoriske spørgsmål og bestemme menneskets afstamning.

Steve Jones: *The Language of the Genes*

Steve Jones' bog er allerede blevet en klassiker inden for den populærvidenskabelige genre og har da også vundet den fornemme Rhône-Poulence pris i 1994.⁵ Efter at have givet en grundig indføring i, hvorledes menneskets arvelige egenskaber er bestemt af kromosomer, gener og i sidste ende DNA, beskæftiger han sig blandt andet med menneskets afstamning. Da ændringen af mitokondriernes DNA-materiale som tidligere omtalt er kendt, kan man som sagt regne tilbage i tiden, og man finder, at alle nulevende menneskers' mitokondrie-DNA er nedarvet fra

én og samme kvinde – ‘Eva’ – som levede for omkring 200.000 år siden i Afrika. På tilsvarende vis er alle nulevende mænds Y-kromosomer nedarvet fra én og samme mand – ‘Adam’ – der levede for omkring 100-200.000 år siden. ‘Adam’ og ‘Eva’ mødte altså aldrig hinanden, som Biblen ellers hævder!

Det er vigtigt, at man forstår, at selv om vore mitokondrie-DNA kan føres tilbage til blot én enkelt kvinde, betyder dette ikke, at andre kvinder, som levede på samme tid som ‘Eva’, ikke har bidraget til vort DNA-materiale. Disse kvinder (og af dem var der formodentlig omkring 10.000⁶) kan selvfølgelig godt have bidraget, men da kun gennem linjer, der ikke er rene kvindeliner (som f.eks. kvinde – kvinde – mand – kvinde), og som derfor ikke har kunnet videreføre mitokondrie-DNA’et. Hvis disse kvinder derfor har efterladt sig en DNA-arv, findes denne altså på ét eller flere af de 46 kromosomer. Det samme gælder for Y-kromosomet: de mænd, der levede samtidigt med ‘Adam’, kan også have bidraget til vor genpulje, men ikke gennem rene mandslinjer. Deres eventuelle genbidrag skal da findes på ét eller flere af de 44 ikke-kønskromosomer eller på det ene af deres døtres X-kromosomer. (I parentes skal det bemærkes, at ‘Eva’ og ‘Adam’ ikke var de første mennesker på Jorden i bibelsk forstand, da de jo selvfølgelig også havde hver deres forældre; men ‘Eva’ og ‘Adam’ repræsenterer altså de mennesker, hvor alt moderne mitokondrie-DNA og Y-kromosomer kan føres tilbage.)

Dét, vi hermed rent faktisk siger, er, at rene kvinde- og mandslinjer uddør efter en vis tid. Albert Fabritius har i sin doktordisputats beskæftiget sig med dette emne. Når f.eks. en mandslinje uddør, forsvinder også efternavnet. I Danmark uddøde det meste af adelen i 16-1700-tallet, der jo blot regner med rene mandslinjer, hvorfor det blev nødvendigt at ‘importere’ medlemmer af den tyske adel. I middelalderen overlevede en adelstitel i gennemsnit kun tre generationer. Steve Jones fortæller, at i Englands jordebog fra Vilhelm Erobrerens tid opførtes 5.000 riddere; men alle efterkommere gennem de rene mandslinjer er nu uddøde. Af de omkring 300 engelske familier, der kan føre deres familie tilbage til Vilhelm Erobreren, er Bassett-familien den eneste familie, som gør det gennem den rene mandslinje. Over en periode på 300 år (svarende til omtrent ti generationer) vil omkring 80 procent af de mandslinjer, som startede fra en enkelt mand, være uddøde; og det kan matematisk vises, at sandsynligheden er 50 procent for, at efter 18.000 generationer vil alle mennesker nedstamme fra én og samme kvinde ud af en oprindelig befolkning på 15.000 kvinder.⁷

Et andet eksempel er den franske indvandring til Saguenay i Canada, hvor Steve Jones beretter, at blot 25 procent af de 20.000 kvinder, der

flyttede hertil i perioden 1650-1950, har bidraget til den nuværende befolknings mitokondrie-DNA. 75 procent af kvinderne har altså ikke formået at give deres mitokondrie-DNA videre til vore dages indbyggere. Rundt omkring i verden oplever man ofte, at få efternavne dominerer i isolerede samfund som f.eks. i Alperne. Selv nedstammer jeg fra Elisabeth Espenschied, der blev født i 1827 i Siefersheim i Tyskland. Begge hendes forældre var fra Espenschied-familien; og hendes farmor og mormor var begge fra Fröhlich-familien, mens deres mødre igen begge var fra Wolf-familien. Siefersheim er et udmærket eksempel på et isoleret samfund, hvor få efternavne – her Espenschied, Fröhlich og Wolf – bæres af mange.

Bryan Sykes: *The Seven Daughters of Eve*

Bryan Sykes fortæller historien om, hvorledes det blev muligt for alle mennesker i vore dage at føre deres familie tilbage til ganske få individer.⁸ Det er en ganske interessant historie, og man får et indblik i, hvorledes forskere kan bekrige hinanden, når der bliver stillet kritiske spørgsmål til deres forskning. Størst er slagsmålet måske mellem Bryan Sykes og den eminente italienske forsker Luigi Luca Cavalli-Sforza.⁹ Cavalli-Sforza argumenterer i sine mange artikler for, hvorledes agerbruget vandt indpas i Europa gennem indvandring fra Mellemøsten, mens Sykes påviser, hvorledes det snarere var som en idé, at Europas indbyggere fik kendskab til agerbruget, og at vi altså derfor mest nedstammer fra tidligere tiders samler- og jægersamfund. Befolkningen i det sydøstlige Europa har en større del af deres DNA-materiale fælles med befolkningen fra det nære Mellemøsten, hvor agerbruget som bekendt opstod, end befolkningen i det nordvestlige Europa, som altså genetisk betragtet er tættere på de oprindelige samler- og jægersamfund.

Ved at indsamle mitokondrie-DNA rundt omkring i verden har Sykes også vist, hvordan alle nutidige mennesker er beslægtede gennem deres mitokondrie-DNA. På nuværende tidspunkt er 33 såkaldte urmødre blevet fundet; disse urmødre nedstammer selv fra 'Eva'. Hele 13 af disse kvinder levede i Afrika, hvilket ikke er underligt, da 'Eva' jo netop stammer herfra. De fleste europæere kan føre deres mødre linje tilbage til én af syv kvinder, som alle har fået navn: 'Ursula', 'Xenia', 'Tara', 'Helena', 'Katrine', 'Velda' og 'Jasmine'. Mens 'Jasmine' stammer fra den syriske savanne, levede de andre kvinder i Europa (at det netop er syv kvinder er ganske tilfældigt.) 'Ursula' levede for omkring 45.000 år siden i Nordgrækenland, mens 'Katrine' levede for omkring 15.000 år siden i Alperne. Det er muligt at indsende en DNA-prøve til Bryan Sykes' team i Oxford.¹⁰ Det gjorde jeg, og det viste sig, at min urmoder på den

rene kvindelinje var 'Uta', hvis efterkommere kun meget sjældent træffes i Europa. På figur 1 (s. 281) ses det, hvorledes 'Uta' er beslægtet med alle de andre urmødre og selvfølgelig også 'Eva'. Det er oftere, at hendes efterkommere findes i det centrale og vestlige Eurasien, særligt i Tyrkiet, Irak, Rusland, Pakistan og Mongoliet. Da jeg selv har ført min mødrene linje tilbage til Karen Hansdatter, der fødtes i anden halvdel af 1600-tallet på Amager, kan man jo undre sig over, hvad der har medført, at Karen Hansdatter nedstammer fra 'Uta'.

Det skal afslutningsvis bemærkes, at man skal være særdeles påpasselig med, hvorledes man fortolker den DNA-test, man foretager. Det er for eksempel blevet hævdet, at de jøder (og ikke-jøder), som bærer efternavnene Cohen, Cohn, Kahn eller andre lignende derivationer af det hebraiske ord 'kohan', nedstammer fra én og samme mand, nemlig 'Aaron', idet det jo står skrevet i 2. Mosebog, at Moses broder Aaron og alle hans mandlige efterkommere skulle være ypperstepræster for det jødiske folk. Det ville jo i så fald betyde, at alle nulevende mænd med disse efternavne har det samme Y-kromosom. Gennem de seneste tusinde år er der selvfølgelig opstået mutationer i dette Y-kromosom; men i princippet ville det være muligt at påvise, at alle disse nuværende Y-kromosomer stammer fra Aaron. Dét var præcis, hvad en amerikansk forskergruppe forsøgte at påvise. Gruppen kunne rent faktisk vise, at Y-kromosomerne for omkring 50 procent af mænd med efternavnene Cohen, Cohn, Kahn eller tilsvarende derivationer stammer fra den samme urfader.¹¹ Der, hvor man skal passe på, er, at man ikke kan hævde, at denne urfader er Aaron; hvad man derimod har vist er, at disse mænd har den samme urfader, og at denne stammer fra Mellemøsten.¹²

Martin Jones: *The Molecule Hunt*

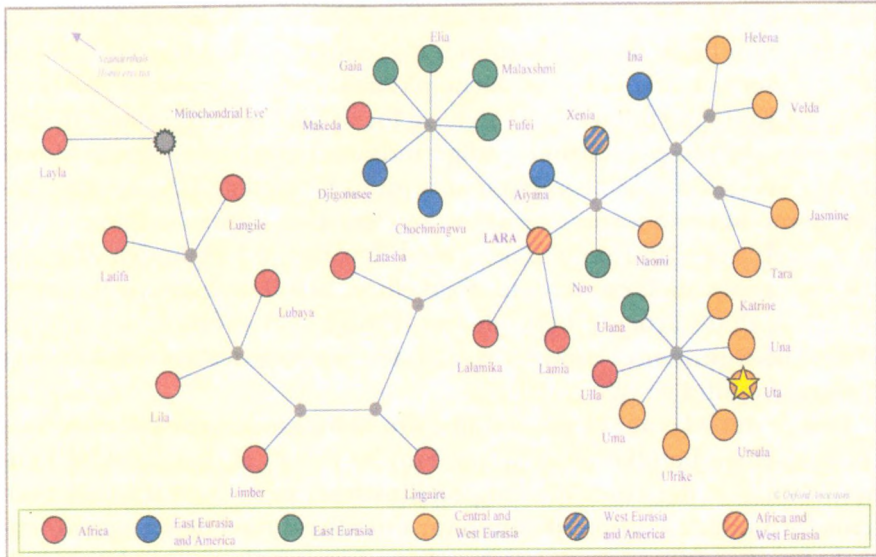
Martin Jones skriver, at DNA-eksperter allerede mange gange har hjulpet slægtsforskere.¹³ Ét af de vel nok tidligste eksempler herpå er identifikationen af en mand, der blev fundet død efter en svømmeulykke i Argentina. Ved at sammenligne brudstykker af hans DNA med DNA fra formodede nulevende slægtninge kunne man fastslå, at mandens virkelige identitet var den notoriske doktor Joseph Mengele, bedre kendt som Auschwitzs Dødsengel, og at han altså havde undsluppet at blive dømt for sine uhyrlige 'medicinske eksperimenter'. Det er i øvrigt interessant i denne forbindelse at bemærke sig, at Joseph Mengele var en ivrig fortaler for eugenik, hvis værste udgave var nazisternes racelove og systematiske, industrialiserede mord på 12 millioner jøder, sigøjnere, handicappede og politiske modstandere i udryddelseslejre i Østeuropa. Et andet eksempel, som Martin Jones giver, er identifikationen af de ni

skeletter, som to amatørarkæologer fandt i en grav 35 km uden for Ekaterinburg i Siberien. Efter igen at have indsamlet DNA-materiale fra blandt andet Storbritanniens dronning Elizabeth 2.s mand, prins Philip, kunne fem af skeletterne identificeres som værende zar Nikolaj 2. og hans hustru samt tre af ægteparrets fem børn.

Det er overraskende blevet vurderet, at omkring fem procent af befolkningen ikke har den far, de tror, og som er opført i de officielle registre; moderen er dog som oftest den, der er nedskrevet i registrene. Ved hjælp af matematik kan man nu hurtigt vise, at man derfor ikke skal så mange generationer tilbage i tiden, før sandsynligheden taler for, at man ikke har de forfædre, de skriftlige kilder ellers fortæller én, at man skulle have. Igen kan vor viden om DNA hjælpe os. I Reichersdorf, der ligger i Bayern, er otte formodede medlemmer af Königsfeld-dynastiet begravet, fortæller Martin Jones. Gravstenenes indskrifter oplyser, at det ældste medlem skulle være Hanns Christoph, som døde i 1546, og at det yngste medlem skulle være Georg Josef, der døde i 1749. De øvrige fem gravstene er for slægtens mandlige medlemmer i den mellemliggende periode. Et skelet har altså ingen tilhørende gravsten; og et andet skelet har endda også rester af kvindetøj. DNA-analyse af skeletternes tænder viste nu overraskende, at endnu et skelet var fra en kvinde. Yderligere analyse af de mandlige skeletters Y-kromosomer viste, at Georg Josef ikke kunne være søn af den formodede far, hvilket også stemmer godt overens med samtidige historiske kilder, der kan fortælle, at først efter lang tid fik Josef Wilhelm den søn og mandlige arving, han så længe havde ønsket sig. Analysen af de to kvindelige skeletter viste, at der formentlig er tale om Georg Josefs hustru og datter, der begge døde unge. Kombinationen af Georg Josefs og hans hustrus DNA-typer stemte med det unge skelets DNA-type. Vor viden om DNA kunne altså hjælpe til med at afklare familiesammenhængen i Reichersdorf.

Afsluttende kommentarer

Fra slutningen af 1980'erne dukkede de første edb-afskrifter op af slægts- og lokalhistoriske kilder, f.eks. kirkebøger og folketællinger. Det er nu Dansk Data Arkiv, der var blevet etableret i 1973, som fungerer som samlested af disse indtastede kilder.¹⁴ Farten af kildeindtastningsarbejdet har været overraskende stor. Således kunne man i 2001 præsentere 1801-folketællingen for landets befolkning. Det er nu muligt – men dog ikke altid lige let – at finde enhver dansker, som opholdt sig i Danmark i februar 1801. På tilsvarende vis har kortlægningen af menneskets genmateriale sat fuld turbo på; dette projekt – *Human Genom Projekt* – har nu tilendebragt hele basesekvensen i det menneskelige arvemateria-



DNA-stamtavle for Adam Lindgreen.

le i grove træk. Snart vil hele arvemassen være kortlagt og beskrevet i dette det mest ambitiøse videnskabelige projekt nogensinde i verdenshistorien.¹⁵ Således sker udviklingen ofte meget, meget hurtigt.

Jeg tror på, at indtastningen af Danmarks kirkebøger og folketællinger bliver afsluttet inden for de næste ti år. Herefter vil indtastningen af det øvrige kildemateriale følge, f.eks. lægds- og søruller, skifte- og fæste-protokoller. Mens registrene til disse kilder hurtigt vil være overstået, vil det tage noget længere tid med det egentlige indhold, da relativt færre forskere vil være interesseret i en given kilde; men arbejdet vil blive gjort. Jeg forudser, at det næste, der så finder sted, vil være udarbejdelse af forskellige DNA-demografiske undersøgelser som f.eks. den i Island, hvor hele befolkningens DNA-materiale nu er sammenholdt med de skriftlige kilder.¹⁶ Steve Jones fortæller i den forbindelse, at DNA-undersøgelser allerede har vist, at befolkningen i den østlige del af Island genetisk set adskiller sig fra befolkningen i den vestlige del af landet, og at dette kan forklares historisk ved, at de mennesker, som bosatte sig i den vestlige del af Island, medbragte hustruer og tjenestefolk fra Irland.

Når DNA-undersøgelser er blevet sammenholdt med skriftlige kilder, vil vi for eksempel muligvis være i stand til at kunne fastslå, hvor meget forskellige indvandrede grupper har bidraget til den nutidige befolkningens arvemateriale. Findes der f.eks. overleveret DNA-materiale fra

venderne på Lolland-Falster (forfatteren Johannes V. Jensen skriver jo, at han gennem sin mor nedstammer fra venderne; men hvorfra han ved det, oplyser han ikke), hollænderne på Amager og huguenotterne i Fredericia? Kun eftertiden vil vise det, og for at kunne være i stand til det, bør man skynde på det nødvendige indsamlingsarbejde. Cavalli-Sforza skriver således, at kortlægningen af verdens forskellige DNA-grupperinger vil medføre »enormous leaps in our grasp of human origins, evolution, prehistory, and potential«. ¹⁷ Med den fart, udvekslingen af genetisk materiale mellem verdens forskellige befolkningsgrupper finder sted, bør dette arbejde begyndes så hurtigt som overhovedet muligt. Hvis vi ikke gør dette, risikerer vi, at viden om menneskets udvikling og historie for altid vil være tabt!

Dog er det ikke altid lige gnidningsfrit at indsamle genetisk materiale fra forskellige befolkningsgrupper. Fundet i 1996 af den såkaldte Kennewick-mand i delstaten Washington illustrerer dette med al tydelighed: hans formodede europæiske træk var i modstrid med de gængse videnskabelige forestillinger om, at Nord- og Sydamerikas oprindelige indbyggere stammer fra Asien. Selv om DNA-undersøgelser af Kennewick-manden således muligvis kunne have kastet lys på, hvilke dele af verden der har bidraget til koloniseringen af Nord- og Sydamerika, modsatte lokale indianske stammer af forskellige årsager sig, at forskere undersøgte skelettet, og da den amerikanske *1990 Native American Graves Protection and Repatriation Act* fastsætter, at sådanne skeletter tilhører de indianske stammesamfund, var der i første omgang intet, forskerne kunne gøre (en senere særdeles overraskende dommerkendelse gjorde dog, at det blev muligt at udtage DNA-prøver af skelettet. På baggrund af disse prøver kunne det ikke afgøres, om Kennewick-manden stammede fra Asien eller Europa.). ¹⁸ Eksemplet viser, at fremtidens slægtsforskere ikke blot skal kunne mestre DNA-teknikken, men også forstå, at forskellige befolkningsgrupper udmærket kan have hver deres opfattelse af, hvilke videnskabelige problemer man etisk kan beskæftige sig med. Måske fremtidens slægtsforskere også skal kunne mestre overtalelsens kunst?

Noter

1. Erik Nørr: Kan man stole på kirkebøgerne? *Personalthistorisk Tidsskrift* 2001:2 s. 119-61.
2. Hans H. Worsøe: *Find dine rødder. Politikens håndbog i slægtshistorie*. 1987.
3. *Ibid.*
4. Professor Stephen Jay Gould afgik ved døden den 20. marts 2002. Han var én af verdens absolut førende forskere inden for palæontologi og biologisk evolution. Neodarwinisme

forklarer, at livets mange forskellige arter af planter og dyr er fremkommet som et resultat af mutationer i gener, der jo ligger bag de biologiske egenskaber. Disse mutationer resulterer i en kontinuerlig (vedvarende) variation af planters og dyrs fremtoning. Ét af professor Goulds væsentlige bidrag til videnskaben var hans observation, at planter og dyr i lange perioder faktisk lever i ligevægt uden

- påviselige ændringer i deres fremtoning (og dermed også i deres gener), og at der ind i mellem optræder kortvarige perioder med ændringer, hvorefter der igen er ligevægt. Denne teori er kendt som 'afbrudte ligevægte' og støttes egentlig også af Charles Darwin selv, som skriver: »Udviklingen ... er ikke altid gaaet jævnt; det er langt mere sandsynligt, at hver enkelt Form forbliver uforandret i lange Tider og saa igen bliver Forandring underkastede«. Blandt professor Gondeks kendteste bøger er *Bully for Brontosaurus* og *Wonderful Life*.
5. Steve Jones: *The Language of the Genes*. London 1994.
 6. Peter K.A. Jensen: *Menneskets oprindelse og udvikling*. 2. udgave 2001.
 7. Ibid.
 8. Bryan Sykes: *The Seven Daughters of Eve*. London 2001.
 9. L.L. Cavalli-Sforza: *Genes, Peoples and Languages*. London 2000.
 10. Oxford Ancestors, Oxford BioBusiness Centre, Littlemore Park, Oxford OX4 4SS, England. Deres Internet-adresse er: www.oxfordancestors.com.
 11. Steve Olson: *Mapping Human History. Discovering the Past Through Our Genes*. Boston 2002.
 12. Jonathan Marks: *What It Means to be 98% Chimpanzee. Apes, People, and Their Genes*. Berkeley 2002.
 13. Martin Jones: *The Molecule Hunt. Archaeology and the Search for Ancient DNA*. London 2001.
 14. S.-E. Christiansen: Kildeindtastningsprojektet og folketællingen 1801. En redegørelse for projektets historie og nuværende stade. *Personalthistorisk Tidsskrift* 2000:2 s. 257-65.
 15. B. Foltmann: *Det ufattelige liv. Tanker om biologi og erkendelse*. 2000.
 16. Anonym: Human genetics: deCODED? *The Economist* 2002: 5 Juni s. 89-90.
 17. Se Steve Olson.
 18. Se Peter K. A. Jensen og Jonathan Marks.

Dr.ir. Adam Lindgreen, Department of Accounting, Finance, and Marketing, Technical University Eindhoven, Paviljoen J. 11, Den Dolech 2, P.O. Box 513, 5613 WB Eindhoven, Nederlandene. E-mail: a.lindgreen@tm.tue.nl. Telefon + 31 – (0) 40 247 3700.

Forfatteren vil gerne benytte lejligheden til at takke tidsskriftets redaktion for gode råd i forbindelse med færdiggørelsen af manuskriptet. Forfatteren vil også gerne takke Mette Lindgreen, som for 25 år siden forærede ham en kopi af Grønspættebogen; denne bog havde en artikel om slægtsforskning og åbnede således døren for dét, som er blevet et livslangt, men særdeles interessant studium.

F. J. Kaas' innspill ved tronfølgervalget i Sverige 1809

Af Johannes Elgvin

F. J. Kaas var en personlig venn av Frederik VI, og en av kongens mest betrodde menn. Artikkelen setter søkelyset på Kaas' spill bak kulissene for å få satt Frederik VI på Sveriges trone, – endog efterat Christian August var valgt som tronfølger i Sverige.

Fra våren 1809 og utover hele sommeren opplevet de to skandinaviske stater, Danmark-Norge og Sverige, en skjebnetid. Sverige fikk sin revolusjon i mars. Gustaf IV Adolf ble avsatt. I slutten av juni ble hans farbror, *hertug Carl*, kronet som Karl XIII. Kongen var fylt 60 år og fysisk svekket. Blant nordiske historikere er der vel alminnelig enighet om at gjennom hele sitt liv var Karl XIII lett å lede, i 1809 og 1810 var han også »*alderdomsskrøbelig*«. ¹ Viktig i vår sammenheng var at han hadde ingen arvinger. Sverige måtte ha en tronfølger. Det var ingen politisk enighet om hvem man skulle velge. Noen ønsket den avsatte konges sønn, prins *Gustaf av Wasa*. Enkelte ønsket Danmark-Norges kong Frederik VI. Han var selv blant dem som ønsket det. Atter andre ønsket prins *Christian August*, Danmark-Norges øverstkommanderende i Norge.

I denne sammenheng sto fire personer sentralt.

Den første var *Frøderik Julius Kaas*. Tidligere hadde han hatt viktige embeder i Norge – de varte fra 1783 til 1787 og fra 1790 til 1802. Han var norsk gift, og hadde gode forbindelser i Norge. Siden 1804 hadde han det viktige embede som president i Danske Kancelli, en mann med den absolutte tillit til sin konge, og kongen hadde den absolutte tillit til ham. I april 1809 kom han igjen til Norge, – dennegang som Frederik VI's spesielle utsending, først og fremst for å holde øye med Christian August, – som Frederik VI da hadde mistet tillit til.

Den neste var den svenske general *Gustaf Mauritz Armfelt*, øverstkommanderende for Sveriges armé i vest.

Tredjemann var oberstløytnant *Georg Adlersparre*, – som på denne tid var brigadesjef for den värmländske gren av vestarméen, – altså underlagt Armfelt.

Fjerdemann var nettopp prins *Christian August*. Frederik VI utstedte

14. juli ordre til ham at han skulle angripe Sverige. Den ordren fikk han 19. juli. Men allerede i dagene 15. til 18. juli 1809 valgte de svenske stender ham som tronfølger i Sverige. Allerede før valget hadde han fått melding av budbringeren Adlersparre at han kunne regne med å bli valgt. For Christian August var det naturlig at han som et ordentlig og dannet menneske, underrettet Frederik VI om dette, og det gjorde han omgående. Samtidig meddelte han Adlersparre at sålenge det ikke var sluttet fred med Sverige, og sålenge Frederik VI ikke hadde gitt ham tilatelse til å ta imot valget, kunne han ikke motta valget. Det måtte også være i hans fedrelands, altså Danmarks, interesser, om han skulle ta imot valget, – to momenter Christian August skrev også til kongen.² 25. juli 1809 takket Frederik VI Christian August for hans svar til Adlersparre. Kongen kaller svaret for prinsens avslag -, og utnevnte ham til feltmarskalk og stattholder i Norge som takk for hans rettsinn og høysinn. I depesje til Kaas samme dag skrev Frederik VI like ut at han hadde gitt Christian August den nye ærefulle titel, feltmarskalk, og det like smigrende nye hverv, stattholder, for at både titel og hverv skulle gjøre det vanskelig for ham å ta imot tronfølgervalget.

Kongen utnevner Friedrich til general i Norge – juli 1809

En av Frederik VI's mest betrodde offiserer, *prins Friedrich av Hessen*, hadde på det tidspunkt overkommandoen over Sjælland, og han var kongens militære stedfortreder. Fra 1808 av var han utsett til å være sjef for en av divisjonene som skulle gå til angrep på Sverige. Samme dag som Christian August fikk sin nye titel og sitt nye hverv, utnevnte kongen Friedrich til kommanderende general i det sønnenfjellske Norge, – og skrev til ham at hans hovedoppgave i Norge var å være sjef for angrepet på Sverige. Dette angrep var en hovedsak for Frederik VI. Det kunne bare falle bort om de russiske tropper ble trukket vekk fra Sverige eller hvis et angrep var fysisk umulig. Christian August skulle fritas for dette embede.³ Det politiske problem for kongen var at Friedrich da befant seg i København. Det var umulig for ham å komme raskt til Norge. Han maktet ikke å komme før midt i august 1809.

Friedrich av Hessen ble trukket inn i spillet om valg av tronfølgere, – ikke som kandidat, men han ble trukket inn i spillet bak kulissene. Uten eget vitende! Hans rolle, eller »ikke-rolle«, er temaet for denne artikkel.

Kaas' spill i foråret 1809, – utover sommeren

Helt fra våren 1809 hadde Kaas vært en ivrig talsmann for Frederik VI's kandidatur som tronfølger til den svenske krone. Frederik VI og Kaas

utvekslet en rekke depesjer fra mai til 20. august.⁴ Dem kan vi foreløbig la bero og bare ha som bakgrunn.

I august 1809 begynte et nytt avsnitt i Kaas' arbeide for å påvirke tronfølgervalget til fordel for Frederik VI. Sammenhengen og bakgrunnen var denne: I slutten av juli 1809 fikk Kaas i oppdrag av Regjeringskommisjonen å reise til kongen. Han skulle overbringe Kommisjonens brev av 24. juli 1809 til kongen, – det inntil da mest alvorfulle Kommisjonens hadde skrevet. Nøden i Norge var så gjennomgripende at Norge måtte ha fred.

Kaas overleverte det meget viktige brev til kongen ultimo juli/primò august. Vi vet ikke om de to da også drøftet tronfølgerspørsmålet og et eventuelt fremstøt fra Kaas' side. Om de har gjort det, kan vi ikke vente å finne noen kilder om det. Dertil var temaet for ømtålelig. Dessuten var det unødvendig å skriftfeste noe. Kongen stolte så ubetinget på Kaas. Om de to har drøftet et møte med Armfelt, er et spørsmål vi vil komme tilbake til.

Det er alminnelig kjent at fra april til september 1809 hadde Kaas samtaler med Gustaf Armfelt. Temaet for samtalerne var spørsmålet om hvem som burde bli tronfølger i Sverige. Denne sak er utførlig behandlet av flere historikere, i Norge først og fremst av *Jac. S. Worm-Müller* i hans store verk om Norge 1807-1810, i Danmark av *Axel Linvald* i hans første bind om Christian VIII.

Worm-Müller bruker sterke ord om Kaas' forslag i Armfelt-samtalerne: Det *»kan ikke kritiseres sterkt nok, det var en lumpenhet mot Christian August og er en mørk plet paa hans ære«*. Linvald bruker ikke så sterke ord som Worm-Müller, men forskjellen i ord tyder ikke på at det er noen uenighet mellom disse to. Hans ordvalg ser snarere ut til å være uttrykk for en forskjell i temperament, eller kanskje en kulturforskjell. Linvald sier: *»F.J. Kaas saa lysten efter at tjene sin Konges Interesser, at heller ikke han gik af Vejen for høje Spil«*. Linvald betoner også Kaas' *»Personlighed og hele Forhold som den lydige og lidet selvstændige Kongetjener«*.⁵ I vår sammenheng vil det være vesentlig å vurdere spørsmålet ut fra Linvalds fremstilling, og spørre om det er grunn til å føye noe til – eller trekke noe fra – hans fremstilling.

Kaas i Sverige august 1809

På sin tilbakereise fra København til Christiania midt i august oppsøkte Kaas i Göteborg byens kommandant, og orienterte ham *»temmelig tydelig«* om sitt syn på *»de nordiske Anliggender«*, om valget av Christian August, et valg Kaas var uenig i, og om *»de lykkelige Følger«* det ville få om Sverige, Danmark og Norge ble ett rike. Kommandanten underrettet



Frederik Julius Kaas (Det Kgl. Bibliotek, Neg.nr./arkivnr. 10879).

selvfølgelig sin overordnede, general Armfelt, og resultatet ble det Kaas ønsket, nemlig å få et møte med Armfelt. Møtet fant sted 26. august på grensen ved Svinesund.⁶

Fire dager før møtet hadde Kaas underrettet kongen om at møtet med Armfelt ville finne sted. Kaas hadde ikke troet at burde forkaste forslaget om et møte, – selvom *«Christian August meget fraraadede»* et slikt møte, – og selvom Kaas hadde meget sterke betenkeligheter når det gjaldt personen Armfelt. Også det skrev Kaas til kongen 22. august. Han skrev også at han skulle nøye *«overveje hvert Ord, som jeg siger, og blot høre og blot prøve uden paa nogen Maade at indlade mig i noget»*.⁷ Denne depesje må kongen ha fått etterat møtet var holdt.

Kaas sendte så tre nye depesjer til Frederik VI om sine samtaler med Armfelt: Den første av 26. august (samme dag Kaas hadde sitt møte med Armfelt), den neste av 28. august⁸ og den siste av 3. september.

Det er to spørsmål som vi ønsker drøftet her. Det første er om Kaas fra norsk side sto alene i det syn han hevdet overfor Armfelt, eller om han hadde støtte blant en eller flere av de ledende embedsmenn i Norge. Svaret på dette må vi først søke hos de to øvrige medlemmer av Regjeringskommisjonen, grev *Herman Wedel Jarlsberg* og *Marcus G. Rosenkrantz*. Wedel kan ikke ha spilt på lag med Kaas. Wedel var travelt opptatt med å få istand en union mellom Sverige og Norge, uten Danmark.⁹ Rosenkrantz (bror av Danmark-Norges utenriksminister fra 1810, Niels Rosenkrantz) var prins Friedrichs nære venn, hans fortrolige. Hvis Kaas hadde forsøkt å få ham over på sin side, ville Friedrich være orientert umiddelbart.¹⁰

Dermed blir det bare én fremtredende personlighet igjen, Friedrich av Hessen. Derfor kan vi uttrykke vårt problem mere eksakt: Var *Friedrich av Hessen* enig med Kaas, og hadde han meddelt Kaas dette før Kaas skrev sin depesje?

Det andre vi ønsker å få klarlagt, er om kongen selv hadde tatt initiativet til Kaas' samtaler med Armfelt, slik at Kaas her bare var en stråmann for kongen.

Disse to spørsmål søker vi svar på ved å rette søkelyset mot Kaas' depesjer.

Kaas' depesjer til sin konge

Fra sitt møte med Armfelt ved Svinesund 26. august refererer Kaas (i depesje samme dag til kongen):

»*Armfelts Plan er den: at Deres Kongelige Majestæt vælges til Successor paa Vilkaar at antage den svenske Konstitution, vælge en Residens i Sverige, adoptere Gustaf Adolphs Søn til Kronprins og formæle ham med Danmarks Kronprinsesse*«. ¹¹

Linvald gjengir sitatet, og føyer til: »*Som man ser, har Kaas endnu ikke omtalt Planens nødvendige Konsekvens, at Prins Christian Frederik skulde berøves Arveretten til den danske Trone. At Frederik VI ved første Øjekast maatte forstaa dens fulde Rækkevidde, kan dog ikke være Tvivl underkastet*«. ¹² Dette siste må Linvald ha ubetinget rett i.

Kaas' depesje av 3. september er lang, – i den trykte kildeutgave fyller den 1½ side. Han har et avsnitt om »*Planens nødvendige Konsekvens*«, som Linvald siterer:

»*Den anden og tilsyneladende store Vanskelighed er Arvegangsretten til den danske Trone, da højsalig Prins Frederiks Descendenter for Øjeblikket ere nærmest*

Tronfølgen. Men hvor usikker er ikke enhver Forventning i den Henseende? og deraf samt af Prins Christian Frederiks sande Hengivenhed for Deres Kongelige Majestæt og af hans Fædrelands Kjærlighed tør man vente Resignation for sig og sin Linie, naar Deres Kongelige Majestæt vilde forsikre ham og den, under Navn af Len, et Etablissement i Hertugdømmerne. Det kunde muligen ogsaa medføre det Gode, at derved forstyrredes mange Planer, som muligen gjøres mod Hertugdømmerne, og der blev altid Udsigt til Gjenforening, naar den herskende Linie uddøde».¹³

Linvald kommenterer dette sitat med følgende: Kaas fremstiller »Planen uden Omsvøb, gaar for fulde Sejl i Brechen for det hele Foretagende« og fremhæver, at han har fått full »Tilslutning hos Kongens Svoger, Prins Frederik af Hessen«.¹⁴

Linvalds kilde for denne opplysning er ikke hentet fra Friedrich, men fra Kaas' depeşe 3. september. Den depeşen må vi derfor se i dens fulle sammenheng:

»Deres Kongelige Majestæt ville allernaadigst tilgive, at jeg endnu en Gang bringer den Materie paa Bane, som var Gjenstand for mine seneste Depecher af 26de og 28de August. Det kan ikke være ligegyldig for nogen sand Fædrelandsven og endnu mindre for den, som er Deres Kongelige Majestæts allerhøjeste Person saa ganske opofret og hengiven, som jeg er det.

At Muligheden af et lykkeligt Udfald dagligen viser sig mere og mere for mig, og at det Ønske tillige næres hos mig, at kunne blive et ringe Redskab ved Udførelsen, det kommer til Dels og deraf, at jeg nu har den Lykke at kunne dagligen meddele mine, for mig saa behagelige, Forestillinger og Ideer til en Mand, som ikke føler for andet end Deres Majestæts Lykke og Tilfredshed, som saa ganske forene sine Ønsker med mine, og som værdiger mig sin Tillid og Yndest, det er til Prins Frederik af Hessen, hvis Nærværelse bringer mig til at glemme de Ubehageligheder, som møde mig fra andre Sider. Vel kan jeg ikke skjule for mig alle de Vanskeligheder, som man har at overvinde, men jo mere jeg overtænker Sagen, jo mindre forekommer de mig, og jo mere overbevises jeg af Muligheden til at borthrydde dem, naar man først kunde indlede Sagen paa en god Maade. Den største Vanskelighed bliver i mine Tanker den at kunne finde en passende Anledning til at sende en brugbar Mand til Stockholm, naar den ikke søges under de Fredsunderhandlinger som formodentlig snart indledes.

Kommer han til Stockholm, saa vil han efter Gernerall Armsfelts Forsikring strax kunne samle et stort Parti om sig. Kongen af Sverig bliver let at overtale, da han er kjed af Adlersparre og hans Tilhæng, som til denne Tid ledede ham. Hos Stænderne lovede Armsfelt den største Del af Adelen, Hovedet for den gejstlige Stand, en Biskop Nordin, samt de to vigtigste Talsmænd for Bønderne, hvilke alle ledes af Armsfelt, af Greverne Ruuth og de la Gardie.

At det vilde blive vanskeligt at gjøre en Forening paa den af Armsfelt foreslagne Maade indbydende og interessant for dem, det tror jeg ikke, da Ideen maa have saare meget tillokkende for enhver Svensk, hvis Kongestamme egentlig sikres der-ved de 3 Rigers Kroner.

Det er vel sandt, at den modsatte Følelse maa opvækkes hos enhver Dansk og Norsk, men jeg tror og, at den let undertvinges af den Kjærlighed og Hengivenhed som disse [nære] for Deres Kongelige Majestæt, samt af den Tanke, at det dog fornemmelig bliver Danmarks Kronprinsesse, Deres Kongelige Majestæts Datter som kommer til at føre Roret, og naar Deres Kongelige Majestæt gjorde den Betingelse at ville opdrage Kronprinsen, saa blev han vist mere dansk end svensk. Man vilde og tænke sig, at det blev Deres Kongelige Majestæts æt som ved denne Forening blev sat i Stand til med Kraft at fremme Landets Tarv.

Den anden og tilsyneladende store Vanskelighed [som sitert ovenfor] naar den herskende Linie uddøde.

Jeg føler fuldkommen, hvor voveligt det er handlet af mig, at udlade mig for min Konge med Betragtninger af den Natur, men jeg har den Tillid til Deres Kongelige Majestæts Mildhed og Naade, at det allernaadigst tilgives mig for Hensig-ternes Skyld.

Prins Christian August er i denne Tid meget urolig og højest mistænkelig; til hans øvrige uheldige Stilling kommer uden Tvivl det, at han har slette Fortrolige, men jeg kan ikke opdage dem. I Gaar talte han for første Gang om at forlade Norge.

Allerunderdanigst

Kaas.¹⁵

Den eneste kilde for at Friedrich av Hessen har delt Kaas' oppfatning og støttet ham, er denne. Spørsmålet er om vi kan stole på den.

Friedrich, kongen og Kaas

Fra Friedrich kom til Norge 16. august, sendte han flere depesjer og brev til kongen.¹⁶ Ikke i noen av disse har Friedrich omtalt at han delte Kaas' plan om å endre arvegangsreglene i Danmark-Norge med den følge at Christian Frederik ville bli fratatt retten som tronfølger.

Et hovedtrekk hos Friedrich er at han alltid gav kongen utførlig melding om viktige saker. Et eksempel er det viktige møte søndag 27. august da Christian August ønsket å drøfte spørsmålet om våpenstillstanden og innkalte Friedrich og Kaas.¹⁷ Men heller ikke i den depesje som Friedrich skrev etter møtet, nevner han noe om at han delte Kaas' plan om å få satt Christian Frederik utenfor.

Vi må kunne innrømme at subjektivt sett kan Kaas ha vært i god tro da han trakk Friedrich inn som sin støtte. Kaas kan ha tolket andre ord fra

Friedrich som tilslutning. Han kan også ha tolket slik han ønsket å tolke ord. Men det er vanskelig å akseptere at Kaas objektivt sett står til troende. At han bevisst skulle misbrukt Friedrich, må være helt usannsynlig.

Om en av Kaas' depesjer har Linvald betonet at det har betydning å være *»særlig opmærksom«* på Kaas' formuleringer.¹⁸ Det kan være ønskelig å følge Linvalds oppfordring også her og se Kaas' depesje i sin helhet. Den stilistiske sammenheng i depesjen er neppe uvesentlig. Hvis ord fra Friedrich om hans tilslutning hadde direkte relasjon til Kaas' avsnitt om *»Den anden og tilsyneladende store Vanskelighed... «*, ville det vært naturlig at Kaas hadde skrevet dem i direkte tilknytning til dette avsnitt. Det vil være å undervurdere Kaas om man ikke tilkjente ham såpass skriveferdighet, dreven skribent som han var.

Vi må legge vekt på at ordene om Friedrichs tilslutning til Kaas kommer i begynnelsen av depesjen, og kan likefullt tolkes som den støtte Kaas hadde fått med en mann som Friedrich ved sin side, slik at han *»nu har den Lykke at kunne dagligen meddele mine, for mig saa behagelige Forestillinger og Ideer til en Mand, som ikke føler andet end for Deres Majestæts Lykke og Tilfredshed, som saa ganske forener sine Ønsker med mine, og som værdiger mig sin Tillid og Yndest, det er til Prins Frederik af Hessen, hvis Nærværelse bringer mig til at glemme de Ubehageligheder, som møde mig fra andre Sider.«*¹⁹

Hvis Kaas var blitt konfrontert med sine ord om at Friedrich sto på hans side i Armfelts forslag, og hadde vært nødt til å forsvare sin påstand, ville det neppe være vanskelig for ham å finne fluktmuligheten i at ordene gjaldt den generelle støtte som Friedrich gav ham. Han kunne også velge den utvei som han ellers brukte, skyte seg inn under sitt temperament, sin tendens til å la hjertet ta makten over forstanden, og det måtte han allerunderdanigst få kongelig tilgivelse for.

Frederik VI setter sluttstrek

Kaas' depesjer 26. og 28. august fikk kongen iallfall ikke før 1. september, muligens først den 2. eller 3. Han svarte 4. september med følgende:

*»Jeg ser deraf den Samtale, De haver haft med Baron Armfelt. Jeg maa aabenhjertigen bekjende, at jeg ej ret véd, hvad Armfelt vil, om han vil styrte Adlersparre, eller om han hemmelig holder med ham; thi begge ville Vaabenstilstanden. Det bedste er at svare Armfelt, at da man alt paa en Maade var i Negociation med Kongen af Sverig, kunde De for Tiden ej indlade sig i noget bestemt, men at De ønskede, at Armfelt som Deres gamle Ven holdt Dem au courant med Sagernes Gang. Bortstøde tør man intet, men forlade maa man sig endnu mindre paa nogen.«*²⁰

Ordene her er vel et direkte uttrykk for at kongen ville skaffe seg alle

mulige opplysninger som kunne være gunstige i en gitt situasjon. Men det er vanskelig å se at ordene forteller at kongen var den reelle mann bak Kaas-Armfelt-samtalene, særlig når man ser ordene i sammenheng med den måte Kaas presenterer det planlagte møte med Armfelt. I depejen fremtrer møtet som en klar nyhet.

I en lang depeje 9. september kvitterer Kaas for kongens depeje av 4. september og oppgir at Armfelt har brutt all korrespondanse med ham (p.g.a. Armfelts frykt for at en slik skulle kunne oppfattes som en forståelse mellom ham og Kaas), men Kaas hadde fått oppgitt en annen person som han kunne bruke som kontaktperson til Armfelt. Og så fortsetter Kaas: Han skal *»allerunderdanigst«* efterleve kongens *»allernaadigste Befaling og tilskrive General Armfelt«*. Linvald tolker disse ord slik: Kaas hadde *»sikkert med Rette«* oppfattet kongens depeje [av 4. sept., – noen annen foreligger ikke] som en *»Befaling«*.

Det er vanskelig å se at kongens ord i det hele tatt kan oppfattes som en befaling, – medmindre man vil si at når kongen sier at *det* kan Kaas gjøre, så hadde Kaas rett til å oppfatte at *det* skal Kaas gjøre. I så fall har det vært en selvforståelse mellom kongen og Kaas som har vært noe spesiell. Men Kaas avviser noen slik *»selvforståelse«*, tar ansvaret selv, og sier det slik: *»Har jeg feilet, da er mit heftige Temperament Aarsag dertil, over det er man ikke alltid Herre«*.²¹ Det må sies å være en svært så sterk innrømmelse fra en høyt ansett embedsmann og en dreven diplomat at han ikke kunne holde tann for tunge her. Kaas' ord her er vel snarere et uttrykk for hans evne til ikke å gå *»af Vejen for høje Spil«*, – for å bruke Linvalds egne ord.²²

I samme depeje følger Kaas opp med andre sterke ord:

»naar ikke en ubegrænset Hengivenhed for Deres Majestæts allerhøjeste Person og Deres Staters Tarv dvælede iblandt Følelsen af de mange Ubehageligheder, ja jeg tør sige Ydmygelser og Vanskeligheder, som møde Hans Durchlaughtighed Prins Frederik af Hessen og mig næsten ved ethvert af vore Skridt, saa maatte vi hellere ønske os enhver anden Stilling end de vigtige Poster, som Deres Majestæt allernaadigst har anfortroet os«.

Det kan være grunn til å spørre om Kaas hadde skjellig grunn eller fått tillatelse til å trekke Friedrich inn i sitt ønske om å komme bort fra Norge. Hvis kongen skulle få vite at Friedrich ønsket seg bort fra Norge, kunne vel kongen kanskje fått vite det av prinsen selv, og ikke av en annen. Det er alment kjent at Friedrich hadde flere vanskeligheter efterat han kom til landet. Men det er en bisarr, ja umulig tanke at han – alle vanskeligheter til tross – ønsket å flytte tilbake til Danmark 6-7 uker efterat kongen hadde plassert ham i Norge, og gitt ham oppdraget å ha overkommandoen i den ventede krig med Sverige.

I lys av Friedrichs militære løpebane kan vi slå fast ett hovedtrekk: Han var på det sted Frederik VI hadde bestemt, og der ville han forbli så lenge kongen forlangte det, ja endog lenger hvis det var nødvendig for å fylle den oppgave kongen hadde pålagt ham.

Kanskje kan vi komme vårt problem nærmere om vi ser kongens neste sjakktrekk. Det kom ikke før 26. september. Da var kongen kjent med at de svenske stender 28. august hadde *proklamert* valget av Christian August til kronprins i Sverige.²³ Kongen visste også at i september var Armfelt avsett som general for Sveriges vest-armé, og plassert på sidelinjen. Adlersparre hadde overtatt hans stilling.²⁴ Ethvert håp for Frederik VI som kandidat til den svenske trone var definitivt ute.

Denne dagen, 26. september – men ikke før -, skrev kongen to depe-sjer, én til Kaas og én til Friedrich. I begge setter han sluttstrek for Kaas-Armfelt-samtalene. Ordvalget i de to depe-sjene er vidt forskjellige.

Til Kaas skrev kongen at Kaas skulle la forslaget om Frederik VI's kandidatur og ekteskap mellom hans datter Caroline og prins Gustaf falle. Kongen valgte disse ord:

»Deres Forslag betræffende Sverig er aldeles skrevet af overdreven Venskab for mig; men jeg kan paa ingen Maade indlade mig i samme, og jeg maa indstændigt bede Dem at aflade fra Forslag, der i Sandhed ej ere nyttige.«²⁵

Til Friedrich skrev kongen at freden med Sverige var nær, – [det skulle vise seg at det drøyet enda over 10 uker før freden var et faktum] –, videre at han beklaget uenighetene mellom Christian August og Kaas, »ligesom jeg ønskede, at Kaas blev uden for de politiske Gjenstande, som hans Plan med Sverig, der er under al Kritik, men jeg er overbevist, at hans Mening er den bedste, og at han vil gjøre alt for mig. Men hvilken Tanke? Jeg skulde gifte min Datter, som er mig saa inderlig kjær, til den svenske Prins for at gjøre hendes æt i Tiden til Fjender af mit Fædreneland! Jeg skulde begaa en Uretfærdighed mod Prins Christian af Danmark og skille mit Fædreneland ved Hertugdømmerne. Jeg gruer over Tanken, og det gjør mig ondt, at Kaas kan have haft samme.«²⁶

Linvald har to kommentarer til kongens depe-sje til Kaas: Kaas-Armfelt-samtalene ble »uden Følger for Kaas' Karrière og Stilling i Statsmandskredsen«.²⁷ Dette er et ubestridelig faktum. Linvald sier det slik: Frederik VI »var en Hædersmand, men ogsaa Politiker«. Når kongen ikke lot samtale-ne få noen følger for Kaas' karriere, viser dette *hedersmannen* i Frederik VI's sjel.²⁸ Linvald må ha helt rett i dette. Frederik VI kunne være raus når han *det* ville. Linvalds andre kommentar er at kongen gav Kaas meldingen »i saa skaansomme Former, at Meddelelsen bliver en stiltiende Bekræftelse af hans Medansvar«. Denne kommentar er en klar tolkning, som man ikke kan vente å finne belegg for. Etter mitt skjønn tyder de kilder som foreligger, ikke på at det er dekning for denne tolkning.

Kongens ord her må sees i lys av fire kilder: Først av kongens viktige depeje av 4. september til Kaas (efterat Kaas 26. august hadde gitt melding om sin kontakt med Armfelt). Den har vi nettopp sett innholdet av, og jeg henholder meg til min kommentar der.

Den annen kilde er nettopp kongens depeje (26. sept.) til Friedrich. Når det gjelder hovedsaken i depejen: *»jeg maa indstændigt bede Dem at aflade fra Forslag, der i Sandhed ej ere nyttige«*, så er det selvklaart at politikeren Frederik VI måtte velge ord som tydelig distanserte ham fra Kaas. I denne turbulente tid, som i mange andre med krigsfare eller politiske konflikter, svirret rykter. Ord kunne misforståes (særlig når man *det* ville) og la velmente ord få en boomerangvirkning. Kongen måtte legge vekt på *»distanse fra Kaas«* når han selv hadde latt både Russland og Sverige bli kjent med Kaas-Armfelt-samtalene. Men det er meget vanskelig å akseptere Linvalds tolkning her, såfremt den betyr at man aksepterer at *politikernes* ord her var innenfor rammen av det man må kunne forvente av en *hedersmann*.

Den tredje kilde er Kaas' egne ord 3. september: *»Jeg føler fuldkommen, hvor voveligt det er handlet af mig, at udlade mig for min Konge med Betragtninger af den Natur, men jeg har den Tillid til Deres Kongelige Majestæts Mildhed og Naade, at det allernaadigst tilgives mig for Hensigternes Skyld.«*²⁹

Det er lett å forstå at Kaas – i tidens ånd – måtte bruke sterke ord for å gi uttrykk for sin underdanighet, men det er et langt sprang derfra og til å legge på sine egne skuldre de byrder som uomtvistelig var kongens, – såfremt det var kongen som hadde gitt sin befaling til Kaas om å drive spillet sammen med Armfelt. Underdanighet er én sak. En annen sak er at det må antas at det er grenser i hvilken grad det er mulig å krype for sin konge.

Den fjerde kilde er Kaas' svar til kongen 8. oktober. Da takket han for den skånsel kongen hadde vist ham både for hans uheldige uttalelser ved en middag grosserer Carsten Tank hadde holdt, og for:

»de uforsigtige Ytringer, som jeg allerunderdanigst tillod mig at fremsføre i min Depeche af 3dje September angaaende Sverig, den [kongens skånsomhet] maa, om det var muligt, forøge min grænseløse Hengivenhed for Deres Majestæts allerhøjeste Person og gjøre Følelsen af min Heflighed og Uforsig[tig]hed dobbelt smertelig for mig. Jeg skal deraf lære, allernaadigste Konge, at være mere agtpaagivende paa mig selv og vogte mig for at henrives alt for let af mødende Begivenheder.

Naar jeg imidlertid kunde eller fandt det passende at foredrage Deres Majestæt noget af det, som er mødt mig her i Landet, og hvorfor jeg til Dels har skriftlige Beviser i Hænde, saa er jeg forvisset om, at Deres Majestæt vilde allernaadigst undskyldte og tilgive min Heflighed.

*Man tirres saa længe, at Temperamentet omsider sejrer over Fornuften.«*³⁰

Vanskeligheten med å holde tann for tunge satt tydelig dypt hos Kaas, og han la ikke skjul på det. Også en måned tidligere (depesjen 9/9) måtte han frem med sin bekjennelse: *„Jeg er noget heftig af Temperament og kan under visse Begivenheder, som virke stærkt og hurtigt paa mit Hjertes Følelser, ikke moderere det første Udbrud deraf.“*³¹

Vi står overfor en mann som har fylt sine 50 år, sønn av en admiral, presumptivt intelligent, en mann som hadde startet sin karriere ved hoffet: fra sitt 12. til sitt 16. år er han pasje hos enkedronningen. I 25 år hadde han hatt embeder, blant de høyeste i riket. Allikevel maktet han altså ikke å ha større kontroll over sin fremferd.

Axel Linvald og Kaas

Depesjen 26. sept. til Friedrich har Linvald kommentert slik: *„Skarpere var Kongens Kommentarer overfor Prins Frederik af Hessen, som ifølge Kaas' Meddelelse havde givet Forslaget sin Godkjendelse.“*³² Linvald knytter her kongens valg av ordet *skarphet* til Kaas' utsagn om at Friedrich sto på linje med ham. I realiteten sier Linvald her at kongens skarphet må forklares ved at Kaas' ord står til troende.

Hvis man aksepterer at Friedrich sto på linje med Kaas, er det fullt forståelig at kongens ord er uttrykk for *skarphet* mot en fetter og en venn, – særlig fordi han i dette tilfelle hadde gått bak kongens rygg, først sluttet seg til Kaas, og etterpå ikke engang beklaget overfor kongen hva han hadde gjort.

Men leser man depesjen uten en tanke eller tro på at også Friedrich sto bak, er det naturlig å se dens form og innhold som et helt annet uttrykk, nemlig for den langt mere åpne og direkte tone kongen brukte overfor sin fetter og svoger.

Depesjen til Kaas er en politisk depesje. Depesjen til Friedrich er ingen politisk depesje, men en konges åpne ord til sin fetter, hans nære venn, dronningens bror.

Konklusjon

Det er naturlig for oss å trekke denne konklusjon: I kildene før 26. september fant vi ikke grunnlag for å ta for sannhet Kaas' opplysninger. Heller ikke kildene fra 26. september og utover i oktober 1809 gir noe grunnlag for å endre den oppfatning. Den karakteristikk Kaas har gitt seg selv i denne gjennomgåelse, taler for at man skal være varsom med å ta for sannhet de ord Kaas brukte om Friedrich og hans holdning – såvel i tronfølgersaken som i spørsmålet om Friedrichs ønske om å komme bort fra Norge. Her har vi kun Kaas' ord på vegne av Friedrich. Ser vi de ordene i sammenheng først med Kaas' hele engasjement i saken, der-

nest med hans egen personlighet, er det ikke rimelig å se Kaas' opplysninger som kilder det er grunn til å feste tillit til.

Ut fra våre kilder er det heller ikke grunn til å se at Frederik VI var den egentlige opphavsmann, og dermed ansvarlige for Kaas' samtaler med Armfelt. For meget peker i motsatt retning. Skulle kongen være opphavsmannen her, må forklaringen være et hemmelig oppdrag han må ha gitt Kaas under deres møte i København. Ut fra de aktstykker som vi har gjennomgått, er det ikke trolig.

Det møtet ligger i det dunkle. Fra det møtet vil det neppe noengang dukke opp kilder.

Noter

Forkortelser: Chr. Aug.: Christian August; Chri.a: Christiania; F. VI: Frederik VI; FH: Friedrich av Hessen; RA: Riksarkivet, Oslo; Medd KA: *Meddelelser fra Krigsarkiverne*, Nielsen I Yngv. Nielsen: *Lensgreve Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg*, I (Chri.a 1901); Worm-Müller: J.S. Worm-Müller: *Norge gjennom nødsaarene. Den norske Regeringskommission 1807-1810* (Kri.a 1918).

1. S. Carlsson: *Svensk historia II. Tiden efter 1718* (Sthlm. 1964) s. 305: *«Den skröpliga och obeslutssamme Karl XIII.»* (ad 1810 13/3); L.O. Lagerqvist: *Sverige och dess regenter under 1000 år* (Sthlm. 1976) s. 257; A. Stille i *Salmonsens Konv. Leks.* (1922) s. 586.
2. Medd KA bd. IV s. 301 ff; Chr. Aug. 1809 16/7 til F. VI; *ibid.* bd. IV s. 311; Chr. Aug. 21/7 til F. VI; Chr. Aug. skriver *«at jeg hverken ønsker eller attraar den svenske Krone, uden at Deres Kongelige Majestæts og mit Fædrelands Interesse kvaer det.»* Vi registrerer at Chr. Aug. ikke skriver *«Statens Interesse.»*, altså *«Danmark-Norges Interesse.»* Han skiller altså ikke ut *Norges* som et motiv. – Chr. Aug.'s nye depeje samme dag; *ibid.* bd. IV s. 308-12; Chr. Aug. til F. VI.
3. Medd KA bd. IV s. 305-08; F. VI 25/7 til Chr. Aug.; *ibid.* bd. IV s. 305-07 note; *ibid.* bd. IV s. 308; F. VI 25/7 til Kaas. – Foruten å gjøre det vanskelig for Chr. Aug. å motta valget, hadde F. VI nok en grunn for sin handlemåte: *«hans Følelse ej at handle mod Mænd, som eer saa alleles for ham og vilde have ham i deres Midte* [vilde skaanes] *»*, – som F. VI skrev både til Chr. Aug. og Kaas. – Det er vel noe overraskende at når Chr. Aug. skulle få den militært høytragende tittel *feltmarskalk* at ikke F. VI samtidig nevnte hans militære innsats i 1808, men enten kan ikke alt komme med i en depeje, eller det var ikke i F. VI's synsfelt da. Men han takket ham behørig like før freden med Sverige i desember (*ibid.* bd. IV s. 457).
4. Medd KA bd. IV: trykt mellom s. 247 og s. 340.
5. Worm-Müller s. 430-39, sitatet: s. 435; Linvald: *Christian VIII. Den unge Prins* (Kbh. 1943) s. 177-83, sitatene: s. 179 og 182.
6. Om møtet var 25/8 eller 26/8 hører ikke til de viktige data. Linvald oppgir 25. aug., – med Nielsen I s. 289. Han har igjen J.T. Røder: *Danmarks Krigs- og politiske Historie* bd. III (Kbh. 1852) s. 575 som kilde. Min kilde er Kaas' egen meddelelse fra Svinesund 26/8: *«Armfelt forlader mig i dette Øjeblik, og jeg haster med at nedskrive...»* (Medd KA bd. IV s. 422).
7. Medd KA bd. IV s. 420 ff.; Kaas, Chri.a 1809 22/8 til F. VI; *ibid.* bd. IV s. 422-23; Kaas, Svinesund 26/8 til F. VI. Denne depeje ble ikke avsendt før 28/8 (*ibid.* bd. IV s. 423); *ibid.* bd. IV s. 423-24; Kaas, Chri.a 28/8 til F. VI. – Om *personen* Armfelt skrev Kaas allerede 22/8: Han kjente hans leetsindighet, også hans *«bestandige Urolighed og Trang til Intriger.»*, dessuten var han en motstander av Adlersparre (som hadde underrettet Chr. Aug. om at han ville bli valgt til tronfølger), og nøye forbundet med Adlersparres *«store»* fiende generaladjutant Adlercreutz, øverstkommanderende for Sveriges armé i Finland. En viktig grunn for Kaas' til å møte Armfelt var at enhver *«Splid, som kan frembringes mellem de herskende Partier [i Sverige] ansér jeg gavnlig for Deres Kongelige Majestæt og for mit Fødeland...»* (*ibid.* bd. IV s. 421). – Vi vet ikke om Kaas hadde nevnt det planlagte møte med Armfelt for Friedrich (slik han hadde underrettet Chr. Aug.). Ialfall skriver han ikke noe om det i sin depeje til kongen.
8. Det var Armfelts innstendige ønske at alt fra samtalene skulle kun bli kjent for kongen. Kaas meddelte kongen dette 28/8, ikke engang utenriksministeren, Christian G. Bernstorff som også var medlem av geheimestatsrådet, måtte bli kjent med dem. Kongen tok

- (selvfølgelig) ikke noe hensyn til Armfelt, og underrettet Bernstorff, – som videresendte meldingen til Russland. Den russiske gesandt i Stockholm underrettet den svenske regjering (Medd KA bd. IV s. 424 note). – Dermed var Armfelt's innstilling og innsats viden kjent, og vel medvirkende til at han fikk sin avskjed kort tid etter.
9. Jf. Nielsen I s. 272, 273.
10. I mars 1810 var Rosenkrantz den eneste som FH viste kongens *«Ledetraad»* til FH. *«Bemærkninger over Norge»*, til. Fra kongens side var disse ment kun for Friedrich, men han trakk altså Rosenkrantz inn, og underrettet naturlig nok kongen om det. (Medd KA bd. V s. 42) – I sin depeje 9/9 (ibid. bd. IV s. 424) omtaler Kaas de problemer Chr. Aug. sto overfor m.h.t. Norges militære beredskap. I den situasjon kunne Chr. Aug. behøve støtte, og Kaas skriver: *«Hvor let vilde det ikke i et saadant Øjeblik være for ham at forskaffe sig flere Stemmer for sin Mening blant Armeens Officerer, Regeringskommissionens Lemmer og de civile Autoriteter?»* I vår sammenheng her behøver vi ikke å gå inn på offiserenes holdninger. Men det er noe overraskende at han uttaler seg slik om Wedel og Rosenkrantz. Ingen av dem var kjent som menn det var så lett å få til å danse efter andres piper. Når det gjelder embedsmennene i Akershus, minner vi om at stiftamtmannen var Kaas, og amtmannen var Rosenkrantz. Kaas kan vel ikke ha hatt i tankene Akershus' biskop Fr. J. Bech eller stiftamtmann og amtmenn i Christiansand eller Bergen? Kaas' omtale her av embedsmenn, forteller vel meget om den nok så lettferdige måte som han behandlet sine embedskolleger på.
11. Medd. KA bd. IV s. 423: Kaas, Svinesund 1809 26/8 til F. VI.
12. Linvald, op. cit. s. 181.
13. Medd KA bd. IV s. 426-27: Kaas, Chri.a 1809 3/9 til F. VI.
14. Linvald, op. cit. s. 183. (udhevning er min).
15. Medd. KA bd. IV s. 425 ff. Kaas 9/9 til F. VI. – Apropos Kaas' ord om *«Den største Vanskelighed bliver i mine Tanker den at kunne finde en passende Anledning til at sende en brugbar Mand til Stockholm...»* jevnført med Kaas 12 dager tidligere til F. VI: *«Armfelt – ønsker derfor, at om Deres Kongelige Majestæt vilde sende nogen til Stockholm, det da maatte blive mig...»* (ibid. bd. IV s. 424).
16. Depejer trykt i Medd. KA bd. IV s. 412, 415: brev i RA Vicestattholderskapets arkiv: 1810-13; C: Tillegg.
17. Medd. KA bd. IV s. 415-16: FH 1809 27/8 til F. VI; ibid. bd. IV s. 423-24: Kaas 1809 28/8 til F. VI. – Worm-Müller (s. 433) omtaler naturlig nok dette møte, men fremstiller uriktig at Friedrich bare sluttet seg til Chr. Aug.s tanke, men at Kaas *«bad»* Chr. Aug. ikke avslutte forhandlingene før kongen hadde gitt sitt samtykke. I dette spørsmål sto både Friedrich og Kaas for samme oppfatning.
- Med Friedrichs ord: P.g.a. hærens forvilede materielle stilling «saa gav jeg i saa vidt efter, at den foreslaaede Vaabenstilstand vel kunde negocieres, men ikke afsluttes førend Deres Kongelige Majestæts nærmere Befaling.»*
- Med Kaas' ord: «Deres Kongelige Majestæt vil alernaadigst finde, at Prins Frederik og jeg befandt os i en meget kritisk Stilling, da der blev forlagt [sic!] os et Alternativ»* som betød, enten handle mot kongens ordre, eller påta oss ansvaret for utfallet av enhver *«fortvilet Beslutning»* som Chr. Aug. måtte ta og som de to efter sin subalterne stilling ikke kunne averge.
18. Linvald, op. cit. s. 183.
19. Det er grunn til å spørre hva Kaas mener med ordene: *«mine, for mig saa behagelige Forestillinger...»*. For meg er ordene dunkle. Her står det da vitterlig at Kaas finner at for ham er hans egne forestillinger behagelige. Det punkt lar vi ligge.
20. Medd KA bd. IV s. 424-25: F. VI 1809 4/9 til Kaas (udhevning ved meg).
21. Medd KA bd. IV s. 427-30: Kaas 1809 9/9 til F. VI; citatet: s. 430.
- I depejen av 28. aug. (s. 428), umiddelbart efterat Kaas har presentert problemet med Norges kritiske militære stilling, skriver han: *«Hvor let vilde det ikke være for ham [dvs. Chr. Aug.] at forskaffe sig flere Stemmer for sin Mening blant Armeens Officerer, Regeringskommissionens Lemmer og de civile Autoriteter?»* – Vi går her ikke inn på holdningen blant offisererne. (til det kreves en militærhistoriker), men mente Kaas virkelig at ett eller flere av medlemmene i Regjeringskommissjonen var så lett bevegelige at de danset efter Chr. Aug.s pipe uten å tenke selvstendig? Siktet Kaas til grev Wedel eller Marcus G. Rosenkrantz? Tanken lyder så til de grader usannsynlig at eneste rasjonelle forklaring må være at Kaas' utsagn slår tilbake på ham selv, igjen et utslag av å drive *«høje Spil»*.
22. Linvald, op. cit. s. 179.
23. Worm-Müller, op. cit. s. 443.
24. Kaas hadde meddelt F. VI dette i depejen 20. sept. (Medd KA bd. IV s. 441). Hans kilde var Friedrich som igjen hadde fått meldingen fra Chr. Aug. – Også her var Friedrich mannen mellom Chr. Aug. og Kaas.
25. Medd KA bd. IV s. 433: F. VI 1809 26/9 til Kaas.
26. Medd KA bd. IV s. 440: F. VI 1809 26/9 til FH.
27. Medd KA bd. IV s. 433: F. VI 1809 26/9 til Kaas. Før de citerte ord hadde F. VI omtalt Kaas' uenighet med Chr. Aug. (*«Der hører stor Forsigtighed til at omgaa»* Chr. Aug.); – videre hadde F. VI gitt Kaas kritikk for at han hadde

vært *„altfor heftig ved Dejeuneren, og at dette har foranlediget Rygtet, at De skulde have kaldet Prins Christian en Forræder..* – Og efter de cit. ord avslutter F. VI med *„Lev vel og vær forvissat om mit Venskab for Dem..* – Med andre ord: F. VI fikk påtalt Kaas' uforsiktighet og gitt ham kritikk, før han fikk vist *de grande largesses* og satte sluttstrek.

28. Linvald, op. cit. s. 183.
29. Medd KA bd. IV s. 427: Kaas, Chri.a 1809 3/9 til F. VI.
30. Medd KA bd. IV s. 448-49: Kaas, Chri.a 1809 8/10 til F. VI.
31. Medd KA bd. IV s. 429. Kaas, Ladegaardsøen [nåvær. Bygdø i Oslo] 1809 9/9 til F. VI.
32. Linvald, op. cit. s. 183.

Johannes Elgvin, f. 1922. C.ph. Har skrevet om F.J. Kaas i (norsk) *Historisk Tidsskrift* bd. 45 (1966) og *Danske Magazin* 9. rk. bd. 1 (1999) samt biograferet Friedrich af Hessen i *Norsk biografisk leksikon*, 2. udg. bd. 3 (2001). Har endvidere udgivet: *Historikerne og statsmannen. Christian D.F. Reventlow i moderne historieforskning* (1997), *C.D.F. Reventlow: Min Reise i Norge 1811* (1955) og *Fra dag til dag 1807-14* (1968). Adresse: Sommerveien 9, N-3425 Reistad, Norge.

Danske, norske og slesvig-holstenske navne i gavebogen for den lutherske menighed i Leiden 1634-1784

Af Vello Helk

Lige fra sin oprettelse 1575 tiltrak universitetet i det reformerte Leiden mange studerende fra det danske monarki. I forvejen var der tætte forbindelser mellem Danmark og Nederlandene, og de konfessionelle forskelle synes ikke at have spillet en større rolle. I Leiden kunne således de lutherske studerende og gæster dyrke deres egen religion i den stedlige lutherske menighed.

Om disse kontakter vidner den gavebog, som menigheden anlagde 1634. Den nævnes gang på gang i rejseberetninger. Således beretter *Peder Deichmann* i 1689, at menighedens forstander plejede at opsøge de nyankomne lutherske studenter med gavebogen, og det var skik og brug at indskrive sig med et gavebeløb. Deichmann selv gav 1 rdl. og lagde mærke til, at Griffenfeld havde indskrevet sig 1656 med 10 rdl., og da var han kun »en fattig karl og ej en greve«. ¹ *Hans Just Sevel* gav 1714 en ducaton og noterede sig, at prins Carl var anført i gavebogen med 30 gylden. ²

I en beskrivelse af det hollandske kirkevæsen af 1698 hedder det, at den lutherske kirke havde to prædikanter, og at to studerende – en svensk og en dansk – blev valgt til ældste (*ouderlingen*) for denne kirke. Menigheden havde dengang 700 medlemmer, de fleste håndværkere. ³ Studenternes medvirken bekræftes også af *Peder Deichmann*, der 1689 var sammen med flere danske, svenske og tyske studenter på rådhuset for på deres nationers vegne at protestere mod valget af en ny præst. Rådet havde nemlig forbigået den præst, der havde fået de fleste stemmer. ⁴

Gavebogen findes på universitetsbiblioteket i Leiden (Ms. BPL 2014). Det er et manuskript på 227 blade, betitlet »*Gazophylacium*« (græsk for skatkammer, i middelalderen gemmest i kirken for de ofrede gaver). Indførslerne er som regel egenhændige, bortset fra en række navne 1635-1637, som åbenbart er tilføjet fra en særskilt liste. Derfor er det muligt, at der er nogle gentagelser. Rejseselskaber er undertiden indført med samme hånd, af et medlem af selskabet. Der er som regel en klar skillelinie for hvert år, men inden for de enkelte år forekommer der i

begyndelsen sjældent en nærmere datering. Fra slutningen af 1600-tallet anføres datoen noget oftere.

Indførslerne er ført uafbrudt til 1724. Derefter er der flere lakuner (1725, 1727-1738, 1741) og for de resterende år kun få navne frem til 1784, deriblandt ikke flere end fem fra det danske monarki, alle fra 1742-1743. I den sidste periode er indførslernes sjuskethed tiltagende – og indskrivernes skrivefærdighed aftagende. Der er også stadig færre bidragydere og flere anonyme noteringer

Besøgende fra det danske monarki har været flittige og undertiden temmelig rundhåndede givere – både ved ankomsten og afskeden, nogle gange også ved en senere gennemrejse. Det sædvanlige gavebeløb er 1 rigsdaler (eller ducaton), men nogle, især adelige, gav mere. Blandt de største bidragydere kan nævnes *Heinrich Rantzau*, der 1640 gav 150 rigsdaler, og *Christopher Rantzau* 1646 med 40 floriner. De danske fyrstelige besøgende gav også temmelig rundhåndet. Prins *Carl* er allerede nævnt, i 1693 støttede kronprins *Frederik* kirken med 55 floriner. Den gottorpske hertug *Johan August*, der endte sine dage som åndssvag, gav 1660 for sig selv og sit følge 30 gylden. Samme år finder vi blandt bidragydere *Niels Steensen* – med 1 rdl. Den senere professor i teologi *Hans Steenbuch* gav 1686 10 floriner, *Esaias Fleischer* 1692 13 floriner. Formålet anføres kun enkelte gange, især af de største givere, der betoner, at deres gave er bestemt til de fattige, andre fremhæver støtten til kirken.

Langt de fleste indskrevne studenter findes også i gavebogen, men desuden er der adskillige navne, der ikke forekommer i matriklen. Det kan være studenter, der ikke lod sig indskrive, men desuden købmænd, militærpersoner – og danske prinser – på besøg eller gennemrejse. Der forekommer også nogle mystiske personer som f.eks. *Voldemar Uldreich*, der 1678 betegnede sig som dansk adelsmand (*nobilis Danus*). I 1705 møder vi en »J.M.H.« fra København, der gav 1 ducaton, og 1708 optræder »een Landsmand C.S.« der skænkede 2 floriner.

Gavebogen supplerer oplysninger i universitetsmatriklen. Her kan man f.eks. se, at adskillige har ydet deres bidrag allerede før indskrivningen, og desuden, hvornår nogle har forladt byen, navnlig når dette er noteret, som regel med »abiturus« eller »discessurus«, undertiden med rejsemålet: til Frankrig (*Galliam*), England (*Angliam*) eller Tyskland (*Germaniam*). Hos enkelte noteres, at de var på gennemrejse (*transseuntes, transiturus, in transgressu*).

Nedenfor publiceres uddrag af navne fra det danske monarki (danske, norske og slesvig-holstenske). Indførslen gengives i den originale form. I adskillige tilfælde mangler dog nationalitetsbetegnelsen, og det er mu-

ligt, at bogen indeholder flere navne fra det danske monarki. Nogle navne er overstreget, andre indføres helt eller delvis ulæselige på grund af blegnet blæk. Der anføres også udenlandske rejsedeledsagere, både danske studerendes udenlandske præceptorer og danske præceptorers udenlandske elever. Beløb blev ofte ydet gruppevis. Adskillige givere findes ikke i universitetsmatriklen. Hos de immatrikulerede tilføjes deres indskrivningsdato, hos slesvigske studenter tillige henvisningen til Th. O. Achelis' matrikel.⁵ Til sidst angives pengegavens størrelse (rdl. = rigsdaler, duc. = ducaton, fl. = florin eller gl. = gylden, st. = styver).⁶ Andre forkortelser ved pengegaver, som f.eks. »dd« (*dono dedit*) eller lignende, er udeladt.

Hvert år begynder med en højtidelig indledning. Tidspunktet for de enkelte gaver er som regel ikke angivet, således at vi i almindelighed må nøjes med årstal, men hvor gavedatoen er tilføjet, anføres denne i parentes efter pengebeløbet. Nogle har ikke alene givet både ved ankomsten og afrejsen, men har desuden besøgt Leiden flere gange, som f.eks. *Peder Ostenfeld*, der forekommer i gavebogen både 1648, 1651, 1652 og 1656. I sådanne tilfælde anføres indførslerne som regel samlet. Af hensyn til fælles gaver har dette ikke altid været muligt, men i så fald henvises til tidligere og senere gaver (med årstal, inden for samme år dog med tilføjelsen: ndf., ovf. eller senere). Andre oplysninger om danske og norske studenter findes i matriklen over dansk-norske studierejser.⁷ For at lette identificeringen er der hos nogle i skarp parentes tilføjet den mest kendte navneform. De danskere og nordmænd, der ikke findes der, er markeret med en stjerne (*).

1634

Georgius Petri Skelderup Norvegus (3.7.1634) – 1 rdl.; 1635: in discessu – 1 rdl.

Nicolaus Petræus Schelderupius (3.7.1634, se 1635) – 1 rdl.

Matthias Kesselius Husio Hols. (A. 1735 – 3.4.1634) – 1 rdl.

Samuel Danckwerth Husio Hols. (A. 1835 – 26.6.1634) – 1 rdl.

Lago Beck cum Ephoro Johanne Friderico (8.9.1633) in discessu – 3 rdl.

Ericus Rosenkrantz O.f. domuitionen parans cum Ephoro [Johanne]

Moulenio (3.6.1631) – 3 rdl.; 1635 – 2 rdl.

Georgius Kaas }

Ericus Kaas } (1.8.1633) – 3 rdl.

Jockum Beck Danus (1.11.1634) – 2 rdl.

Henningus Quitzou (se 1637) }

Ericus Quitzou } Dani (1.12.1634) – 3 rdl.

1635

Christian Gaaß (19.5.1634) vndt Heinrich von Zaden Dani – 3 rdl. (sidstnævnte ikke i matriklen, måske »Heinrich von Taden in servitio D:ni Broctorf«, imm. 28.8.1633), senere 10 fl.

[herefter 4 sider med indførsler af samme hånd, øjensynligt efter nogle lister, der tidsmæssigt går til 1637, med flere gentagelser]:

Hermannus Kaas Danus (23.9.1636) – 2 rdl.

Magnus Bille Danus (ikke i matr.) – 2 rdl.; 1636 – 1 rdl.; 1639 – 3 rdl.

Georgius Fraem [From] Danus }

Christianus Brochmand } (30.9.1636) – 3 rdl.

Johannes Matthiæ [Meckelborg] }

Ericus Kaas Danus (ikke i matr.?) – ?, senere 2 rdl.

Tycho Below Danus (28.8.1636) – 2 rdl., senere gentaget med 1 rdl.

Erasmus Altor (28.8.1636) – 1 rdl.

Henricus Rantzaw (A. 1870 – 7.12.1633) }

Friedericus Rieswiek (A. 1861 – 29.8.1633) } – 3 rdl.

Hans Bloem [Blome] (A. 1869 – 24.5.1635) } – 5 rdl.; 1637 – 3 rdl.; 1641

Fridericus Bloem [Blome] (ikke i matr.) } – 1 Jacobsdlr.

Henricus Lindenow }

Jacobus Lindenow } (12.12.1636) – 5 rdl., senere gentaget.

Johannes Mullenius }

Georgius Friis Andreæ (8.10.1636) – 1 rdl.

Georgius Friis Ivarides Danus }

Janus Caaß [Kaas] Danus } (23.1.1637) – 4 rdl., senere gentaget.

Ottho Langemaek Holsatus }

Friedrich Lucht Danus (27.4.1637) – 1 rdl.

Johannes Ivarius [Kaalund] Caturela Danus (18.2.1637) – 1 rdl.

Bartholus Bartholinus }

Thomas Bartholinus } Dani (11.7.1637) – 2 rdl. (se også 1640).

Benedictus Frisius Ripa Danus (29.7.1637) – 1 rdl.

[atter egenhændige indførsler]:

Ivarus Bangius Hafnia Danus (11.10.1633) – 1 rdl.

J[ohannes] V[ilhelm] Eding }

Dietericus Günter } (29.11.1633) – 2 rdl.

Martinus Brun (A. 1872 – 29.12.1633) – 1 rdl.

Hinricus Fuiren (18.10.1633) }

Georgius Skelderup (se 1634) } 15 fl. (1.4. gl.st.)

Nicolaus Skelderup (se 1634) }

[herefter en halv side med samme hånd]:

Henrich Bloem (A. 1822 – 10.8.1632) – 2 rdl.

Johannes Steenius Danus (19.6.1636) – 1 rdl.
Johannes Laurentius Synderborgensis (A. 1741 – 1.9.1637) – 1 rdl.
Erasmus Johannis Othon. Danus (1.9.1637) – 1 rdl.
[atter egenhændigt, efter 24.5.1635]:
Henricus Fuiren (se ovf., 1637 og 1646) – 4 rdl.
Nicolaus Schelderup (se ovf.) – 1 rdl.

1636

[ikke egenhændigt]:
Cornelius Lerche Danus (26.5.1635) – 2 rdl.
Johannes Dolmerus Danus (19.5.1636) – 1 rdl.
Woldemarus Daa (ikke i matr., se også 1640) og Johannes Jacob Schørt
(11.8.1631) Dani – 4 rdl.
Jacobus Otthonis [Seeblad] Otthonia Danus (24.7.1636, se også 1647) –
2 rdl.; 1637 – 1 rdl.
Thomas Fuiren Danus (10.2.1636, se 1637 og 1647) – 1 rdl.

1637

Henning Quitzouw (se 1634) – 4 rdl.
Henricus }
Thomas } Fuiren (se 1635, 1636, 1646 og 1647) – 4 rdl.
Hans Ranzow (A. 1989 – 15.6.1638) – 5 rdl.; 1638 – 2 rdl.
Cay Bertram Brocktorff (29.8.1633) – 5 rdl.
Paulus von Buchwalt (29.8.1633) – 10 rdl.; 1639 – 10 rdl.
Bertram von Buchwalt (29.8.1633) – 5 rdl.

1638

[atter egenhændigt]:
Dethlev Rumohr (A. 1982 – 27.4.1638) – 2 rdl.
Christianus Rosenkrantz Danus (19.11.1637) – 4 rdl.
Laurentius Below }
Fridericus Below } Dani } (7.6.1638) – 4 rdl.
Nicolaus Jacobi Hungarus }
Wulff von Buchwaldt (21.6.1638) – 1 rdl.
Erasmus P. Windingius Danus (3.6.1638) – 3 rdl.
Georgius Hilarius Cathlunga-Danus (3.6.1638) – 1 rdl.
Benedictus Barius Holsatus (A. 1960 – 26.5.1637) – 1½ rdl.
Antonius Julius Danus }
Laurentius Bordingius } (25.6.1638) – 3 rdl.
Petrus Ivari Munchius (7.9.1638) – 2 rdl.

Ericus Holck }
 Petrus Obellius } (2.10.1638) – 3 rdl.
 Johannes Leyell (19.10.1638) – 1 rdl.

1639

Nicolaus Bang (ikke i matr., imm. Franeker 5.8.1637) – 3 rdl.
 Dionysius Christianus Portua-Danus }
 Severinus Matthias [Trægaard] Portua Danus } (24.1.1639) – 3 rdl.
 Henningius Christiernus Achthonius Danus (ikke i matr.) – 1 rdl.
 Johannes Johannis Hellespontanus (11.2.1639) – 1 rdl.
 Matthias Nicolai Chilon. Holsat. (13.10.1637) – 2 rdl.
 Nicolaus Petræus Brun Danus (1.6.1639) – 1 rdl.
 Erasmus Claudius Hammerus Danus (19.5.1639) – 1 duc. (se 1646).
 Martinus Pauli Grum Danus (2.7.1639) – 1 duc.
 Ludovicus Michaelis Othonia Danus (17.5.1639) – 1 rdl.
 Petrus Holmerus Slesv. Holsatus (A. 1806 – 7.9.1638) – 1 rdl.
 Marquard Georg Angel Hols. (A. 1969 – 28.5.1638) – 1 rdl.
 Ovidius Jull Danus (29.7.1639) – 3 rdl.; 1647 – 4 rdl.
 Nicolaus Parsbergius F. }
 Petrus Burgerus Mariaggrius } (18.8.1639) – 3 Joach. imp.
 Nicolaus Alardus Wilst. Holsat. (21.6.1639) – 1 rdl.
 Christianus Munden Slesvigâ Holsatus (A. 1771 – 29.7.1639) – 1 rdl.
 Joachimus Gude Eiderostad. Holsatus (A. 1971 – ikke i matr.) – 1 rdl.
 Paulus Menelaus Danus (17.8.1639) – 1 rdl.
 Franciscus Rantzow Danus }
 Magnus Gyldenstier(ne) Danus } (24.10.1639) – 4 rdl.; 1640 – 4 rdl.
 Memmius Burinus Fris. Orient. }
 Casparus Hammermullerus (20.12.1639) – 1 rdl.; 1642: discessurus – 5
 fl.

1640

Caius ab Alefelt* et Daniel Korff (7.5.1640: nob. Bremensis) – 5 fl.;
 måske førstnævnte 1641 – 2 rdl. (sml. ndf.)
 Casparus Bartholinus F. (25.7.1639) – 1 rdl. (se ndf.).
 Woldemarus Daa (se 1636) – 4 rdl.
 Clemens Petræus Fabricius Danus (27.3.1640) – 1 rdl.; 1642 – 1 rdl.
 Marcus Rodsteenius Palladij f. Danus (8.6.1640) – 1 duc.
 Bartolus Bartholinus }
 Thomas Bartholinus } (11.7.1637) }
 Casparus Bartholinus (se ovf.) } – 4 rdl. (se også 1635).
 Theodorus Fuiren (ikke i matr.) }

Wolfgang ab Alefeldt Holsatus (?A. 2033 – 15.6.1640) – 1½ rdl.; 1641 – 2 rdl. (tilf.: »objit«).⁹

Jacobus Johannis [Falster] Nicopia Danus (13.9.1639) – 2 rdl.

Cajus ab Alefeldt Holsatus (A. 2051 – 21.8.1640) et Sylvester ab Huden Ephorus (21.8.1640; Westphalus) – 5 rdl.; 1643 førstnævnte 10 rdl.

Heinrich Rantzow (næppe A. 1841 eller 1870) – 150 rdl.

1641

Stheno Brahe Danus }

Otho Langemack Holsatus } (18.12.1640) – 4 rdl.; 1642 – 6 rdl.

E[rasmus] E[nvaldi] Brochmannus (6.11.1640) – 1 rdl.; 1644 – 1 rdl.

Erasmus Rasch Holsatus (A. 2015 – 5.12.1640, se 1654) – 1 ung. gl.

Christianus Petri Ostenfeldt Danus (ikke i matr., imm. Franeker 16.11.1640, se 1648) – 1 rdl.

Severinus Johannis Bentzon Danus (31.5.1641) – 1 rdl.; 1642: abiturus in Galliam – 1 rdl. (se også 1647).

Joannes Hiermannus Danus (31.5.1641) – ½ rdl.; 1642 – 1 rdl.

Henrich Rantzau (?A. 1841 – 16.2.1637) }

Adolph Fridrich von Hagen (20.5.1636; Megapolitanus) } – 3 rdl.

Georgius Bielke }

Hermannus Bielke (se også 1647) } Nob. Norweg. } (19.8.1641) – 4 rdl.

Wittekindus Hussius Eph. Norw. }

Ludolph de Bähr Holsat. (A. 2013 – 28.9.1640) – 1 rdl.

Ericus Hardenbere Gyldenstjerne }

Bartholus Loxdorpius Danus } (28.2.1642) – 3 rdl.; 1642 – ?

Johannes Claudii Mullenius Danus (17.9.1641) – 1 rdl.; 1642 – 1 rdl.

Barthol. Wichmannus (Ottonia-)Danus (17.9.1641) – 1 rdl.

Michael Johannis Danus (17.9.1641) – 1 rdl.; 1642 – 2 rdl.

Axelius Valchendorph Danus }

Johannes Brandt Sonderburg. Hols. (A. 1824) } (19.11.1641) – 3 rdl.

Jacobus Stuedt Nortvegus }

Otho Studt Norveg. } (2.1.1642) – 2 rdl.; 1642: discess[uri] – 2 rdl.

Ivarus Hilarii Schellerus Norvegus (24.9.1641) – 1 rdl.

Nicolaus Masius Holsatus (6.11.1641) – 1 rdl.

Friedrich Barnewitz Danus }

Stephanus Schultetus } (13.11.1641) – 5 rdl.

Hinrich Rantzauw (ikke samme hånd som ovf.) – 1 guldduc.

1642

Nicolaus Wichmann Danus (19.3.1642) – 3 fl. 3 st.

Ericus Ericius e Dania Pontoppidanus (ikke i matr., imm. Franeker 8.9.1641) – 1 rdl.

Ludovicus Pouchius Rip. Danus (17.9.1642) – 1 rdl.

Tyge Kruse Danus (25.8.1642) – 2 rdl.

Ebbe Gyldenstiern (6.8.1642) – 1 duc.

*Erich Kruße – 1 duc.¹⁰

Christianus Schioningius Danus (19.9.1642, se 1655) – 1 rdl.

Detloff Brocktorpff (?A. 1759 – ikke i matr.) }

Joachim Schmieden Gryphiswald. Pom. } abituri in Galliam – 3 rdl.

Jacobus Benedicti Danus (1.10.1642) – 1 rdl.

1643

Christianus Arnisæus (10.9.1641) – 3 rdl.

Fridericus Arnisæus (10.9.1641) – 3 rdl.

Severinus Udbinæus Danus (ikke i matr., imm. Franeker 31.7.1640) – 1 imp.

Hanß von Alefeldt (A. 2137 – 5.5.1643) – 4 rdl.

Henricus Michaelius I. f. Ottoniâ Danus (28.4.1643) – 2 rdl.

Claudius Cl. Matzenius }

Johannes Claud. Bangius } (22.6.1643) – 10 gl.

Matthias Claudii Matzenius }

Magnus Friis Danus }

Petrus Hegelundus Danus } (27.7.1643) – 3 rdl.

Georgius Otthonius [Seeblad] Otthoniâ Danus (30.7.1643) – 1 rdl.

Ovenus Thott (ikke i matr.) }

Vitus Bering (18.9.1639) } – 3 rdl.

1644

Nicolaus Christiani Havnia-Danus (11.1.1644) – 3 fl. 5 st.

Ludovicus Johannis Herfurtt Danus (8.9.1644) – 1 rdl.

Georgius Daa Nobilis Danus }

Urbanus Bercholtz Fischusia-Prussus } (12.11.1644) – 10 fl.; 1645 – 5 fl.

Petrus Scavenius Danus (17.6.1644) – 5 fl.

Ivarus Petri [Adolphus] Nidrosia Norvegus (2.11.1644) – 1 rdl.

1645

Augustus Bussius (A. 2113 – 1.7.1645) – 2(?) rdl.; 1647 – 1 rdl.

Fridericus Iügert Slesvicensis (A. 2053 – 11.7.1645) – 1½ rdl.

Joannes Andreæ Tingwold Norvegus (17.10.1645) – 3 fl. 3 st.; 1647 – 1 fl.

Andreas Hejdus Aslojä-Norvegus (30.10.1645) – 1 rdl.

1646

Christophorus Rantzow Holsatus (A. 2209 – 15.11.1645) – 40 fl., senere 2 rdl.

Manderup Brahe Danus (16.1.1646) }

Laurentius Trane Ephorus (6.11.1638) } – 3 rdl.

Axilius Brahe cum Ephoro Johanne Petrejo (21.11.1645) – 3 rdl.

Paulus Matthiæ Øren Danus (3.1646, se 1655) – 1 duc.; 1647: abiturus in Galliam – 1 duc.

Tycho Krusse T.f. Danus }

Magnus Krusse O.f. Danus } (3.1646) – 20 fl.

Erasmus Hammer Ephor. (se 1639) }

Axilius Rosenkrantius Danus – (3.1646) – 2 rdl.

Erasmus Bartholinus Casp.f. (5.1645) – 1 rdl.; 1650: discessurus – 1 rdl.

Friedrich von Alefeldt Nob. Holsatus (A. 2220 – 5.1646) – 1 rdl.

Andreas Joh. Guntzowius Hall. Danus (4.1646) – 1 rdl.

Henricus Fuiren (4.1646, se 1635 og 1637) – 3 imp.

Christianus Barnekow Danus }

Christianus Urne D. } (ikke i matr.) – 5 (?).

Daniel Pfeiffius }

Steno Hondorff Danus (ikke i matr.) – 2 rdl.

Steno Bille Andreæ filius Danus (8.1646, se 1650) – 2 imp.

Wilhelmus Langius P. f. Danus (10.1646, se 1648) – 6 fl.

Petrus Schwendius Danus (10.1646, se også 1648) – 1 rdl.; 1648: in Galliam abiturus – 1 duc.; 1649: abituriens – 1 duc.

1647

Hermannus Bielke Norvegus (12.1646, se også 1641) – 2 rdl.

Michael (Matthiæ) Wibius Danus (1.1647) – 1 rdl.; 1648: abiturus – 1 rdl.; 1658 – 1 rdl.

Nicolaus & Wolfgangus a Buchwaldt (A. 2249-2250 – 21.5.1647) – 4 rdl.

Christianus Petri Gaas Danus (2.5.1647) – 1 rdl.

Anshelm & Christoff Georg von Pudewels (A. 2125-2126 – 29.5.1647) – 3 rdl.

Bernhard Balthasar Soltaw Lubecensis (sml. A. 1667 – 2.6.1647: Rostochiensis, imm. Franeker 8.6.1648: Holsatus) – 1 rdl.

Christianus Sparre (se også 1652) } Dani (2.7.1647) – 4 imp.; 1648:

Jacob Otthonius [Seeblad] (se 1636) } abituriens – 3 imp.

Hinrich Rantzouw (A. 2259 – 27.6.1647) – 2 rdl.

Knud Bille }

Preben Brahe } Nob. Dan. } (27.6.1647) – 6 rdl.

Godefridus Cretschmarus Martisb. }

- Christophorus Christophori Portuadanus (8.8.1647) – 1 imp.
 Christophorus Steinhoff Holsatus (A. 2258 – 26.6.1647) – 1 rdl.
 Erasmus Joh. Brochmand Danus (8.7.1647, se 1653) – 2 rdl.; 1650: abiturians – 1 duc.
 Joannes Jani Bircherodius Danus (26.2.1647, se 1648) – 1 rdl.
 Benedictus Blome Nob. Holsatus (A. 2271) }
 David Amsing Hamb. } (27.8.1647) – 4 imp.
 Petrus Resenius Joh. F. Joh. N. (17.9.1647) – 2 rdl.
 Petrus Albertius Nidrosiã Norvegus (9.8.1647) – 1 rdl.
 Cajus Joannis [Jerløs] Fiono-Danus (27.8.1647) – 1 rdl.
 Laurentius Christiernus Wellejus (8.10.1647) – 1 imp.
 Christianus Wind Danus }
 Joh. Cl. Moulenius Ephorus (se 1641) } (9.10.1647) – 3 rdl.
 Jacobus A. Scæfferus Danus (21.10.1647) – 1 rdl.
 Thomas Fuiren Danus (15.11.1647, se 1636 og 1637) – 1 rdl.
 Severinus Benzon Danus (se 1641) – 1 rdl.

1648

- Petrus Schwendius (se 1646) }
 Janus Jani Bircherodius (se 1647) } Dani – 5 fl.
 Wilhelmus Langius (se 1646) }
 Christianus Janus Wiibe (17.4.1648) – 1 duc.
 Christianus Christophorus Holk }
 Henricus Ditlevus Holk } Dani (15.5.1648) – 4 rdl. (se ndf.).
 Christianus Ostfeldt (se 1641) }
 Andreas Olaus Trane Danus (15.5.1648) – 1 rdl.; 1649 – 2 imp.
 Cornificius Rosenkrantz (13.6.1648) – 2 rdl., senere 1 rdl.
 Johannes Wandalinus } Dani (26.5.1648) – 2 rdl.; senere
 Nicolaus Wandalinus (se også 1650) } 2 rdl.
 Jacobus Bartholinus Casparis f. (20.5.1648) – 1 rdl.
 Christianus Fossius Danus (26.5.1648) – 1 rdl.
 Henricus Juel Danus (10.10.1648) – 2 rdl., senere 1 rdl.
 Petrus Ostfeldt Danus (10.10.1648, se også 1651 og 1656) – 1 rdl.
 Christianus Stenbuchius Danus (5.9.1648) – 3 imp.; 1651: abiturians – 3 imp.
 Gerhardus Er. Treschouius Danus (5.9.1648) – 1 duc.; 1649: abiturians – 1 duc.
 Stephanus Ram Dithmarsus (5.8.1648) – 1 rdl.
 Jacobus Bircherodius Danus (6.11.1648) – 1 rdl.
 Iturus Bruxellas Christianus Ostfeldt Danus pro Nobil. D:nis ab Holk (se ovf.) – 3 imp.

Jens Jensen Bircherod (1623-86), senere professor ved Københavns Universitet, drog i 1646 på studierejse og kom i februar 1647 til Leiden, hvor han donerede 1 rdl. Bircherod fortsatte studierejsen til Paris og fik også besøgt Amsterdam, inden han i 1649 vendte hjem til København. I midten af 1650'erne kom han atter til Frankrig, denne gang som præceptor for brødrene Jacob og Holger Rosenkrantz (Det Kgl. Bibliotek, Neg.nr./arkivnr. A 9626).



Erdmann Freyherr von Promnitz } (16.11.1648: Germanus Olden-
Hilarius Vismarus Ephorus } burgensis) – 10 rdl.
Paulus Barver Slesvicensis (A. 2106 – 23.7.1648) – 1 rdl.
Laurentius Balthasar Beselin Slesvicensis (A. 1812 – 30.7.1648 – 1 rdl.
(efter 16.12).
Henricus Schævius Chilonio Holsatus P.L. Cæs. (19.12.1648) – 1 rdl. (ef-
ter 24.12.).

1649

Marcus Rothsteen (28.5.1650, se 1651) }
Jacobus Rothsteen (18.12.1648, se 1651 og 1653) } Dani – 3 rdl.
Joachimus von Aken Chilon. Holsatus (A. 2313 – 13.4.1649) – 1 rdl.
(23.4.).
Conradus Wasmer Dithmarsus (7.5.1649) – 3 fl.
Detlevus à Buchwald Nobilis Holsatus (A. 2095 – 8.7.1649, se ndf.) – 2
rdl.

- Christoffer von Thienen Nobilis Holsatus (A. 2341 – 8.7.1649) – 3 rdl.
 Caspar von Buchwald Nob. Holsatus (8.7.1649, se ndf.) – 2 rdl.
 Henricus Smalian Brunovicens. Ephorus (8.7.1649, se ndf.) – 1 rdl.
 Christophorus Petreus Balslof Danus (27.4.1649) – 1 rdl.; 1651: in Galliam abiturus – 1 duc.
 Paulus Brockdorff N. Holsat. (A. 2338 – 12.7.1649) – 1 rdl.
 Balthasar Harding Ephorus Hols. Hus. (A. 2339 – 12.7.1649) – 1 rdl.
 Erasmus Magni Hafniensis (17.6.1649) – 1 rdl.; 1650: discessurus – 1 rdl.
 Johannes Erici Resenius Danus (5.6.1649) – 2 rdl.
 Fridericus Johannis Oldermann Slesvico-Holsatus (A. 2124 – 30.8.1649) – 2 rdl. (19.10); 1650 13.9.: discessurus – 2 rdl.
 Balthasar von Hatten Holsatus (A. 2360 – 1.10.1649) – 1 duc. (19.10).
 Wilhelmus Prehn Chilonio-Holsatus (11.10.1649) – 1 duc.
 Detlevus â Buchwald Nob. Holsatus }
 Jasper von Buchwald Nob. Holsatus } (se ovf.) – 2 rdl. (12.11.).
 Henricus Schmalien Brunsvic. Eph. }
 *Marcus Roedsteen St. Danus – 3 fl.¹¹
 Johannes Steno (måske 28.5.1650) }
 Kanutus Steno (ikke i matr.) } Dani – 3 rdl.

1650

- Petrus Schow Casp. F. Havnica-Danus (22.2.1650) – 1 duc.; 1651: abiturus – 1 duc.
 Petrus Jacobi Tildorphius Arhusio-Danus (26.11.1649) – 1 rdl.
 Henricus ab Alefelt (A. 2389 – ikke i matr.) – 2 rdl. (26.3.)
 Nicolaus Wandalinus Danus (se 1648) – 1 rdl.
 Baggio Petri Rhodius Ripensis Danus (28.5.1650) – 1 rdl.; senere 1 rdl.
 Johannes Petri Haenstein Malmogio Danus (28.6.1650, se 1652) – 2 rdl.
 Johannes Otto Heidâ-Dithmarsus (16.6.1650) – 1½ rdl.
 Benedictus ab Alefelt (26.10.1650) – ?
 Ivarus Wandalinus Danus (29.6.1650) – 2 imp.
 Sigfridus Rahtlow Holsat. (A. 2377 – 2.6.1650) – 1 rdl.
 Eberus Johannis Fabricius Danus (8.8.1650) – 1 rdl.
 Johannes Vieth (fra Ditmarsken, 12.7.1650) – 1 rdl.
 Paulus Johannis Resenius (28.6.1651, se 1653) }
 Elias Johannis Resenius (ikke i matr.) } – 3 rdl.
 Nicolaus Envald Randulff }
 Erasmus Envald Randulff } Dani (20.2.1651) – 2 rdl.; 1651: abituri – 2 rdl.
 Ottho Heider }
 Steno Andreas Bille (se 1646) } Dani (15.10.1650) – 3 rdl.

Jacobus Ludovicus Sora Danus (31.10.1650) – 1 rdl.; 1652 – 1 rdl.
M. Andreas Hoierus Hols. (A. 2150) }
Nicolaus Kohl Oesil. Liv. } 22.10.1650) – 6 rdl.
Nicolaus à Buchwaldt Nob. Hols. (?A. 2249 – 21.5.1647) – 1 duc.
Joannes von Huaß Danus } (27.2.1651) – 2 duc.; 1651: in
Severinus Matthias [Masse] (se 1657) } Galliam iter parantes – 2 rdl.

1651

Wilhelmus Rumohr (A. 2405) }
Burchardus Niederstett Ephorus (A. 2200) } (27.4.1651) – 2 rdl.
Joannes Rothsteen Danus (28.5.1650) – 2 rdl. (se ndf.).
Steno Bille Henrici f. }
Nicolaus Friis Caspari f. } (22.3.1651) – ? rdl.
Wulff von Alefelt Asmus Sohn (A. 2036 – 15.3.1651) – 1 rdl.
Egert Abildgaard Nob. Cimb. (9.3.1651) }
Balthasar Brun Hatt. Hols. (A. 2114 – 22.8.1650) } – 5 fl.
Hertwicus Kaasius Nob. Cimb. }
Ericus Kaasius Nob. Cimb. (se 1653) } (5.5.1651) – 5 fl.
Petrus Johannis Resenius (se 1647) }
Johannes Johannis Resenius (ikke i matr.) } abituri – 6 rdl.
Matthias Foßius Nic. f. (25.3.1651) }
Janus Foßius Nic. f. (11.3.1651) } – 3 rdl.; 1652 – 2 rdl.
Johannes Wilhadius Danus (13.4.1651) – 1 duc.
Daniel Johannis Pachoppidanus (23.6.1651) – 4 fl.
Georgius Taube }
Christophorus Taube } Dani (26.7.1651) – 10 fl. (25.7.); 1652 – 3 rdl.
Escherus Laurentii Dalhusen Danus (24.7.1651, se 1652 og 1654) – 2
rdl.
Nicolaus Günthelberg Danus (14.10.1651) – 1 duc.
Nicolaus Matthiæ Jacobæus (14.8.1651) – 1 rdl.
Marcus Rothsteen (se 1649) } Nobiles Dani in Galliam abituri –
Joannes Rothsteen (se ovf.) } 10 fl.
Jacobus Rothsteen (se 1649 og 1653) }
Georgius Johannis Ronnov Danus (ikke i matr., imm. Franeker 20.6.
1648) – 1 rdl.
Johannes Fridericus Bahrius Eutinensis Holsatus (16.9.1651) – 2 rdl.
Caspar Schwenck Holsatus (A. 2239 – 23.10.1651) – 3 fl.; 1652: discessu-
rus – 1 rdl.
Andreas Paulinus Holsatus (A. 2332 – 9.8.1651) – 1 rdl.
Ericus Brockenhuus } Dani (14.2.1652) – 3 rdl.; 1652
Petrus Ostefeld (se også 1648 og 1656) } – 3 rdl.

1652

- Bernhard Elsner Slesv. Holsatus (A. 2078, se ndf.) }
- Johannes Daelhausen Slesv. Hols. (A. 2145) } (8.1.1652) – 3 rdl.
- Hilarius Munch Danus (27.4.1652) – 1 rdl.
- Otto Reventlow Holsatus (1.7.1652) – 1 duc.
- Bernhard Elsner Holsatus (se ovf.) abiens – 1 rdl.
- Johannes P. Haenstein (se 1650) }
- Escherus Laurentii Dalhusen (se 1651) } in Germaniam abituri – 2 rdl.
- Dethlevus Horst Holsatus (9.7.1652) – 1 rdl.; 1655: I.V.D.¹², abiturus – 5 fl.
- Christianus Spar Nob. Danus (se 1647) }
- Heinricus Brandes (28.9.) } 7 duc.
(sidstnævnte gav 1653 yderligere 6 rdl. og 7.7.1655 10 gl.).
- Mauritius Hieronymus ab Alefeldt Nobilis Holsatus (A. 2481 – 2.10. 1652) – 2 rdl.
- Paulus Matthias (se 1658) }
- Henricus Matthias } Dani (18.11.1652) – 2 duc.; 1653 – 2 fl.
- Johannes Henningius }
- Fridericus Henningius (A. 2402) } Holsati (17.2.1653) – 2 duc.

1653

- Magnus Kragh Danus (ikke i matr.) – 5 gl.
- Paulus Johannis Resenius Danus (se 1650) abiturus – 4 rdl.
- Jacobus Rothsteen Danus (se 1649 og 1651) abiturus – 2 rdl.
- Johann Rehder Holsatus (20.6.1653) – 1 duc.
- {Thomas Finckius Danus (7.7.1653) – 2 rdl.; 1654 – 1 rdl.; 1655: abiturus – 2 rdl.
- {W[ilhelmus] Worm Olai f. Danus (7.7.1653) – 1 rdl. – 1655 1 duc. (se også 1663).
- Nicolaus Ægidij Jacobæus Randrusio Danus (1.5.1653) – 5 fl. (28.8); 1655 12.6.: abiturus – 1 rdl.
- Paulus Severini Actæus Cimber (31.5.1653) – 1 rdl (29.8.).
- M. Justus Valentin Steman Hamburgensis (ikke i matr.) – 1 rdl. (1.9.).
- Erasmus Johannis Brochmand (7.8.1652, se også 1647) – 1 duc.
- Ericus Kaas Ivarides (se 1651) – 1 duc.
- M. Joachim Ghisæus Holsatus (A. 2413 – ikke i matr.) – 1 rdl.

1654

- Antonius Pauli Dithmarsus (9.4.1654) – 2 rdl.; 1655 – 1 rdl.
- Erasmus Rasch (A. 2015 – dr.iur. 27.4.1654, se 1641) – 2 duc., senere samme år 2 rdl. (begge gange sammen med Maximilianus Erasmus

Herr von Zinzendorff, der har givet det dobbelte, begge navne med samme hånd).

M. Matthias Wasmuth (20.4 1654: Chilonio Holsatus) – 2 rdl.

Fridericus Johannis f. [Friis] Rip. Danus (2.6.1654) – 1 rdl. (10.6.), senere: abiturus in Angliam – 1 duc.

Thomas Michaelis Naschovius Danus (4.7.1654, se 1657) – 1 rdl.

Christianus Longomontanus Danus (16.8.1653) – 1 rdl.

Justus Docemius (A. 2399) }

Matthias Bexius Lipsensis } (30.8.1653) discedentes – 3 rdl.

Escherus Laurentii Dalhaus Hafnia Danus (9.6.1654, se 1651) – 1 rdl. (6.8.).

Thomas Johannis Brochmand (30.7.1654, se 1658) – 1 rdl.; 1655 – 2 duc.

Hans â Qualen (ikke i matr.) – 1 rdl.

Nicolaus â Buchwaldt (A. 2572a – 30.11.1654, se 1655) – 5 fl.

Henricus Schmiden (A. 2254 – 30.11.1654, se 1655) – 1 rdl.

Siegfriedt Rantzow (A. 2342 – 23.11.1654) – 1 rdl.

Georgius Rosenkrantz Palæmon. F. (se 1656) } (22.3.1655) – 4 rdl.;

Christianus Schiöning (se 1642) } 1658 – 3 rdl.

1655

*Ottho Rantzou (ikke i matr.) }

*Henricus Rantzou (ikke i matr.) } Dani – 25 fl.

Paulus Ørn (se 1646) }

Nicolaus â Buchwalt }

Henricus Schmiden } (se 1654) – 5 fl.

Canutus Gedde }

Christophorus Gedde } Dani (ikke i matr.) – 10 fl.

Christianus Legardius }

Otto von Qualen Nob. Holsat. (ikke i matr.) – 2 rdl.

Henricus Giöe }

Marcus Giöe } Dani (ikke i matr.) – 2 rdl.

Joachimus Fridericus Steno (7.6.1655) }

Johannes Steno (se 1649) } Dani – 2 rdl.

Johannes Finckius Danus (17.7.1655) – 2 rdl.; 1658: abiturus – 12 fl.

Petrus Schumacherus Danus (tilf.: Greifenfeld) (17.7.1655) – 10 rdl.

1656

Henricus Wagenführer Holsatus (ikke i matr.) – 3 fl. (i marts).

Theodorus Bussius (A. 2329 – 5.7.1655) – 1 rdl.

Johannes Kühne Itzehoa-Holsatus (ikke i matr.) – 1 rdl. (2.6.).

- Nicolaus Langius P.F. Danus (13.7.1656) – 1 duc. (7.6.).
 Adolfus Henricus Martini Holsatus (A. 2600 – 24.5.1656) – 1 rdl. (8.6.).
 Nicolaus Stubæus Norvegus (19.6.1656) – 1 rdl.
 Petrus Johannis Frisius Ripensis Danus (15.6.1656) – 1 rdl.; 1657 – 1 rdl.; 1662: discessurus in patriam – 1/2 duc.
 Nicolaus Jul A.F. } } – 4 rdl.
 Joan. Rosenkrantz } (ikke i matr., imm. Franeker 29.9.1655) } (4.7.).
 Petrus Ostenfeldt (se 1648 og 1651) }
 Georgius Veilant G. Filius Helsingora-Danus (13.7.1656) – 1 duc.; 1657 2.6. – 1 rdl.
 Georgius Rosenkrantz Pal. F. (se 1654) – 4 rdl.
 Georgius Brasche Holsatus (1656) – 1 rdl.
 Nicolaus Viti Dithmarsus (A. 2400 – 12.2.1657) – 1 rdl.
 Christianus Vorstius Dithmarsus (1656) – 1 rdl.
 Præbernus Wandalinus Danus (20.11.1656) – 1 rdl.; 1657 – 1 rdl.
 Wilhelmus Dop Norvegus (6.3.1657) – 1 rdl.; 1657 – 1 rdl.
 Jacobus Høgh }
 Tago Høgh (se 1658) } Nobiles Dani (23.12.1656) – 12 rdl.

1657

- Burchardt d'Alfeldt (ikke i matr.) – 10 fl.
 Matthias Worm Olai F. Danus (26.6.1657) – 1 duc.
 Rudbechus a Ditthen Nobilis Danus (ikke i matr.) – 1 duc., senere (discedens) 1 rdl.
 Burge Trolle Danus } }
 Holger Trolle Danus } Nobiles (ikke i matr.) } – 6 rdl.
 Herluf Trolle Danus } }
 Severin Matzen [Masse] Danus (se 1650) }
 Petrus Nicolai Fossius Danus (21.11.1657) – 1 rdl. (16.11.).
 Thomas Walgensteen (21.11.1657, se også 1669) – 1 rdl. (16.11.).
 Johann. Voss Sonderburgo Holsatus (A. 2369 – 20.3.1658) – 1 rdl.
 Thomas Naschow Danus (20.11.1657, se 1654) – 1 duc. (19.12.).

1658

- Matthias de Brobergue }
 Nicolaus de Brobergue } (1.8.1658) – 2 rdl.
 Esaias Fleischer Danus (12.6.1658) – 1 rdl.
 Canutus Olavius Danus (31.5.1658) – 1 rdl.
 Thago Høgh (se 1656) abiturus – 1 duc.
 Johannes Toller Christiania-Norvegus (15.8.1658) – 1 rdl.

Jacobus Nicolai Fossius Danus (15.8.1658) – 1 rdl.; 1660: abiturienens – 1 duc.

Petrus Langhein Hus. Holsatus (A. 2707 – 23.7.1658) – 1 duc.

Jean Ernst Rist Holsatus (6.9.1658) – 1 rdl.

Paulus Matthias Danus (se 1652) – 1 duc.

Otho Schiel Danus (ikke i matr.) – 2 rdl.

Jacobus Preuser Schlesvicensis (A. 2380 – 31.8.1658) – 1 duc.

Benoist d'Ahlefeldt (26.10.1650?) – 2 rdl.

Thomas J. Brochmand (4.11.1658, sml. 1654) – 1 rdl.; 1661 28.8. – 1 duc.

Ulricus Sandberg Nobilis Danus (4.11.1658) – 1 duc.

1659

Georgius Hansen Schlesvicensis (A. 2253 – 21.6.1659) }

Fridericus Johannes Dankwert Slesv. (A. 2406 – 24.6.1659) } – 2 rdl.

Otho Sperling Norvegus (2.9.1659) – 1 rdl. (25.9.).

Otto Mauritius Itzehoa-Holsatus (7.11.1659) – 1 rdl.

Marcus Bahrnholt Norvegus (24.2.1660) – 1 rdl.

1660

Matthias Andreae Tonsberg. (31.3.1660) – 1 rdl.

Olaus Gronhovius [Tonsberg] (31.3.1660) – 1 rdl.

Petrus Andreae Quærnesius Norvegus (25.11.1660) – 2 rdl. (18.12.).

Gregorius Rathlow (21.10.1658) abiturienens – 1 rdl.

Nicolaus Stenonis Danus (27.7.1660) – 1 rdl.

Jacobus Fossius (se ovf.) abiturienens – 1 duc.

Seren:mus et Celsissimus Dux Holsatiae D:nus Johannes Augustus (A. 2577 – 25.10.1660) – 30 fl. (for sig og sit følge).

1661

Olaus Borrichius Pr.P. Hafniensis (21.2.1661) – 10 duc. (se 1663).

Henningus Mejerus (ikke i matr.) }

Magnus Frisius (14.7.1661) } Dani – 2 rdl.

Godofredus Wandling Holsatus (A. 2517 – 30.4.1661) – 2 rdl.; 1662 – 2 rdl.

Ivarus Dyre T.F. Norvegus }

Joh. Blichfeldius Danus } (ikke i matr.) – 2 rdl.

*Nicolaus Drostop Danus: abiturienens – 1 rdl. (8.9.).¹³

Friderich Rothsten Danus (17.4.1662) – 1 rdl.

Georgius Wichmanni Hasebardus Danus (14.9.1661, se 1669) – 1 duc.; 1663 – 1 duc.

Mauritius Niemann Neostad. Holsatus (A. 2813 – 6.9.1661) – 1 rdl.
 Petrus Schultzenius Danus (3.9.1661) – 1 rdl. (3.10).
 Christianus Cassius (A. 2762 – ikke i matr.) – 10 fl. (1.11.).
 Jasper de Buchwald (ikke i matr.) – 2 rdl.
 Henricus Leuchter Holsatus (A. 2238 – 25.10.1660) – 1 duc.
 Christianus Gerstorffius Nob. Danus (3.11.1661) – 1 duc. (se 1663).
 Casparus Christophorus Gerstorffius Nob. Danus (3.11.1661) – 1 duc.
 (se 1663).
 Henricus Gerstorffius Nob. Danus (3.11.1661) – 1 duc. (se 1663)
 Cornificius Braem Danus (1.11.1661) – 1 duc.; 1663 – 1 duc.
 Canutus Thott Nobilis Scanus (25.11.1661) – 2 rdl.
 Georgius Fogh Arhusio-Danus (25.11.1661) – 1 rdl.
 Laurentius Casparsonius Randrusio-Danus (4.12.1661) – 1 rdl.
 Otto Skeel Nobilis Danus (ikke i matr.) – 3 rdl.

1662

Christian Woldreich Dithmarsus (12.7.1660) – 1 duc.
 Tobias Douw Slesvicensis (A. 2553 – 22.9.1660) – 1 duc.
 Georg-Ernst Thuer Sonderburgo-Holsatus (A. 2542 – 25.5.1662) 1 rdl.
 (7./17.5.).
 Laurentius Nicolai Fossius Danus (2.10.1662, se 1669) – 1 duc.
 Detloff Rantzow Nob. Hols. (A. 2748 – 2.5.1663) }
 Petrus Müller Slesv. Hols. (A. 2656 – 12.2.1663) } – 2 duc.
 Johannes Ehrhorn H. (1.5.1662) – 1 rdl. (17.11.).
 Johannes Vastert Holsatus (måske: Johannes Vahler Holsato-Itzeh.,
 imm. 19.5.1662) – 1 rdl. (17.11.).

1663

Friedrich Heye Holsatus (A. 2672 – 15.2.1663) – 1 rdl.
 Wilhelmus Worm Olai f. Danus (22.11.1662, se også 1653) – 2 rdl.
 Christianus Gerstorff }
 Casp. Christoph. Gerstorff }
 Henricus Gerstorff } (se 1661) – 12 fl.
 Olaus Borrichius }
 Matthias Jacobi Matthiades Danus (13.2.1660) – 1 duc.
 Emmichius Andreae Nedergordius Cimber Danus (13.6.1663) – 2 rdl.
 Casp. Sever. Petræus Danus (13.6.1663) – 1 duc. (se 1664).
 Justinus Dyßell Danus (13.6.1663) – 1 duc.
 Petrus Johannis Schade Danus (13.6.1663) – 1 duc. (se 1664).
 Accilius Sehested Danus (ikke i matr.) – 1 duc.
 George Zeleske Pomeranus (Ephorus, ikke i matr.) – 1 duc.

Johann Philipp Rusmann Holsatus (9.5.1663) – 1 rdl. (19.9.).

Johannes Georg Reinboth (A. 2590 – ikke i matr.) in Galliam abiturus – 1 duc.

Cajus Joann. Clotz Holsatus (A. 2784 – 30.6.1663) – 1 rdl. (5./15.11.).

Hieronymus Eifler Chilonio-Holsatus (28.6.1663) – 1 rdl. (7./17.11.).

1664

Casparus Severini Petræus }

Petrus Johannis Schade } Dani (se 1663) abituri – 2 rdl.

Johannes Burserus Joach. f. Soranus (22.6.1664) – 1 rdl. (7.7.).

1665

Henricus Jani Stampe Danus (8.7.1665) – 1 rdl.

Otto Risbrich }

Broderus Risbrich } Dani (8.7.1665) – 3 rdl.

1666

*Fridericus Krag – 3 rdl. (17.5.).

Arnold Mechelbourg Holsatus (26.5.1666) – 1 rdl.

Dietericus Andersen à Minden Tundero-Holsatus (A. 2852 – ikke i matr.) – 1 duc. (8.8.).

Petrus Severini Hiort Danus (9.9.1666) – 1 duc.; 1667 – 1 duc.; 1668 27.4.: abiturus – 1 duc.

Nicolaus Petri Riber Danus (9.9.1666) – 1 rdl.

1667

Everardus Nansen Danus (2.5.1667) – 1 duc., senere 1 duc.

Christophorus Garman Berga-Norvegus (9.5.1667) – 1 duc.

Laurentius Georgi Holsatus (A. 2839 – 28.1.1668) – 1 rdl.

Matthias Moth Danus (27.7.1667) – 1 duc. (16.8.).

Georgius Andr. Mancinus Holsatus (A. 2662 – 9.8.1667, se 1674) abiens – 1 rdl.

Wilhadus Sidenburgius Danus (9.8.1667) – 1 rdl.

Olaus Loxdorpius Christiani f. (6.12.1667) abiturus – 1 duc. (30.12.).

Petrus Worm Olai f. Portuga-Danus (9.12.1667) – 1 duc. (21./31.12.); 1669: abiturus – 1 duc.

1668

Caspar Schöller Coegio-Danus (15.6.1667) – 1 duc.

Friderich Mechelnburgh Christianiâ-Norvegus (9.12.1667) – 1 duc. (27.1.); 1669 5.2.: in puncto profectionis – 1 duc.

Detlef Reventlow Nob. Hols. (ikke i matr.) – 1 duc. (23.6./3.7.).
 Joachim ab Alefeldt (A. 2991 – ikke i matr.) – 2 duc. (23.7. st.v.).
 Georgius Elers Scanus (29.6.1668) – 1 duc.; 1669 – 1 duc.
 Cornificius Braem (29.6.1668) – 1 duc. (12.7.); 1669 – 1 duc.
 Johannes Braem (29.6.1668) – 1 duc. (12.7.); 1669 – 1 duc.
 Fridericus Christianus Hassenius Danus (13.7.1668) – 1 duc.
 Christianus Glob (29.6.1668) – 1 duc. (22.7./1.8.).
 Bernhardus Claussen Holsatus (A. 3001 – 17.5.1668) – 1 duc.
 Otho Bille Nob. Danus (ikke i matr.) – 2 duc. (23.7./2.8.).
 Martinus Bonzen Christiani filius Christianensis Norrigus (28.7.1668) –
 1 rdl. (9.8.).
 Johannes Adolphus Bornemann Hafnia-Danus (8.9.1668) – 2 rdl.; 1669
 4.5. – 1 duc.
 Nicolaus Benzon Danus (8.9.1668) – 1 duc.; 1669 13.4. – 2 rdl.

1669

Casparus Christophorus Brockenhusius N.D. (13.2.1671) }
 Johannes Walchendorphius N. Scanus (ikke i matr.) } – 10 ?
 Laurentius Brochmand (22.6.1668) – 1 duc. (12.1.).
 Laurentius Fossius Danus (19.2.1669, se 1662) – 1 duc. (22.1.).
 Olaus Jacobæus [Borchmann] Nidrosia-Norvagus (29.10.1668) – 1 duc.
 (22.1.).
 Jacobus Hermanni (A. 2445 – ikke i matr.) }
 Ivarus Gerritz (A. 2981a – 8.6.1669) } Holsati – 2 rdl.
 Georgius Hasebardus Danus (30.3.1669) – 1 duc. (se også 1661).
 Johannes von Reken Bergå Norvegus (19.6.1668) abiens – 1 duc.
 Thomas Walgestenius (16.2.1669, se også 1657) abiens – 1 duc. (12.6.).
 Nicolaus Knoff Danus (27.6.1669) – 1 rdl. (4.7.).
 Christian von Lenten (A. 2802 – 8.6.1669, se 1670) }
 Daniel Nessel (ikke i matr.) } – 4 duc. (11.7.).
 Balthasar Seckmann H. Danus (25.2.1670) – 1 duc. (11.7.).
 Petrus Caspari Norvagus (17.6.1669) – 1 duc. (15.7.).
 Friderich Gerstorff Nobilis Danus (ikke i matr.) } – 2 duc. (17.7.),
 Johannes P. Høyer Danus (10.7.1669) } senere 2 rdl.
 Anthon Günther ab Hatten (28.3.1668) – 2 duc.¹⁴
 Theocarus Hofman Randrusio Danus (12.7.1669) – 1 duc.

1670

Christian Lenthen (se 1669) abituriens – 3 duc.
 Claudius Michaelius [Mule] Danus (28.5.1670, se også 1672) – 1 duc.
 (20.6.)

Johannes Michaelius [Mule] Danus (28.5.1670) – 1 duc. (20.6.); 1671
1.9. – 1 duc.

Johannes Lamberti Liemius Danus (9.8.1670) – 1 duc. (7.9.).

Gerhardus Ouw Hels. Danus (9.8.1670) – 1 duc. (7.9.).

Johannes Frisius Sigfridi f. Danus (ikke i matr.) – 1 duc. (7.11.).

Cajus ab Alefeldt (ikke i matr.) – 4 duc.

Jürgen Rumohr (A. 2992 – ikke i matr.) }

Heinrich Baleman (ikke i matr.) } – 3 duc. (17.12.).

1671

Dietericus Böfeke Hafnia Danus (1.6.1671) – 1 duc. (2.9.).

Johannes Benzon Matth. fil. Danus (15.8.1671) – 2 duc. (4.9.).

Matthias C. Fundanus Scanus (5.8.1671) – 3 rdl. (4.9.).

Janus Hesselbergius Laurent. f. Hafnia Danus (1.6.1671) – 1½ duc.
(5.9.).

Petrus Nicolai Benzon Danus (22.6.1671) – 1 duc.

Joh. Frid. Stahl Holsatus (A. 2902 – 2.6.1671) – 1 duc.

1672

P[etrus] Luxdorph Danus (17.11.1671) abiturus in Angliam – 1 duc.

Oligerus Jacobæus Arhus.-Danus (17.11.1671, se også 1674) – 1 duc.

Johannes Mullenius Christ. f. Wandal-Cimber (17.11.1671) – 1 duc.

Johannes Worm Olai f. (17.11.1671) ante abitum – 1 duc. (13./23.1.).

Martinus Rosenstand Cimber (11.2.1672) – 1 duc.

Petrus Rosenstand Cimber (11.2.1672) – 1 duc.

Fridericus Walther Tonninga-Slesvicensis (A. 3040 – 5.8.1671) – 1 duc.

Claudius Michaelius [Mule] Danus (12.4.1672, se også 1670) – 1 duc.
(6.5.).

1674

Oligerus Jacobæus (23.6.1674, se også 1672) – 1 duc. (10.7.).

Casparus Bartholinus (23.6.1674) – 1 duc. (10.7.).

Christophorus Bartholinus Danus (23.6.1674) – 1 duc. (10.7.).

Georg. Andr. Mancinus (A. 2662 – 3.9.1674, se 1667 og 1676) } 3 rdl.

Johan Heinrich Meins (3.9.1674: Hamburgensis) } (30.10.).

Johan Syllerus (25.9.1674: Hamburgensis) }

Laurentius Lasson Danus (18.3.1675) – 2 duc. (20.12.).

1675

Johann Christoph Bortyn Rantzovio-Holsatus (27.4.1674) – 1 duc.; 1676
– 2 duc.

Severinus Paludanus Cimber (10.12.1674) – 1 duc.
 Johannes Claussion [Reenberg] Danus (7.12.1674) – 1 duc. (2.2.).
 Franciscus Claussion [Reenberg] Danus (7.12.1674) – 1 duc. (3.2.).
 Wilhelmus Paludanus Cimber-D. (10.12.1674) – 1 duc.
 Christianus Schade Roeschildiâ Danus (10.6.1675) – 1 duc. (6.6.).
 Albertus Schade Danus (10.6.1675) – 1 duc. (6.6.).

1676

Johann Heinrich Meinß }
 Georg Andr. Mancinus } (se 1674 og 1679) abituri – 2 rdl. (31.5.).
 Broderus Boysen Holsatus (A. 3109, se 1677) } (17.5.1676) – 2 rdl.
 Fridrich Rehder Holsatus (se 1677) } (1.6.).
 Henricus Christiani Esmarch Holsatus (A. 3189 – 15.6.1676) – 1 rdl.
 (12.7.); 1677 – 1 duc.; 1679: abiturus – 1 duc.
 Jacobus Claussen Holsatus (A. 3247 – 15.6.1676) – 1 rdl. (12.7.).
 Reinhold Jebsen Holsatus (A. 3224 – 6.10.1676) – 1 duc.
 Fridericus Scriverius Holsatus (17.5.1676) – 1 rdl.
 Friderich Samuel Siverts Holsatus (A. 3124 – ikke i matr.) – 1 duc.
 Andreas Bille }
 Georgius Scheelius } Nob. Dani (ikke i matr.) – 4 rdl.?
 Joannes Adolphus Reinboth Slesvicensis (A. 2864 – 20.11.1676) – 1 duc.
 Martinus Owmann Holsatus (11.6.1676) – 1 duc.; 1677 – 1 duc.
 Fridericus Reinboth Slesvic. (A. 2588 – ikke i matr.) – 1 duc.
 Johann Jensen Holsatus (A. 3156 – 15.2.1677: Jansen) – 2 duc.; 1677 – 2
 duc.
 Ægidius Mechlenborch Norvegus (11.5.1676) – 1 duc.

1677

Fredericus Rehder Holsatus (se 1676) – 2 rdl. (24.5.)
 Broderus Boysen (se 1676) – 1 duc.
 Hilarius Jacobi Hafnia-Danus (24.2.1677) in Germaniam excurrens – 1
 duc. (1.7.).
 M. Petrus Nicolai Krogius Aarhusio-Cimber (25.7.1677) – 1 duc. (12.7.).
 M. Joannes Cröchel Hus. Slesv. (A. 3090 – ikke i matr.) – 1 rdl.
 Adolphus Cunradus Langelott Slesw. Hols. (A. 3241, se 1679) } (28.6.
 Friderich Adolph Billhard Slesv. Holsat. (A. 3289) } 1677) –
 2 duc.
 Christian Smed Norico Bergensis (ikke i matr.) – 1 duc. (16./26.8.).
 Nicolaus Smed Norv. Berg. (11.8.1677) – 1 duc. (16./26.8.).
 Johannes Erasmi Brochmand Haunia-Danus (11.8.1677) – 1 duc.
 (16./26.8.); 1678 17.7. – 1 duc.

Paulus Vindingius Erasmi fil. Hafnia-Danus (2.7.1677) – 3 duc. (21.9.);
1678 20.5.: in Angliam transiturus – 2 duc.

Christianus M(o)ulenius Joh. fil. Danus (2.7.1677) – 1 duc. (23.9.); 1678
17.7. – 1 duc.

Johannes Ehme (26.11.1677) – 1 duc.

Joannes Langius Haffnia Danus (19.10.1677) – 1 duc.; 1678 17.7.: abitu-
rus in Gremaniam – 1 duc.

Petrus Langius natione Danus Hafniæ natus (19.10.1677) – 1 duc.; 1678
17.7. – 1 duc.

Christianus Braunman Nordvagus (ikke i matr.) – ? (10.11.).

Laurentius Jacobsen Nordvigus (ikke i matr.) – ? (10.11.).

Gosche von Alefeldt }

Detleff von Alefeldt } (ikke i matr.) transeuntes – 2 rdl.

1678

P[eder] de Groott Haffnia Danus (9.11.1676) – 1 duc.

Casparus Erasmi Brochmand Haunia-Danus (19.2.1678) – 1 duc.

Franciscus Alardus Holsatus (21.2.1678) – 1 duc. (15./25.1.).

*Woldemarus Uldreich Nob. Danus – 3 duc.

Nicolaus Bøgvad Danus (ikke i matr.) – 1 duc., senere: in Angliam abi-
ens – 2 duc.

Garlef Richter Kilia-Holsatus }

Herman von Lengerke Lubecensis } (13.6.1678) – 1 duc. (1.7.).

Christianus Hermannus Helwerschow Danus (ikke i matr.) – 1 duc.

Thomas Bartholinus Th. fil. Danus (ikke i matr.) in Angliam abiens – 1
duc.

Nicolaus Schlange Danus (29.11.1678) – 1 duc.; 1679: abiturus – 1 duc.

1679

Adolphus Cunradus Langelottius Slesw. Hols. (se 1677) abiturus in Ang-
liam, Galliam, Italiam – 1 duc.

Christianus Lason Danus (17.5.1679) – 1 duc. (14.5.).

*Joannes Severini Danus – 1 duc.

Georg Andreas Mancinus (20.7.1679, se 1667 og 1674), med to andre –
3 duc. (27.6.).

Matthias Rosenvinge Danus (8.6.1679) – 1 duc. (7.7.).

Friderich Rantzow (ikke i matr.) in transgressu – 1 duc. (23.12.).

1680

Ericus Olai Schletting Hafnia-Danus (3.5.1680) – 1 duc.

1681

*Olaus Svictenberg Danus – 1 rdl. (16.7.).¹⁵

Laurentius Frisius Ripa Danus (14.6.1681) – 1 duc. (17.7.).

Johannes Stahl Holsatus (A. 3255 – 6.10.1681) – 1 duc. (efter 9.10).

1682

Augustus Jacobus Langelott Slesviga-Holsatus (A. 3478 – 4.12.1681) – 1 duc. (7.1.).

Georg Holmer L. Stud. Holsatus (A. 3369 – 14.10.1682) – 2 duc.

1683

Mummius Lüddens... Cimber (A. 3281 – 23.6.1682) – ? (2.5.).

Engelbertus Ambrosii Hardenbeck (ikke i matr.) – 1 duc. (21.5.).

Olaus Lassonius Arhusio-Danus (11.6.1683) – 1 duc. (22.5.).

Casparus Bartholinus Erasmi Fil. Danus (1.7.1683) – 1 duc. (1.7.).

Georgius Rasch Lollandus Danus (1.7.1683) – 1 duc. (1.7.).

Ludovicus Frauen Crempa Holsatus (ikke i matr.) – 1 duc. (2.9.).

Henricus Tistorffius Danus (29.9.1683) – 1 duc. (29.10.).

Nicolaus Trolle Nob. Danus (16.3.1684) }

Andreas Trolle Nob. Danus (ikke i matr.) } – 10 fl. (7.11.).

Johannes Dorschæus Danus (19.2.1684) – 1 duc. (7.11.).

1684

Den Hertogh van Holstein bedaelen laten – 4 duc.

Janus Jani Schelderupius Bergâ-Norvegus (30.5.1684) – 1 duc. (14./24.7); senere: in Patriam reversurus – 1 duc. (9.8. st.n.).

Christianus Alberthus et Georgius de Buchwald fratres Holsati (A. 3556c – 5.10.1684) – 2 duc. (11.10.).

1685

Severinus Halvardi Bors Scheena-Norvegus (9.2.1685) – 1 rdl. 4 sk. (14.2.).

Nicolaus Leth Danus Secret. Reg. (ikke i matr.) – 1 duc. (12.9.).

P[aulus] Heins Danus (ikke i matr.) – 1 duc. (13.9.).

E[lias] Ring Danus (10.4.1686) – 1 duc. (24.10).

Petrus Brønstorff Danois (6.12.1685) – 1 duc. (24.11.).

1686

Georgius et Oventus Scheelii Dani (30.5.1686) – ? (10.6.).

Johannes Lundt }

Christophorus Lundt } Dani (11.6.1686) – 2 duc. (27.6.).

Johannes Bartholinus Thom. fil. (ikke i matr.) – 1 duc. (15.9.).
*Erasmus Horneman van Nestede in Dennemarchen – 1 duc.
(14./24.9.).¹⁶
Christianus Reitzer Haffnia-Danus (28.8.1686) – 1 duc. (20.9.).
Paulus Glud (28.6.1686) – 1 rdl.
J[ohannes] Steinbuch Christiani f. Hafnia Danus (ikke i matr.) – 10 fl.
(17./27.9.).

1687

J[ohannes] S[tatius] Hagedorn Utersa-Holsatus (24.12.1686) – 1 duc.
(7.1.).
Dieterich Monch Danus (27.8.1686) – 1 duc. (17.2.).
Fridericus Kolding Hafn. Danus (22.3.1687) – 5 fl. (21.3.).
Reguel Erasmi Danus (15.3.1687) – 1 duc. (22.3.).
Christianus Leegaard Hafnia-Danus (15.3.1687) – 1 duc. (23.3.).
Philip Christian Olearius Hols. (A. 3446 – 28.3.1687) – 3 fl. (5.6.); 1689:
abiturus – 10 fl.
Bonaventura Krahe Hatterslebia-Holsatus (A. 3562 – ikke i matr.) – 1
duc. (21.12.).
Hilarius Hirnklow Danus (ikke i matr.) – 1 duc. (dec.).

1688

Johannes Hauelmeyer Holsatus (22.7.1688) – 1 duc. (19.8.).
Nicolaus Seerup Danus (11.9.1688) – 1 rdl. (28.9.); 1690: Ecclesiae Lu-
theranæ Lugduno-Batavæ Danorum nomine Inspector ex Hollandia
discessurus in Angliam – 1 duc. (24.7.).
Christophorus Castani de Hemmer Danus (11.9.1688) – 1 duc. (28.9.);
1690: in Angliam aditurus – 1 duc. (24.7.); 1694: discessurus – 1 imp.
(7.12.).
Johannes Crusius Holsatus (A. 3468 – 11.9.1688) – 1 rdl. (2.10.).
Johannes Oldenburg Holsatus (15.11.1688) – 3 fl. (28.12.).

1689

Charles Conte D'Ahlefeld Langueland et Rechecourt etc. (28.12.1688)
– 8 duc.
E[rnestus] U[lricus] Dose (28.12.1688) – 1 duc.
Nicolaus Werners (28.10.1688) }
Christian Werners (ikke i matr.) } Norvegi – 2 duc. aur.
Johannes Garmannus Norvegus (28.10.1688) – 1 duc.
Johannes Rostorff Kiloniens. Holsatus (A. 3712 – 30.9.1688: Ruftorff) –
1 duc. (1.3.).

Otho Smit Norv. Berg. (8.6.1689) – 1 duc. (5.7.).
 Petrus Deichman Danus (28.8.1689) – 1 rdl.
 Nicolaus Schive Danus (28.8.1689) – 1 rdl. (11./21.9).

1690

Daniel Ples Nob. Dan. }
 Johannes Conradus Wolfen Saxo } (11.2.1690) – 2 duc.
 Olaus Worm Danus (5.11.1689) – 2 rdl.
 Paulus Rosenørn Danus (ikke i matr.) – 1 duc.
 Laurentius Kroier Danus (19.10.1690) – 5 fl.
 Christianus Mechelnbourg (A. 3716) }
 Fridericus Mechelnbourg (A. 3715) } Holsati (30.8.1690) – 10 fl.
 Wilhelmus Heespen Oldenb. }
 Johannes Ocksenius Danus } (19.10.1690) – 3 fl.
 Bernhardus Matthias Franck Kiloniensis Holsatus Med. Lic. (16.10.
 1690) – 1 duc.

1692

Fridericus Rostgaard Danus (28.4.1692) – 3 imp. (9.5.)
 Christianus Luxdorff Danus (2.9.1692) – 2 imp. (18.6.)
 Petrus Hovenbech Danus (2.9.1692) – 2 imp. (18.6.).
 Laurentius Thura Danus (2.9.1692) – 4 fl. (19.6.).
 *Martinus Aspach Danus – 1 duc. (21.6./1.7.).
 Wolfgangus Christophorus Franck Kiloniensis Holsatus (18.7.1692) – 1
 duc. (10./20.7.).
 Esaias Fleischer Danus (17.7.1692) – 13 fl. (okt.).

1693

Serenissimus Princeps Daniæ Regni Hæres [kronprins Frederik] per-
 transiens urbem... – 55 fl.¹⁷
 Johannes Christianus Preuser Slesvicensis (ikke hos A. og i matr.) iter in
 Galliam percepturus – 1 duc.

1694

Janus Laasbye Aarhusio Danus (10.12.1693) – 3 fl. (jan.).
 J[acob] Lodberg ex eadem patria (10.12.1693) – 3 fl. (jan.); senere: abi-
 turus – 1 rdl.
 Oligerus Nicolaides Olivarius Danus (ikke i matr.) – 1 rdl.

1695

Johannes Gröting Holsatus (6.5.1695) – 3 fl. (21.5.)

Detleff de Alfeldt }
Benedictus Wilhelm de Alfeldt } eq. Holsati (5.9.1695) – 5 fl.
Theodorus Lente Danus (23.2.1696) – 3 rdl. (12.12.); tilf.: 1696 m. Jun.
discessurus – 2 rdl.

1696

Janus Fossius Christiani Filius Hafnia Danus (1.5.1696) – 1 rdl
(16./26.1.).
Olaus Worm Matth. Fil. (5.9.1696) – 1 rdl. (4.5.).
Serenissimus Princeps Daniae Carolus pertransiens urbem – 30 gl. (9.5.).
P[aulus] Paulson (ikke i matr.) – 2 fl. (15.6.).

1697

Henricus Petri Klein Alpurgo Danus (31.8.1697) – 1 rd. (29.6.).
Olaus Borneman Henrici fil. Hafnia-Danus (31.8.1697) – 1 rdl.
(3./13.7.); senere: in Angliam abiturus – 2 fl. (21.9.).
Christianus Johannis Malmogius Norvegus Christiansandiae natus
(21.6.1697) – 3 fl. (17.7.).

1698

Frederich Poggenberg Hafniensis (ikke i matr.) – 1 duc. (29.1.).
Eggert Hasse Holsatus (A. 3788 – ikke i matr.) – 2 fl. (20.8.).

1700

Casparus Schade Philol. Stud. (11.1.1700) – 1 duc.

1702

Johannes Broderus Edinger Fionia Danus (7.7.1701) – 1 duc.
Johannes Numsen Danus (17.2.1702) – 3 fl. 6 st.

1703

W[ilhelm] A[dolph] C[omte] D[e] Rantzau (6.2.1704?) – 10 fl.; tilf.:
wiederumb 6 fl.

1704

J[acob] Hansen }
J[ohannes] Hansen } Dani (28.2.1704) – 2 rdl.
Marcus Bilenberg Holsatus (13.3.1704) – 2 gl.
Joachimus Wedderkop Huso Holsatus (A. 4166 – ikke i matr.) – 1 gl. 10 st.
Burchard Camphövenær Holsatus (A. 4195 – 25.3.1704) – 1 rdl.
O[laus] Sletting Hafnia-Danus (19.3.1705) – 1 duc. (15.7.).

Baggo Seerup Danus (ikke i matr.) – 2 gl.

C[aspar] M[artin] Schöller S.R. Maj. Dan.Norv. Atulicus: Nob. Dan. (ikke i matr.) &

Nicolaus Benzon S. Reg. Maj. Dan. Norw. in Cancell. Dan. Secretarius: Nob. Dan. (8.9.1704) – 2 duc. (22.7.).

Joachim Poulson Danois (ikke i matr.) – 2 fl. (7.9.).

Christianus Möinechen N. Danus (12.9.1704) – 1 duc. (12.9.).

Nicolaus Foss F.d.L. Danois (4.8.1704) – 1 rdl. (20.10.).

Petrus Fossius L.F. Danus (4.8.1704) – 1 duc. (17.11.).

H[ans] Collin (ikke i matr.) – 1 duc. (8.12.).

1705

Christian Ulrich Schreiber Slesvicensis (A. 4057 – ikke i matr.) – 1 rdl.

*Severinus Winterus Danus Præp. Castr. – 3 fl.

A[ncher] Anchersen Dan. (22.10.1704) – 2 gl.

L[aurids] Baggens[en] Danus (ikke i matr.) – 2 gl. (18.5.).

Johannes Nicolai Danus (ikke i matr.) – 2 gl.

C[hristian] Benzonius Dan. (ikke i matr.) – 1 duc.

J.M.H. Hafniâ Danus – 1 duc. (25.12.).

1706

Christianus Albertus von Johnn Eques Hols. (A. 4057 – 24.2.1706) – 2 fl. (29.1.).

*J. Rosenpalm – 1 duc. (8.3.).¹⁸

D[idrik] C[hristopher] Eisenberg (1.3.1706) – 1 duc. (8.3.).

*Hartvig Huitfeldt – 3 gl. (6.9.).

*G. Juell – 2 rdl. (11.9.)

1707

Daniel Gemzæus Danus (ikke i matr.) – 2 fl. (12.2.).

Adolph Josias Hollander Anglo-Cimber (A. 3995 – ikke i matr.) – 1 rd. (12.2.).

C[hristian] A[lbrecht] de Massau (A. 4416 – 10.3.1707) – 6 fl.

Otto Reventlow }

Friedrich Reventlow } (5.10.1705) – 5 fl. 10 st. (1.4.).

J[acob] Jacobæus Olig. fil. Hafnia-Danus (ikke i matr.) – 3 fl. (22.7.).

Philippus Julius Bornemann Joh. Ad. fil. Hafnia-Dan. (ikke i matr.) – 3 fl. (22.7.).

Laurentius Benzonius Hafnia-Danus Nobilis (ikke i matr.) – 3 fl. (3.8.).

Jacobus Benzonius Hafnia-Danus Nobilis (ikke i matr.) – 3 fl. (3.8.).

*S[everinus] Hofman Hafnia-Danus (ikke i matr.) – ? (3.8.).

Detleff Blohm Nobilis Holsatus (4.8.1707, sml. 1710) – 3 fl. (7.8.).
J[ürgen] Jürgensen Schleswicensis (A. 4225 – 21.9.1707) – 3 fl. (25.9.).

1708

Een Landsmand C.S. – 2 fl.

*Truls Andersen fra Drammen i Norge – 1 fl. 2 st.

*Friedrich Edvart fra Christiania – 1 fl. 2 st.

Laurentius Terpager Ripa Danis (ikke i matr.) – 2 fl. (22.5.).

1709

Christianus Augustus de Johnn Eques Holsatus (6.10.1707) – 2 fl.

Heinrich Friedrich Fischer Holsatus (A. 4257 – 16.2.1708) – 2 fl. 10 st.

G[odofredus] v. Wedderkop Eques Holsatus (A. 4427 – ikke i matr.) – 4
gl. (juli).

‡C. A. Stemann Sleswicensis (ikke i matr.) – 2 fl. (juli).

Cay Rantzau (A. 4457 – ikke i matr.) – 1 duc.

Johannes Henricus Bergau Holsatus }

H[enricus] Lange Holsatus (A. 4359) } (4.9.1709) – 4 fl. (31.8.); 1710 –
4 fl.

1710

Nicolaus Muller Sev. fil. Danus (ikke i matr.) – 1 duc. (9.2.).

*Andreas B. Siirsted Danus – 1 duc.¹⁹

Detleff Blome (se 1707, synes snarere at være identisk med 1715) – 3 fl.

*F. C. v. Richelieu Norwagicus – 2 fl.²⁰

Matthias Thestrup Danus (ikke i matr.) – 1 rdl. sp. (11.7.).

1711

Thomas Bornemann Danois (ikke i matr.) – 1 duc. (31.5.).

1712

Christianus Scheel Eq. Danus }

Joh. Vincelius } (28.5.1712) – 12 fl. (6.6.).

1713

P[aulus] A[lbertus] Liliencron Holsatus (A. 4640) et P[aulus] J[acobi]
M[arberger] Holsatus }

(begge 13.4.1713) – 6 fl. (11.10.).

Johann Ludwig d'Holstein Eq. Danus }

Georg Christian Rost Thuringus } (20.12.1713) – 10 gl. (28.12.).

Johann Valentin Bützer Kilon. Holsatus (8.5.1711) nomine Johann
Gotschalk von Hatten Lubecens. Holsatus (11.5.1712) – 5 fl. (31.12.).

1714

Christianus Frawn Nidrosiens. Norveg. (9.10.1713) – 4 fl. 10 st.; 1715 – 1 fl. 2 st.

Johannes Justus Sevelius Danus (26.5.1714) 1 duc. (9.6.).

Thomas Lindeman Hafnia-Danus (26.5.1714) – 1 duc. (9.6.).

J[acob] Hanssen (11.8.1712) – 1 duc. (9.6.).

N[icolaus] Boje Danus (17.4.1714) – 1 duc. (9.6.).

Jacob Willers Holsatus Sonderburgensis (A. 4569 – 6.7.1714) – 1 fl.; 1715 31.1. – 1 fl.

Christianus Siegfriedus de Plessen Hafnia-Danus (7.12.1712) – 8 fl.

Nathanael Hartke [præceptor] (7.12.1712) – 4 fl.

1715

Edvardus Wium Danus (17.9.1714) – 3 gl. 3 st.

Petrus Brunius Cimbrico Haderslebiensis (A. 4767 – ikke i matr.) – 1 fl. 2 st. (1.7.).

Joh. Frid. Bokelmannus Husumo-Holsatus (A. 4701 – 23.2.1715) – 1 fl. 2 st. (1.7.).

*Jochaim Cracowitz & *Johan Köster von Copenhagen – 2 fl. (24.7.).

D. Blome (se 1715?) – 5 fl. (12.8.9).

1716

Johannes Axen Husumo Holsatus (A. 4784 – 22.9.1716) – 1 fl.

Jean Georg Hermann Hamb. Holsat. Med. Stud. (27.2.1717) – 1 fl.

1717

Otto von Qualen (ikke i matr.) – 2 gl.

Andreas Gerhardi Bonsach Nidrosia-Norvagus (20.9.1717) – 1 fl. (20.9.); 1718 – 2 fl.

Laurentius Angell Albert. fil. Trondheim. Norv. (1.9.1717, se 1718) – 1 duc. (31.10.).

Thomas Angel Alb. fil. Trondh. Norv. (1.9.1717, se 1718) – 1 duc. (31.10.).

Laurentius Angell Laur. fil. Norvegus (8.3.1718) – 2 fl. (17.11.); 1718 – 2 fl. (25.3.).

Zwei Handelsleute aus Jüttlandt – FCVH – CL – 2 fl. (8.12.).

1718

Laurentius Angell Alb. fil. }

Thomas Angel Alb. fil. } Nidros. Norvagi (se 1717) – 6 fl.

Den senere danske postmester i Hamborg Frederik Carl Harboe (1716-68) besøgte Leiden i 1741, hvor han gav 5 floriner. Harboe var hovmester for brødrene Christian Rudolph Philip, Frederik Carl og Nicolaus Maximilian Gersdorff, der i årene 1741-43 besøgte universiteterne i Leiden og Leipzig (Det Kgl. Bibliotek, Neg.nr/arkivnr. 207.432).



Johannes Wandalinus Joh. Fil. et Nep. Hafn. Danus (ikke i matr.) – 2 fl. (5.5.).

Cornelius von Lerche Eques Danus (ikke i matr.) – 1 duc.

1719

C[arolus] C[onstantinus] B[aro] von Liliencron (A. 4892 – 7.10.1719) – 1 duc. (16.11); 1720 26.9.: abiturus – 1 duc.

Ludolph Reuter Lüneburgensis [præceptor] (7.10.1719) – 2 fl. (16.11.); 1720 26.9. – 2 fl.

Christianus Fridericus de Holstein } Equit. Dani (23.12.1719) –

Carolus de Holstein } 10 gl. 8 st.

Nicolaus de Barfoed Danus (29.12.1719) – 5 gl.

1721

Christianus Stephanus Scheffelius Meld. Ditm. Med. D. (26.9.1720) – 1 fl.

Balthasar Joh. de Buchwald Hafnia-Danus } (ikke i matr.) – 4 fl.
 Joh. Adolph. Jacobæus Olig. fil. Hafnia-Danus } (13.9).

1722

*S.T. Wulfsberg Norvegia – (uden beløb).²¹

Fridericus Ludovicus Comes de Reventlau (A. 4965 – 3.8.1722) – 20 fl.

Conrad Detlof Comes de Reventlau Danus (A. 4966 – 3.8.1722) – 20 fl.

*Fridericus Wilhelm Lützw Danus (3.8.1722) – 10 fl. [*ikke i DAA 1928*]

Georgius Ludovicus a KielsmannsEgge

et Carolus Augustus a KielmannsEgge (9.9.1722: Germanus) – 15 fl.

Ivarus Baro de Holck Danus }

Magnus Baro de Holck Danus } (11.11.1722) – 20 fl.

Christian Fossius Danus Ephorus }

1723

Petrus Dorschæus Joh. Filius Hafniâ-Danus (19.10.1723) }

Christ. Lodberg Friis Hafnia-Danus (22.11.1723) } – 4 fl.

1724

Christianus Braunman Christiania-Norvegus (29.4.1724) – 2 gl.

Johannes Krefting Christiania Norvegus (29.4.1724) – 2 gl.

Fridericus Lützens Hafnia-Danus (18.9.1724) – 2 gl.

1742

Christian Rudolph Philipp Lib. Baro de Gersdorff Danus (14.5.1741) –
 1 duc.

Nicolaus Maximilianus Lib. Baro de Gersdorff Danus (14.5.1741) – 1
 duc.

Friedericus Carolus Lib. Baro de Gersdorff Danus (14.5.1741) – 1 duc.

Fridericus Carolus Harboe Holsato-Danus (A. 5490 – 14.5.1741) – 5 fl.

1743

Petrus Andres Aagaard Hafnia-Danus (10.10.1742) – 4 fl.

*Wilhelmus Deichman Norvegus a consiliis Cameræ Regis Daniæ – 1
 duc.²²

Noter

1. Universitetsbiblioteket, Oslo, Ms. 73, 4^o, s. 70 (10/20.9.1689).

2. Det Kgl. Bibliotek, NKS 383, 4^o, s. 150 (maj 1714). Han tilføjede, at der var en smuk lille kirke med to præster.

3. Henrich Ludolf Bentheim: *Holländischer Kirchen- und Schulen Staat*, I, Frankfurt-Leipzig 1698, s. 510. I en nyere bog (J. Happee & A. Trippenze: *3½ eeuw evangelisch-lutherske kerk te Leiden*, Leiden 1968) omtales en forord-

- ning af 1654, ifølge hvilken der var 4 studenter blandt de 8 »inspektører« i menigheden: 1 dansk og 1 svensk, dertil 2 tyske studenter. For henvisninger til litteraturen skylder jeg megen tak til Tor E. Røssaak i Nesstun (Norge), der ligeledes førte mig på sporet af denne gavebog.
4. Vello Helk: *Dansk-norske studierejser 1661-1813*, 1991, 1. s. 271.
 5. Thomas Otto Achelis: *Matrikel der schleswighschen Studenten 1517-1864*, 1966. Oplysninger fra gavebogen er tilføjet i *Nachträge und Berichtigungen* af Vello Helk (Schleswig-Holsteinische Gesellschaft für Familienforschung und Wappenkunde e.V. Kiel, Sonderheft 4, Kiel 1991).
 6. I sin rejsebog giver Holger Jacobæus under 1678-1679 en oversigt over møntvæsenet i Holland, hvoraf det fremgår, at en rigsdaler var lig med 50 styvere, en ducaton 63 styvere, mens en gylden (florin) kun 20 styvere, se Vilhelm Maar: *Holger Jacobæus' Rejselog 1671-1692*, 1910, s. 167. Her nævnes både 1671 og 1674 kort også den lutherske kirke (s. 10, 81).
 7. Vello Helk: *Dansk-norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660*, 1987, og fortsættelsen (se oxf. note 4).
 8. Dette år immatrikuleredes to medlemmer af familien Ahlefeldt med fornavnet Claus. Kun en af dem er med hos Achelis (nr. 2051), mens den anden kun findes i registret som nr. 2039, synes altså at være udeladt eller glemt. Den ene Clans angives at være 16 år (født ca. 1624), den anden 21 år (født ca. 1619). Der findes også to i slægtoversigten, som kunne passe med dem, nemlig søn af Henneke Ahlefeldt til Schulendorf, f. efter 1620 (*Danmarks Adels Aarbog* 1929 II, s. 49) og søn af Godske Ahlefeldt til Stubbe, f. 3.11.1622 i Eckernförde (smst., s. 101). Achelis har ikke forsøgt at identificere nr. 2051.
 9. Navnet er tillige markeret med et kors. Ifølge Achelis skulle han være identisk med Wolf von Ahlefeldt, død 21.02.1643 i Paris (*DAA* 1939 II, s. 113). Tilføjjelsen synes dog at tyde på, at denne giver muligvis er død i Leiden.
 10. Erik Gabrielsen Kruse til Grubbesholm, f. ca. 1623, levede 1687 (*DAA* 1900, s. 242).
 11. Antagelig admiral Markor Rodsteen (1625-81, *Dansk Biografisk Leksikon*).
 12. Blev juridisk doktor 3.3.1655, se: *Rijks Geschiedkundige Publicatien*, Vol. 29, s'Gravenhage 1916, s. 284*.
 13. Niels Drostrup, søn af borgmester i Mariager Hans Nielsen D., imm. i København (fra Sorø) 1655, sekretær i Danske Kancelli 1664-1670, se Torben Glahn: *Soraner-Biografier 1584-1737*, 1978, s. 183-84.
 14. Anton Günther von Hatten, søn af resident i Oldenburg Christian v. H., 1661 immatrikuleret i Helmstedt, 1662 i Giessen, se *Personalhistorisk Tidsskrift* 1971, s. 163.
 15. Ole Henriksen Svigtenberg, søn af kammerassessor Henrik Jørgensen til Visborggård, imm. København 1676 (fra Viborg), død udenlands, se J. Chr. Sixhøj: *Viborg Katedralskoles dimittender 1630-1879*, 1968, s.60.
 16. Rasmus Hornemann, købmand i Aalborg (døbt 1659, begravet 1697), søn af købmand og rådmann Hans H. i Svendeborg, se Holger Hornemann: *Efterkommere paa Sværdsiden efter Hans Hornemann*, 1894, s. 11.
 17. Han var her sidst i marts 1693, se Frederik Weilbach: *Frederik IV's Italiensrejser*, 1933, s. 88.
 18. Jens Rosenpalm (1685-1715), var i militærtjeneste (*DAA* 1926 II, s. 48).
 19. Egentlig Anders Nielsen Siersted, kaldte sig efter morfaderen Anders Bendsen Siersted. I 1703 fik han lov til at være sin egen værge, skønt han kun var 24 år – han havde da været studiosus 7 år og ville nu rejse i fremmede lande. I 1717-1718 oplyste han i en ansøgning, at han på egen bekostning havde anvendt sin tid på adskillige sprog og videnskaber i Holland, Tyskland og Frankrig (Torben Glahn i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1985, s. 83).
 20. Frederik Christian (eller Christian Frederik) de Richelieu (ca. 1689-1720), deltog i Den Spanske Arvefølgekrig (*Personalhistorisk Tidsskrift* 2:V, s. 173).
 21. Søren Thuesen Wulfsberg (1696-1770), visitør og taxator på Bragernes, se Aagot Wulfsberg: *Slekten Wulfsberg*, Christiania 1900, 2. udg. 1940, s. 47.
 22. Kammerråd Wilhelm Deichman (d. 1769), søn af biskop over Akershus stift, Bartholomæus Deichman, og bror til jernværksejeren, kancelliråd Carl D. (ca. 1705-1780), se *Fossum Verks historie gennem 400 år*, Oslo 1939, s. 61.

Vello Helk, f. 1923. Overarkivar i Rigsarkivet 1970-1990. Blandt hans arbejder om dansk-norske studierejser kan nævnes: *Dansk-norske studierejser. Fra reformationen til enevælden 1536-1660* (1987), *Dansk-norske studierejser 1661-1813* (1991) og *Stambogsskikken i det danske monarki indtil 1800* (2001) samt en række artikler i dette tidsskrift 1982, 1985, 1986, 1990, 1996 og 2001. Adresse: Lindehøjvej 29, 3460 Birkerød. E-post: vello.helk@teliamail.dk.

H. C. Hertel og hans slægt

Af Torben Skieller

Hans Christian Hertel, artillerikaptajn, udgav i 1934 en lille bog om sin far, oberst Harald Christian Hertel og hans familie. Den er udgivet på 70-års dagen for kampen ved Mysunde den 2. februar 1864, hvor det fæstningskompagni, som hans far – den gang kaptajn – havde kommandoen over, ydede en meget hæderfuld indsats.

Fra 1934 og til sin død i 1938 skrev han først en beretning om sin moders slægt og derefter om sit eget liv, i alt næsten 600 sider, som indtil nu kun har foreligget i manuskript med hans egen lille sirlige håndskrift. Men i dag er hele dette arbejde blevet renskrevet, korrekturlæst og suppleret med illustrationer, og foreligger dels i hæfter, dels på en CD-Rom.

Nærværende artikels forfatter er barnebarn af Hans Christian og har forestået arbejdet med at bringe beretningerne i en moderne og let tilgængelig form. Artiklen vil forhåbentlig bringe kendskab om materialets eksistens til personer og kredse, som kunne være interesseret i at stifte nærmere bekendtskab med det.

Interessen kunne samle sig om de mange personer, både i familierne og udenfor, som Hertel fortæller om og om hans skildringer af tilværelsen og dens små og større tildragelser både i det militære og i det civile liv. Ud over Hertel-slægten er det særligt slægterne Thomsen (hans mors) og Kierkegaard (hans mormors) og Selchau-Hansen, hans kære Sophies, som man møder under læsningen.

Hertel var både sprogligt og musikalsk godt begavet, levende interesseret i historie og kunst og i de mennesker, han mødte. Han skrev dagbøger, og fra brylluppet med Sophie i 1889 førte han regnskab med familiens sparsomme indtægter og daglige udgifter. Hans militære virke foregik i København og omegn, men forskellige missioner bragte ham vidt omkring i Skandinavien og den vestlige del af Europa. Til Algeriet nåede han også og besøgte Sidi-bel-Abbès, hvor Fremmedlegionen var stationeret. Men hans mest markante mission var nok deltagelse i Dansk Røde Kors' inspektionsrejse til krigsfangelejre i Rusland i 1916, en rejse på mere end fire måneder og hvor over 12.000 km blev tilbagelagt med den tids ofte meget primitive transportmidler.

Eksemplarer af ovennævnte hæfter findes i Landsarkivet for Sjælland's bibliotek og i Det Kongelige Garnisonsbibliotek. Det originale

Hans Christian Hertel
1865-1938. Privateje.



manuskript findes på Det Kongelige Bibliotek. Alle tre steder suppleret med CD-Rom'en. Evt interesserede er velkomne til at kontakte undertegnede på nedenstående adresse, hvor kopi af CD-Rom'en kan rekvireres.

En sejlivet herkomstskrøne

Af Otto Vilh. Sommer

Det har altid undret mig, at lægprædikanten og politikeren *Mogens Abraham Sommer* (1829-1901), når han biograferes – således i en hel bog i 1963 – altid anføres som værende af tysk-jødisk herkomst, for det er en skrøne, som den fantasifulde mand selv har lanceret for at gøre sig interessant eller for at afstive sin missionsvirksomhed. Han stammede nemlig i al sin enkelhed fra Norge på fædrene side og fra Danmark på mødrene.

Han lancerede i sin tid sin oldefader som *Moses Abraham Schomer*, der udvandrede fra Østtyskland i 1741 og slog sig ned i Bergen i Norge – et mærkeligt sted, da der ikke boede jøder i Norge på den tid. Han gik så over til kristendommen og antog navnet Mogens Abraham Sommer. Han var af Levi stamme; Schomer betyder vægter, og det var lige det, hans oldebarn ville være. Men det har intet med virkeligheden at gøre: der er aldrig indvandret en jøde Schomer til Bergen.

M. A. Sommer var født i Ribe og døde i Ålborg. Hans fader var toldbetjent og tidligere styrmand Abraham Sommer (†1857), der kun havde denne ene søn. Abraham Sommer var selv født i København i 1787 og døbt i Sct. Petri tyske kirke, da hans fader *Mogens Sommer* efter nogle år som assistent i Den Kgl. Grønlandske Handel i 1789 blev toldbetjent i Frederikstad, hvor han døde kort efter. Hans enke flyttede derefter tilbage til København. Hun hed *Sara Greiter* og døde i 1823. Hendes familie var i sin tid kommet fra Østtyskland og hørte til Sct. Petri tyske menighed. Hun havde en datter, der døde ugift, sønnen Abraham – M. A. Sommers fader – og sønnen *Thomas Sommer* (1789-1825), der blev norsk premierløjtnant og efterlod sig stor efterslægt i Norge.

Mogens Sommer skulle egentlig have været præst og var cand. phil. Men faderens død i 1769 slog ham ud af bane. Hans fader var nemlig præst i Eivindvik (Gulen) *Thomas Jensen Sommer*, der var gift 2. gang med *Ingeborg Stoltenberg* (†1809). Skienslægterne Sommer og Forbech er begge behandlere i *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift* af rektor C. S. Schilbred, og her nævnes hverken tyskere eller jøder. M. A. Sommer tog selv omkring 1860 fornavnet Abraham; han levede efter et forlist ægteskab sammen med gårdmandsdatteren *Johanne Lüders* fra Alsted ved Sorø; hende og deres fire børn efterlod han i Amerika, hvortil han kom som udvan-

dringsagent. Hans ældste søn – f. 27/2 1865 – blev navngivet *Mogens Abraham Søren Aabye Kierkegaard Sommer* i København, Sct. Johannes sogn; han blev skibsfører.

Der er næppe tvivl om, at M. A. Sommer var en velbegavet mand, der blot havde alt for mange jern i ilden. Han var urovækker, men ikke just særlig vederhæftig.

Otto Vilh. Sommer er cand. phil og thv. kordegn, sidst ved Sct. Johannes Kirke i København. Særlige interesser: Slægtsforskning, Sorana, H.C. Andersen og Sønderjylland. Adresse: Priorvej 2, 2000 Frederiksberg.

Sognedegnen til Kvong og Lyne, som gav navn til en stor slægt

Af Flemming Georgsen

Gennem en del år har der hersket stor tvivl om, hvorfra Krukow/Kruchow-slægten i Vestjylland nedstammede. Der har bl.a. været ubekræftede teorier om en nedstamning fra adelslægten Kruchow i Mecklenburg. I det følgende vil slægtens opståen blive påvist.

Det er nødvendigt at begynde bevisførelsen i en anden landsdel, nemlig på Langeland i præstegården i Bøstrup.

I provst Peder Jørgensen Kruckows (1670-1738) 2. ægteskab med Magdalena Feddersen (1704-1784) fødtes som 3. barn sønnen Jørgen Kruckow den 9. oktober 1726 i Bøstrup præstegård på Langeland.¹ Jørgen Kruckow blev student fra Nakskov i 1745 og kaldet som sogndegn til Kvong og Lyne sogne, Vester og Nørre Horne herreder i Ribe amt.

Jørgen Kruckow blev trolovet i Hemmet præstegård den 1. august 1754 og gift Mikkelsdag den 29. september s.å. i Sdr. Vium kirke med Maren Nielsdatter (1736-1786). Maren Nielsdatter var datter af Niels Lassen (-1799) og Anna Lauridsdatter (-1783), Hermandsgård i Sdr. Vium sogn, Nørre Horne herred.² I kirkebogen for Sdr. Vium sogn 1709-1760, C 542-2, kan læses nedenstående:

Wi undertegnede

Som trygge Forlovere for den Hæderlige og Wellærte Studiosum Jørgen Crocov Sogndegn for Qvong og Lyhne Sogne og den ærlige Pige Maren Nielsdatter af Wium Sogn lower og forsikrer, at de hverken er beslægtede eller besvogrede, ej heller i hensynet til andet Ægteskab ere forbundne med nogen, saa at intet i nogen Maade er hinderligt i deres forehavende Ægteskab, men wil holde Welærverdige Hr. Lemvig som Wielsen skal forrette angerlös i alle Maader, Hemmeth Præstegaard den 1. Aug. A^o 1754.

Sign.: Niels Madsen, Knud Nielsen i Qvong.

Mikkelsdag form. Jørgen Croucow med Niels Lassens Daatter

Nævnte Hr. Lemvig var Johannes Georg Kasper Lemvig, sognepræst i Hemmet og Sdr. Vium sogne fra 1747 til sin død i 1771.

Jørgen Kruckow var meget utilfreds med sin boligs standard og ind-

sendte derfor 9. oktober 1754 til stiftsøvrigheden en versificeret klage over Kvong degneboligs elendighed.³ Klagen ses nedenstående i sin fulde ordlyd.

*Höyvelbaarne Hr. Kammerherre og Höybetroede Stiftsbefalingsmand!
Saa og Höyedle og Höyværdige Höybetroede Hr. Biscop!
Naadige Herrer og Patroner.*

Enskönt det er vitterligt for hver Mand i Egnen, at Quong og Lyhne Sogner er et overmaade ringe Degnekald; Saa vil Höyedle og Velbaarne Fr. Etatzraadinde Heins dog ikke efter Vores Allernaadigste Konges Lov, Rescripter og Forordninger forskaffe mig en forsvarlig Degnebolig med Tillæg, men meget mere ved Skifteretten efter forrige Degn paastaar, jeg skal være ansvarlig til et Fæhuus eller jordlös Hötte, som hun behager at give Navn af Degnebolig; da jeg formedelst Mangler af Huusværelser maae som en Inderste sidde til Huuse udi en liden trang Slippe eller Rum; som Min Sl: Formand haver maatte afdele fra Skolestuen; paa det han kunde have at for Börnene i Skolen.

Herudover tager jeg, som nu værende Degn for bem.te Meenigheder, min underdanigste Henflugt med denne min underdanigste Klage til Deres Höyvelbaarenhed, iligemaade til Deres Höyærværdighed, at De, som mine Forsvarere Höygunstigt vilde tilholde vedkommende Kirke Patron, Höyedle og Velbaarne Fr: Etatzraadinden, at hun enten forskaffer mig en forsvarlig Degnebolig med usorbiegiængeligfornödne Tillæg / Hvorfor helst den af Alders tid Degnene for benævnte Sogner maatte have nævnte tillagt /eller og at istandsætte denne saa kaldet Quong Degnebolig saaledes, at den med rette kan fortiende Navn deraf; thi i status quo, kan den intet ansees for andet, end et Udhuus, der bestaaer af 3de Fagg, hvorudi er en liden Loe og Lade, indrettet til Skoleholderens efter tillagte Koe med 4ere Faar. Det kan og sammesteds rummes en Hest, men til den at underholde haves aldeles ingen Tillæg: Ihvorvel jeg nödes til at holde Hest, formedelst den lange Sognevej mellem Kirkerne. Desforuden maae jeg befordre Proustebrevene i tvende Herreder, nemlig Vester og Nørreherredet: Hvilket vanskelige Rejser umuligt af mig eller nogen Degn kan prætenderes at skulle giøre til fods.

Dette underdanigst Haab om Naadigt Bönhöring henlover jeg, altsaa med underdanigste Respect.

Höyvelbaarne Hr. Kammerherre og Höybetroede Stiftsbefallings Mand: Saa og Höyedle og Höyværdige Höybetroede Hr. Biscop: Naadige Herrer og Patroner Deres Underdanigste Clint og allerringeste tiender.

Warde d. 9 oktober 1754

J. Kruelow

Klagen til stiftsøvrigheden er skrevet på et firesider folioark og har på bagsiden en pudsighed, nemlig følgende vers:

*Qvong Degnebolig slet, ja jordlös er desverre!
 Var ey et Muusehull at krybe i, min Herre!
 Med Job i Asken og Gedeon i Loe
 Ja med min Frelser jeg i Kryppen maatte boe.
 Du Stiftes Herre Kiære!
 Forbarme Dig over mig:
 Vor Bisp, som os skal lære!
 Et bedre Levebröd og Kald mig dog beskiære!
 Det er saa meget lidt det Kald, som jeg nu har.
 Med samme nogen Degn fornöyet aldrig var.*

Maren Nielsdatter fødte sognedegn Jørgen Kruckow to børn, disse var:

1. Peder Kruckow (1756-1819). Han kendes senere som Peder Andreas Coldevin Kruckow og blev exam. jur. i december 1783. D. 14 oktober 1785 blev han prokurator for alle over- og underretter på Sjælland og Lolland. I 1809 søgte Peder A.C. Kruckow byfogedembedet i Nykøbing Mors og blev anbefalet af stiftamtmanden, men han fik dog ikke dette embede. Peder A. C. Kruckow blev 1. gang gift 1785 med Anne Kristine Knudsen (1748-1804), enke efter 1. Jørgen Ottosen Schouw og 2. Erich Mackeprang. Peder A.C. Kruckows 2. hustru var Severine Olsdatter Kopperud (1781-1834).

2. Magdalena Jørgensdatter Kruckow (1760-1815). Hun blev gift 1. gang i 1779 med Peder Jensen Tang (1760-1804). Magdalena J. Kruckow blev gift 2. gang i 1807 med enkemanden Christian Madsen (-1829).

Efter Jørgen Kruckows død i april måned 1760⁴ giftede enken Maren Nielsdatter sig 2. gang den 4. januar 1763 med Niels Nielsen, med hvem hun fik datteren Anna Dorthea Nielsdatter (1766-).⁵ Kun 35 år gammel blev Niels Nielsen begravet 1. november 1766, og få måneder efter giftede Maren Nielsdatter sig 3. gang den 26. februar 1767 med Jørgen Lauritzen (1745-1827) fra Gunderup i Kvong sogn.⁶ Med Jørgen Lauritzen fik Maren Nielsdatter to sønner, Jørgen Jørgensen (1768-1844) og Lauritz Jørgensen (1772-1843).⁷

Maren Nielsdatter var 50 år gammel ved sin død, og hun blev begravet 30. december 1794 i Kvong.⁸ Nævnte Jørgen Jørgensen trolovede sig 1. oktober 1794 med Appelone Kirstine Sørensdatter (1767-1846), ved trolovelsen nævnes han som Jørgen Jørgensen Krukow,⁹ denne tilføjelse til sit navn, som han havde overtaget fra sin moders første mand, sognedegn Jørgen Kruckow, fulgte ham resten af livet til hans død 14. marts 1844.¹⁰

Jørgen Jørgensen (Kruckows) sønner Christen Jørgensen (1799-1850) og Søren Jørgensen (1803-1879) kaldes jævnligt Kruchov, men først i 1835 døbes et barn med navnet, det var Niels Christensen Kruchov (1835-1909), og ved den lejlighed kaldes faderen Christen Jørgensen Kruchov, moderen var Kirsten Margrethe Nielsdatter (1810-1876). Christen Jørgensen Kruchov er på den tid gårdmand på Frøstrup Mark i Lunde sogn.¹¹

Søren Jørgensen (Kruchov) og Maren Nissedatters (1808-1895) søn fødes 15. april 1854 og døbes 17. april Jørgen Sørensen,¹² dog kaldes han ved sine børns dåb Jørgen Kruchov Sørensen, alle børn døbes Kruchov Sørensen, hvilket navn efterslægten fører også i vore dage.

To af Niels Christensen Kruchovs broder Jørgen Christensen (1832-1917) og Ane Nielsens (1834-1886) sønner Christen Frandsen Christensen og Niels Christensen får ved kgl. bevilling af henholdsvis 25. oktober 1905 og 9. december 1904 tilladelse til at føre familienavnet Krukow.¹³

Niels Christensen Kruchov og Anna Marie Lauridsdatters (1830-1921) børn døbes alle med navnet Kruchov.¹⁴ Hans broder Bertel Christensen (1849-1903) og Ane Kirstine Hansens (1844-1929) børn døbes Christensen, men får senere navneforandring til Kruchov.¹⁵ Maren Nielsdatters efterkommere kendes således i vore dage med navnene Krukow, Kruchov samt Kruchov Sørensen og Kruchov Madsen.

Der kom altså en virkelig stor slægt, med de nævnte navne, ud af, at Jørgen Jørgensen i 1794, ved sin trolovelse med Appelone Kirstine Sørensdatter, i kirkebogen for Sdr. Vium sogn kaldtes med familienavnet Krukow. Den store slægt er for en dels vedkommende stadig bosat i områderne omkring Varde.

Efter ovenstående skulle der fremover ikke herske tvivl om, at den første i slægten med navnet var Jørgen Jørgensen, som ved sin trolovelse i oktober 1794 i Kvong og Lyne kirkebog, nævnes som Jørgen Jørgensen Krukow.

Noter

1. Bostrup kirkebog 1684 – 1770, Landsarkivet for Fyn, Odense.
2. Hemmet og Sdr. Vium kirkebog 1709 – 1760, C. 545-2, Landsarkivet for Nørre Jylland, Viborg.
3. Pakken C 480, LA, Viborg.
4. Kvong og Lyne kirkebog 1677 – 1774, C. 551-2, LA, Viborg.
5. Som note 4.
6. Som note 4.
7. Som note 4.
8. Kvong og Lyne kirkebog 1774 – 1815, C. 551-3, LA, Viborg.
9. Som note 8.
10. Lunde kirkebog 1842 – 1859, C. 550-5, LA, Viborg.
11. Som note 10.
12. Sdr. Vium kirkebog 1839 – 1859, C. 545-22, LA, Viborg.
13. Lunde kirkebog 1892 – 1914, C. 550-8, LA, Viborg.

14. Horne kirkebog 1845 – 1864, C 556-17 og 1865 – 1883, C 556-18, LA, Viborg.
15. Horne kirkebog 1865 – 1883, C 556-18 og 1884-1892, C 556-19, LA, Viborg.

Flemming Georgsen, f. 1932, har bl.a. skrevet *Den fynske udvandring til Småland 1866-1880*, Dalhus Forlag 1990. Slægterne Krucow, Kruchoy, Kruchoy Sørensen og Kruchoy Madsen er endvidere behandlet i Flemming Georgsen: *Slægten KRUKOW / KRUCHOV i Kvong, Lunde og Horne sogne*, ISBN 87-980966-2, samt i Kirkebogs- og folketællingsuddrag fra samme sogne, ISBN 87-984096-5-4. Begge bøger udgivet på Forlaget Georgii, Herning 1996. Adresse: H.C. Ørstedes Vej 71. 1. tv., 7400 Herning.

Generalforsamling 2002

Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie afholdt generalforsamling tirsdag den 30. april 2002 i bibliotekssalen på Frederiksberg Bibliotek, Solbjergvej 23, Frederiksberg.

Aftenen blev indledt med en velkomst, hvorefter Knud Prange introducerede aftenens foredragsholder, forskningslektor Sebastian Olden-Jørgensen, der herefter holdt foredraget: *At finde historien i historien – om biografens nødvendighed og begrænsning*, med udgangspunkt i sin biografi om Peder Griffenfeld. Efter foredraget var Knud Prange ordstyrer i en diskussion, som varede til kl. 20.45.

Efter en pause gik man kl. 21.00 over til den egentlige generalforsamling. Formanden, Finn Andersen, foreslog Villads Villadsen som dirigent. Denne blev valgt uden modkandidat og konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indkaldt den 14. marts 2002 og alle formalia i orden. Han gav derefter ordet til formanden, der på bestyrelsens vegne aflagde følgende beretning:

Jeg skal aflægge en beretning for Samfundets virksomhed siden sidste års generalforsamling. Udarbejdelse af bestyrelsens beretning er en årligt tilbagevendende begivenhed, og derved forfalder man selvfølgelig let til at anvende den samme skabelon år efter år. Det kan jo blive lidt monotont, så en gang imellem fristes man til at vende lidt om på rækkefølgen.

Medlemmer og økonomi. Økonomien plejer at komme til sidst, skønt den er et altafgørende element for Samfundets virke. Med det tidsskrift, som er udsendt gennem de senere år, burde vi have langt flere medlemmer. Det vil alt andet lige være på plussiden i vores regnskab. Medlemstallet svinger fortsat mellem 1000 og 1100 – snart lidt frem, snart lidt tilbage. Vi forsøger at reklamere for tidsskriftet og vor virksomhed – bl. a. er der udarbejdet en ny folder. Folderen er udsendt til forskellige grupper af historisk interesserede, ligesom den har været fremlagt på arkivernes læsesale. Det giver nye medlemmer til erstatning for dem, som vi mister i løbet af året, men heller ikke flere.

Vi må konstatere, at der lige i øjeblikket blæser andre vinde end tidli-

gere i forhold til at opnå økonomisk tilskud til løbende udgivelse af *Personalthistorisk Tidsskrift*. Vi blev allerede sidste år beskåret i vore tilskud fra henholdsvis Kulturministeriets tidsskriftsstøtte og Undervisningsministeriets tipsmidler, og i indeværende år er disse tilskud helt væk. Jeg er overbevist om, at reducerede eller udeblevne tilskud ikke grunder sig på en faglig vurdering af tidsskriftet, men midlerne synes at være færre. Dertil kommer, at Samfundets økonomiske situation, som den afspejler sig i årsregnskaberne, opfattes som grundlæggende god og favorabel, i hvert fald bedømt i forhold til andre ansøgere. Den eneste virkelig trofaste støtte er Alfred Goods Fond, som også i indeværende år støtter vores virksomhed.

Vel, nu skal vi heller ikke klynke så voldsomt, for vi har faktisk i løbet af det sidste år modtaget betydelige tilskud til andre dele af vores virksomhed. I 2001 hentede vi et tilskud fra Undervisningsministeriets tipsmidler på 74.000 kr. til udgivelsen af *mig og Mine*. Til støtte for udgivelse af *Tusindvis af navne* lykkedes det at opnå tilskud fra den Hielmstjerne-Rosencroneske stiftelse på 40.000 kr., fra Edvard Petersens Biblioteks-fond på 25.000 kr. og igen har Alfred Goods Fond været på banen med et tilskud på 12.000 kr. Tilskuddene har muliggjort årets store udgivelser, og bestyrelsen er meget taknemmelig for den villige indstilling og de kontante bidrag fra de nævnte institutioner og fonde.

Udgivelser. Som sædvanlig er *Personalthistorisk Tidsskrift* udsendt med 2 hæfter i 2001 på i alt 322 sider, d.v.s langt over den ellers fastsatte norm på fra 224 til 256 sider. Ser vi lidt tilbage, må vi konstatere, at det snare er en regel end en undtagelse. Det koster nogle portopenge, men vore artikelforfattere og vores redaktionsgruppe har meget på hjerte, og disses initiativer vil vi nødig stoppe af økonomiske grunde. Vi kan så være nødt til at bede medlemmerne betale en smule mere for det store udbud af artikler og anden personalthistorisk information, men det kommer vi tilbage til i forbindelse med fastsættelse af medlemskontingent. Det kræver en vis stab at forestå en så stor formidling, som *Personalthistorisk Tidsskrift* er udtryk for. Det er fortsat Jørgen Mikkelsen, der er hovedredaktør, mens Michael Bach har ansvar for anmeldersektionen, men uden redaktionsgruppen bestående af Anne Dorthe Suderbo, Gitte Bergendorff Høstbo og Ida Dybdal samt Christian Larsen ville opgaven være uoverkommelig. Bestyrelsen er taknemlig for redaktørernes og redaktionsgruppens prisværdige arbejde.

Efter udgivelsen af *Indholdsfortegnelse til Personalthistorisk Tidsskrift 1880-1990* annoncerede vi i 1994, at der var indledt nogle forsøg på at udarbejde et akkumuleret personregister til den lange række af *Personalthistorisk Tidsskrift* fra 1880 frem til nutiden. Vi formulerede os forsigtigt. Det

var forsøg, som var i gang, og vi vidste kun, at det tegnede til et kæmpeprojekt, som havde været på tale adskillige gange tidligere, men foreløbig skrinlagt som uoverkommeligt. Det var en kæmpe stor opgave, men den var ikke uoverkommelig. Det har Poul Steen og Arne Julin nu dokumenteret. Udgivelsen begyndte bevidst lidt bagvendt, idet vi allerede 1998 udgav 1. bd. med akkumuleret register til *Personalthistorisk Tidsskrift* for årene 1966-96. Arbejdet var færdigt, og vi ville frugtbar gøre dette gennem udgivelse – også ud fra en anelse om, at der ville gå adskillige år, inden et totalt akkumuleret register kunne foreligge. Nu foreligger det – udgivet i december 2001 – i 3 bd. omfattende årene 1880-1965, og desuden en CD indeholdende et totalt akkumuleret register til *Personalthistorisk Tidsskrift* for årene 1880-2000. En enorm præstation af Poul Steen og Arne Julin. En stor tak til jer begge.

Siden sidste års generalforsamling er det også lykkedes at realisere udgivelsen af Charlotte S.H. Jensens inspirerende bog med titlen *mig og MINE, en slægtshistorisk studiebog for børn*. Udgivelsen var planlagt til sidste halvdel af 2001, men forskellige produktionsvanskeligheder gjorde, at udgivelsen først fandt sted i begyndelsen af indeværende år. Uanset at markedsføring endnu ikke er fuldbåret, er det vores indtryk, at bogen er blevet godt modtaget. Vi har haft en henvendelse fra Norsk Slektshistorisk Forening, hvorvidt der er rettigheder, der skal iagttages, i fald de beslutter sig for at udgive en norsk pendant til den danske udgivelse. Hverken udgiver eller forfatter vil stille hindringer i vejen for udgivelse af en norsk pendant, og forfatteren kan jo nærmest være stolt over at have ramt et emne, som også vækker interesse uden for Danmarks grænser. Derudover forventes udgivelsen i en eller anden udstrækning anvendt i en udsendelsesrække om slægtsforskning, som netop nu produceres af DR-TV i samarbejde med Charlotte S.H. Jensen. Vi skylder Charlotte tak, fordi vi har måttet stå for udgivelsen.

Årets udgivelser har selvfølgelig kostet en del penge, men målet med de midler, som gennem årene er opsamlet i vort regnskab, er jo netop at finansiere betydelige udgivelser, og så er vi så yderligere begunstiget ved de betydelige tilskud til udgivelser, som det er lykkedes bestyrelsen at fremskaffe.

Udgivelsesmæssigt synes bestyrelsen, at en milepæl er passeret. Der er udgivet indholdsfortegnelse til 110 årgange af *Personalthistorisk Tidsskrift* og akkumulerede registre til 120 årgange og derudover flere specielle udgivelser, så nu er det tid at sætte sig nye mål.

For godt og vel et år siden udgav Samfundet Ole Degns bog *Borger og bybefolkning. Vejledning i kilder og litteratur*. Bestyrelsen vil meget gerne være med til at realisere tilsvarende udgivelser om andre befolknings-

grupper. Der er nok at tage fat på. En tilsvarende væsentlig befolkningsgruppe er landbobefolkningen, det er embedstanden, det er adelen, det er ind- og udvandrerne, det er kunstnere og mange flere. Bestyrelsen efterlyser forfattere med speciale inden for nogle af disse befolkningsgrupper, og så vil Samfundet bistå med alt, hvad vi formår i forhold til udgivelse. Det vil være centrale udgivelser for udvikling af slægts- og personalhistorisk forskning i Danmark.

Et andet tiltag er måske udgivelse af *akkumulerede dødsfaldslistes*. De fleste kender den meget nyttige udgivelse *Richters 100 års dødsfald*, som sluttede i 1891. Siden da er der udgivet periodiske dødsfaldslistes i flere forskellige publikationer, herunder en længere årrække i *Personalhistorisk Tidsskrift*, men vi savner de seneste 100 års dødsfald. Spørgsmålet er nu, om det er overkommeligt? – i hvert fald skal oplysninger hentes fra adskillige kilder, om muligt også fra CPR. Vi har indledt et scanningsforsøg, som foreløbig går ud på at afdække muligheder og afprøve nogle af disse, men endelig beslutning er ikke taget på dette tidspunkt.

I 2004 kan Samfundet fejre sit 125-års jubilæum og bestyrelsen vil overveje mulige initiativer – evt. afholdelse af et seminar, udgivelser e.l.

Website. Vores website redigeres af Elsebeth Paikin. Det er tydeligt, at website spiller en større og større rolle på det informative plan. Der er et støt stigende antal brugere. Vi må selvfølgelig løbende vurdere mulighederne for at bringe ny information på nettet, for det ligger i udviklingen, at flere og flere forventer internetbaseret information. Formidling via internet er for så vidt billig, men det bør ikke glemmes, at arbejdet med at vedligeholde og redigere informationsmængden hurtigt er af et betydeligt omfang.

Nordisk samarbejde. Samarbejdet med nordiske slægts- og personalhistoriske organisationer er som tidligere år varetaget af Birgit Flemming Larsen, og der er trykt en orientering om aktiviteten i det forløbne år i det senest udkomne nummer af *Personalhistorisk Tidsskrift*. Her nævnes også et par kommende arrangementer, nemlig de Svenska Släktforskar-dagar, som afholdes 24.-25. august 2002 i Borlänge i Dalarna, og 26-27. april 2003 vil Finland arrangere en slægtshistorisk konference på Åland. Det er vort mål løbende at annoncere centrale arrangementer på vores website, og mere detaljeret information vil oftest kunne hentes via de respektive organisationers internetsider.

Hvem Forsker Hvad. *Hvem Forsker Hvad* forventes at udkomme planmæssigt, og bestyrelsen har netop godkendt årets regnskab. Efterhånden er der skabt elektroniske pendants til HFH (DIS-Danmark og Slægtshistorisk forening for Storkøbenhavn m.fl.). Disse er et naturligt supplement til bogudgivelsen, men oplagstallet viser, at den traditionel-

le bogudgivelse af HFH fortsat er påskønnet. Og så længe det er tilfældet, fortsætter udgivelsen.

Til slut vil jeg gerne takke de personer, organisationer og institutioner, som vi gennem året har haft samarbejde med.

Beretningen blev godkendt uden bemærkninger.

Kassereren, Birgit Flemming Larsen, oplæste regnskabet, som var blevet uddelt, og revisorerens påtegning, der ikke indeholdt bemærkninger. Fra salen efterlyste *Arne Julin* værdien af boglageret, som han gerne så anført som en note til regnskabet. Kassereren oplyste, at boglageret er bogført til værdien 0 kroner. Der efterlystes ligeledes en opgørelse over de enkelte bogudgivers rentabilitet, men en sådan opgørelse vil kræve en større detaljeringsgrad af bogføringen og dermed et betydeligt merarbejde. Finn Andersen anførte, at Samfundet var en ideel forening, der ikke stiller krav om, at de enkelte udgivelser skal kunne bære sig selv.

Georg Agerby anførte, at det ikke var uden interesse at kende beholdningen af de enkelte hæfter og særpublikationer, således at de ikke uden videre kunne forsvinde. Hertil blev det oplyst, at det samlede boglagers omfang er opgjort til ca. 60 reolmeter, som opbevares dels på landsarkiverne i Aabenraa og København og dels på Odense Universitetsforlag for de nyestes vedkommende, og at en opgørelse over de enkelte tidsskriftsårganges restoplæg samt restoplægene af de enkelte bøger vil blive lagt ud på nettet. Medlemmer uden netadgang kan indtil da rekvirere optællingen fra ekspeditionen. Finn Andersen oplyste, at bestyrelsen løbende får lageropgørelser og forsøger at realisere så store dele af boglageret som muligt til gavn for økonomien. Herefter blev regnskabet godkendt.

På grund af den vanskeligere tilskudssituation og under hensyntagen til, at kontingentet ikke var sat op i mange år, foreslog bestyrelsen, at kontingentet for 2003 blev hævet med 25 kr til kr 200, hvilket blev vedtaget.

Formanden, Finn Andersen, ønskede ikke genvalg, og på bestyrelsens forslag valgtes Birgit Flemming Larsen til ny formand med akklamation.

Af bestyrelsen var Nils G. Bartholdy, Poul Steen og Hans H. Worsøe på valg og var alle villige til genvalg. De blev genvalgt. Desuden var Ida Dybdal på valg, men ønskede ikke at modtage genvalg. Der var desuden en ledig plads i bestyrelsen efter Birgit Flemming Larsen. Til de to pladser foreslog bestyrelsen museumsinspektør Finn Grandt-Nielsen med henblik på overtagelsen af kassererposten, og Finn Andersen, således at be-

styrelsen fortsat kunne udnytte den tidligere formands ekspertise og engagement. Begge valgtes.

Revisorerne Jørgen Stage Larsen og Sigurd Rambusch genvalgtes. Revisorsuppleant Bent Suurballe ønskede pga sygdom ikke genvalg. I hans sted nyvalgtes Tommy P. Christensen.

I anledning af formandsskiftet gav Hans Worsøe en kort oversigt over Finn Andersens virke som formand og takkede ham for hans indsats:

Finn Andersen debuterede i *Personalthistorisk Tidsskrift* i jubilæumshæftet fra 1979 med artiklen »Sjællands stifts præstearkiver«, en artikel, som er klassisk for alle, der ønsker at udnytte kilderne i præstearkiverne, ikke blot på Sjælland, og ved den dramatiske generalforsamling 28. april 1980 blev Finn Andersen indvalgt i bestyrelsen. Her overtog han posten som sekretær og redaktør af tidsskriftet, en post han varetog indtil 1985. Han skrev bl.a. artiklen »Svensk af fødsel« i årgang 1982, som ligeledes er meget citeret. Allerede i 1986 var Finn Andersen aktiv for oprettelsen af en særlig arbejdsgruppe for data i slægtsforskning, oprindeligt som en sektion i Samfundet, men fra 1990 som en endnu kun delvis selvstændig forening, hvor han var formand, indtil han i 1991 udtrådte af dens bestyrelse. Ved generalforsamlingen den 29. april 1993 blev Finn Andersen valgt til formand for Samfundet og beklædte derefter denne post i 8 år. I denne periode har han ofret megen tid på det organisatoriske og opnået adskillige gode resultater, således en afgrænsning af forholdet mellem Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SSF), DIS-Danmark og Samfundet, nye vedtægter for *Hvem forsker Hvad* og en stabilisering af økonomien. Det nordiske samarbejde har ligeledes haft Finn Andersens interesse som formand, og det var ham en stor skuffelse, at det planlagte nordiske møde på Schäfergaarden måtte aflyses i 1986 efter et stort forarbejde men manglende tilslutning. Også på formidlingsområdet har Finn Andersens formandstid været banebrydende, og bestyrelsen har altid kunnet regne med hans støtte til nye projekter, således de store registerarbejder, hvor Poul Steen og Arne Julin har taget slæbet. *Personalthistorisk Tidsskrift* har udviklet sig i Finn Andersens formandstid, idet man har fastholdt det høje stade og udsendt flere udvidede hæfter, hvor Finn Andersen altid har været villig til at stille øgede midler til rådighed for de skiftende redaktører. Kort og godt: Samfundets 10. formand har helt levet op til både forventningerne og traditionerne. Bestyrelsen har været tryk ved samarbejdet og glad for de mange initiativer. Samtidig med, at vi takker

for indsatsen, glæder vi os over også fremover at kunne trække på dit engagement og din arbejdskraft.

Den nye formand overrakte Finn Andersen en gave, hvorefter Finn Andersen takkede for ordene og samarbejdet.

Kl. 22.00 kunne dirigenten afslutte generalforsamlingen med en tak for god ro og orden.

Ref. Hans H. Worsøe

Resultatopgørelse og balance 2001

for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

			2000	1000
Resultatopgørelse	kr.	kr.	kr.	kr.
<i>Indtægter</i>				
Kontingentindbetalinger		181.900	177	
Tilskud til tidsskriftet ¹		42.500	50	
Tilskud til Mig og MINE		74.000		
Tilskud til Tusindvis af Navne		77.000		
Salg af bøger og hæfter		148.350	22	
Renter		10.024	10	
Momsrefusion			<u>2</u>	
<i>Indtægter i alt</i>		<u>533.774</u>	<u>261</u>	
<i>Udgifter</i>				
Personalhistorisk Tidsskrift				
Trykning	126.597		108	
Forsendelse	37.580		35	
Adm. aftale OUF	25.300		28	
Øvrige omkostninger	<u>19.221</u>		<u>6</u>	
		208.698	177	
Bøger og hæfter				
Trykning	333.387		29	
OUF	8.663		2	
Køb	24.017			
Forsendelse	3.567		1	
Øvrige omkostninger	<u>14.164</u>		<u>13</u>	
		383.798	45	
Møder og rejser	17.191		11	
Administration	6.210		2	
Moms	28.778			
Gebyrer	2.073			
Kontingenter etc.	620		<u>5</u>	
		<u>54.872</u>	<u>18</u>	
<i>Udgifter i alt</i>		647.368	240	

Årets driftsresultat	-113.594	
Overført fra hensættelser	<u>100.000</u>	
Årets resultat	- 13.594	

Balance pr. 31. december 2001*Aktiver*

Likvid beholdning	373.424	169
Hensat til udgifter	178.163	163
Tilgodehavende	149.770	3
Obligationer ²	369	
Andre aktiver ³	<u>0</u>	<u>0</u>
<i>Aktiver i alt</i>	701.726	335

Passiver

Forudbetalte kontingenter	9.625	50
Skyldige omkostninger	523.413	3
Hensættelser		
Saldo primo 2001	178.163	
Overført til udgifter	<u>100.000</u>	
Saldo ultimo 2001	78.163	178
Egenkapital		
Saldo primo 2001	104.116	
Kursgevinst	3	
Årets underskud	<u>- 13.594</u>	
Saldo ultimo 2001	90.525	<u>104</u>
<i>Passiver i alt</i>	701.726	335

Aalborg, den 15. februar 2002

Birgit Flemming Larsen
(sign.)

Samfundets regnskab for 2001 er revideret, hvorved er konstateret, at de i foranstående resultatopgørelse og balance angivne beløb er korrekt overført i overensstemmelse med kassebog, bilag og bankopgørelser.

Ølstykke, den 11. april 2002

Rødovre, den 8. april 2002

Jørgen S. Larsen

Sigurd Rambusch

(sign.)

(sign.)

1. Goods fond kr. 15.000, Kulturministeriets tidsskriftsstøtte kr. 7.500, Undervisningsministeriets tipsmidler kr. 20.000.

2. Nominel beholdning kr. 389.

3. 1 computer (BFL 1999), 2 printere (BFL 1990 og 1999), 1 telefax (TC 1995) og 1 scanner (PS 1997).

Slægtsforskning i radio, tv og på Internettet

Af Christian Larsen

Danmarks Radio og Landsarkivet for Sjælland er samarbejdspartnere i et større projekt om slægtsforskning, der bl.a. omfatter tv-udsendelser, hvor også Samfundets to tidligere formænd medvirker. Udsendelserne bringes mandage på DR2 kl. 16.30 i ugerne 42-47 og genudsendes på DR1 den følgende søndag formiddag.

Der har været en kraftigt stigende interesse for slægtsforskning i Danmark. Stadig flere og flere vil vide mere om deres slægt og dens historie. Men hvordan kommer man i gang? Det kan man få svar på, når DR her i efteråret sender en række radio- og fjernsynsudsendelser om slægtsforskning. På sporet af slægten, som er resultatet af et frugtbart samarbejde mellem DR og Landsarkivet for Sjælland, tager udgangspunkt i ti »almindelige« mennesker (fra fem familier). Ingen havde prøvet at slægtsforske før, og de var således alle novicer og ukendte med både arkiver og skriftlæsning, men fælles for dem alle var konkrete udgangsplysninger og et vist mål af gåpåmod.

Projektet begyndte så småt i efteråret 2001, da Peter Sten fra DR-Regionalen i Næstved, og Charlotte S.H. Jensen, Landsarkivet for Sjælland, besluttede at samarbejde om et slægtsforskningsprojekt bestående af et antal radioudsendelser – og måske en hjemmeside. Projektet voksede dog, og DR-Undervisning blev koblet på. Der skulle produceres et antal udsendelser om de udvalgte familiers oplevelser i kommodeskuffer, hos ældre familiemedlemmer, på lokalarkiver og landsarkiver. Det oprindelige projekt, radioudsendelserne, afvikles stadig, men i tilknytning hertil sendes også et mindre antal spørgeprogrammer. Landsarkivet for Sjælland og DR-Multimedie har udarbejdet et arbejdshæfte på ca. 90 sider, og hjemmesiden er vokset til et omfang på ca. 130 sider med masser af illustrationer og spændende faciliteter.

De fem familier blev fundet gennem efterlysninger i DR-Regionalen. Knap havde efterlysningerne været bragt, før det væltede ind på stationen i Næstved med både mails og breve. Næsten 300 personer ønskede at deltage i udsendelserne, og arbejdet med at udvælge de få, der slap igennem nåleøjet, var ikke let, beretter Mogens Svane, DR-Undervis-

ning. Flere havde allerede i den første henvendelse givet relativt lange begrundelser for, hvorfor de ønskede at deltage, og hvad de håbede at finde. Mange gav også udtryk for, at de faktisk længe havde overvejet at begynde på slægtsforskningen, men at opfordringen til at melde sig til projektet havde givet det sidste skub.

En række personer blev udvalgt til at modtage et supplerende skema, og på baggrund af oplysningerne her indkaldtes ca. 20 til samtale, inden de 10 personer blev valgt. Der var flere forskellige kriterier, der tilsammen bidrog til udvælgelserne, fortæller Mogens Svane. Det skulle være personer, som kunne fungere i de respektive medier, og de skulle have tid til at gennemføre undersøgelserne henover forår og sommer. Den gruppe, man lærer at kende i udsendelserne, består således af 10 personer i alderen 13 til 70 år, og de fleste er kvinder. Den 43-årige slagteriarbejder Ole Jørgensen, der forsker sammen med sin datter Louise på 13 år, er eneste hane i kurven.

Ingen af de udvalgte havde som nævnt for alvor prøvet at slægtsforske før, og kun én familie havde snuset en smule til gotisk skrift og været på et lokalhistorisk arkiv. Det var med andre ord helt »grønne« slægtsforskere, som for første gang skulle stifte bekendtskab med arkiver, skriftlæsning og »gamle dokumenter« – og så med både tv- og radiofolk i hælene. Personerne vil også optræde på den tilhørende hjemmeside og i teksthæftet. Gennem deres citater om, hvordan det f.eks. har været at skulle læse gotisk skrift, at komme på arkiver osv., kan kommende slægtsforskere få et indtryk af, hvordan netop situationen som »ny« opleves. Hvor er faldgruberne? Er det svært? – og bliver man bidt af det? Til det sidste kan de fem familier vist roligt sige ja!

Det er personer, der har slægt i Syd- og Vestsjælland, i Sverige, på Lolland, i Himmerland og i USA. Man kommer også langt omkring rent socialt: møllere, velstående bønder, husfolk og omløbende glarmestre, der ender i Stokhuset i København – mere skal ikke røbes her. I programmerne er der lagt stor vægt på det visuelle, siger Mogens Svane, og derfor anvendes arkivalierne og deres oplysninger som springbræt til udflugter og oplevelser i de egne, hvor slægten har levet og virket. Man følger således en familie, når de drager ud for at finde oldefars hus, eller de besøger kirken, hvor forfædrene er døbt. For DR-Undervisning og de øvrige involverede har det været vigtigt at vise, at slægtsforskning ikke »kun« handler om at finde frem til en masse navne, datoer og steder. Slægtsforskning er også at anvende kilder, der kan sætte mere »kød« på anerne, deres samtid og deres liv.

Disse pointer vil fremgå af de udvalgte familiers forskning, men også gennem interviews med forskellige specialister. Blandt de personer, der

også vil optræde i udsendelserne, er Samfundets to tidligere formænd Finn Andersen og Hans H. Worsøe, der begge med deres udsagn har bidraget til at skabe et godt og instruktivt indtryk af, hvad slægtsforskning er. Hans H. Worsøe har desuden skrevet forordet til det tidligere omtalte arbejdshæfte.

På hjemmesiden: www.paasporet.afslægten.dk kan nye – og også mere garvede – slægtsforskere få hjælp, hvis man støder ind i aner, der er vanskelige at finde oplysninger om trods en stor arbejdsindsats. Det kan f.eks. være adopterede børn, hvor man får at vide, hvor og hvordan man skal søge, og at der er en tilgængelighedsfrist på 80 år. Andre emner på hjemmesiden er præsentation af de vigtigste kilder og af arkivvæsenet, læsning af gotisk skrift, og endelig er der mulighed for at downloade anetavler, sognekort m.m. Der er tale om en overskuelig, informativ og udbytterig hjemmeside for nye slægtsforskere, men de garvede vil utvivlsomt også kunne hente inspiration her – samt i programrækken og arbejdshæftet.

Anmeldelser

Ved Michael Bach

Niels Barfoed: I unåde. Peter P. Rohde og opgøret med kommunismen. København, Gyldendal, 2001. 457 sider, ill. ISBN 87-00-75428-5. Pris: 295 kr.

Et af de mere opsigtsvækkende bidrag i 2001 til rækken af danske biografier i det 20. århundrede var redaktør, dr.phil. Niels Barfoeds skildring af Peter P. Rohde og hans hustru Ina Rohde, f. Goldschmidts, liv og forhold til centrale politiske og kulturelle strømninger ved forrige århundredes midte.

Cand.mag. Peter P. Rohde (1902-1978) var allerede i mellemkrigstiden en flittig udenrigspolitisk kommentator og bidragyder til bl.a. *Kulturkampen*; som kommunist blev han in-terneret i 1941 og anbragt i Horserød, hvorfra han flygtede for at indgå i modstandsbevægelsen. Her indgik han i ledelsen af Frit Danmark i Århus for i 1944 at blive arresteret og mishandlet af Gestapo. Den sidste del af besættelsen tilbragte han i Frøslev-lejren. Sin virksomhed som partitro, udenrigspolitisk kommentator ved det kommunistiske dagblad *Land og Folk* fortsatte han efter befrielsen, men Slansky-processen i 1952 og lægesammen-sværgelsen i Moskva i 1953, der afdækkede klart antisemitiske strømninger i Sovjetunionen og flere af satellitstaterne, ledte til hans og hans kones kritik af partiets linie, hvad der medførte deres eksklusion af DKP i 1953. Med denne eksklusion som det afgørende brud i Rohdernes liv afdækker Niels Barfoed deres forhold til kolleger i partiet og det kultur-radikale miljø i kampen for at få oprejsning, kombineret med en gennemgang af Peter P. Rohdes markante indsats i dansk kulturliv i efterkrigsårene – som udgiver af Søren Kierkegaards samlede værker, som bidragyder til første udgave af *Politikens litteraturhistorie* og som forfatter til værket om den græske kulturs historie. Det samme gælder Rohdernes ind-sats til fordel for staten Israel.

Der er imidlertid ikke kun tale om en biografi over Peter P. Rohde: i næsten lige så høj grad er det en levnedsbetragtning af hans kone Ina Rohde, den kompromisløse ildsjæl i kampen for at opnå, hvad Niels Barfoed meget præcist kalder »satisfaktion« – fra DKP og fra de personer, som Rohderne indtil 1953 betragtede som deres nære venner, men som ikke gjorde følgeskab med dem, da eksklusionen var en kendsgerning. Og Niels Barfoed sandsynliggør, at en større del af Peter P. Rohdes korrespondance med denne person-kreds delvis er skrevet af Ida Rohde, der, som det meget præcist formuleres, fungerede som Peter P. Rohdes »krigsministerium« (side 435). En central del af bogen er den om-hyggelige gennemgang af Rohdernes forhold til lægen og politikeren Mogens Fog, kollegaen Elias Bredsdorff, lægen George Moltved, slavisten, professor Adolf Stender-Petersen og den norske økonom Johan Vogt og disses ulyst (i varierende omfang) til at slå følge med Rohderne. Som bipersoner i dette spil optræder Hans Kirk, Arthur Koestler, Herbert Pundik, Frode Jakobsen, Hans Kirk og de to politikere Gert Petersen og Aksel Larsen. Og som en afdækning af komplicerede venskabs- og tilhørsforhold mellem på den ene side Rohderne og på den anden side det kommunistiske og kulturradikale miljø yder bogen et væsentligt bidrag til belysning af en del af danmarkshistorien, hvis eftervirkninger stadig gør sig gældende i den offentlige debat.

I Rohdernes senere år kommer så indsatsen for dissidenter, personer, der som Rohder-

ne kom i et åbenlyst modsætningsforhold til det etablerede – i bredeste forstand og med Ida Rohde som den drivende kraft i etableringen af kontakter. Det gælder den jugoslaviske dissident Vladimir Dedijer og FN-diplomaten Poul Bang-Jensen (som der desværre ikke blev plads til i bogen). Og sidst, men ikke mindst, til officeren, oberst Svend Schjødt-Eriksen, en kontroversiel person fra modstandskampen, hvis uforsonlige holdning til kommunisterne ved hans død gav anledning til Rohdernes ophøjelse af ham som sandhedsvidnet om, hvad der egentlig var sket i besættelsesårene og i befrielsesdagene – en ophøjelse, som blev modstandshistorikeren Jørgen Hæstrup for meget og affødte et bemærkelsesværdigt skarpt gensvar fra denne.

Imidlertid har Niels Barfoed ikke altid et helt fast greb om den indenrigspolitiske samtidshistorie, som Peter P. og Ida Rohdes livsløb må ses indenfor; det bliver tit ved generaliserende begreber som nederst på side 437. Antikommunisme ses som et borgerligt fænomen, og det kommer ikke frem, at også Socialdemokratiet var klart antikommunistisk. Det har betydning i omtalen af Peter P. Rohdes forhold til Socialdemokratiet, som ifølge Niels Barfoed (side 238) aldrig blev helt godt. Udover Socialdemokratiets rolle i forhandlingspolitikken under besættelsen, hvilket stedse var et kommunistisk angrebepunkt, var forholdet også det, at Socialdemokratiet op til besættelsen, under besættelsen og i de første efterkrigsår var en uforsonlig modstander af DKP, som bekæmpedes uden skånsel politisk og på arbejdspladserne. Dette anstrengte forhold kan eksemplificeres ved Peter P. Rohdes forhold til den socialdemokratiske politiker Hartvig Frisch. Når Niels Barfoed sammesteds videregiver Peder P. Rohdes »understregning« i dennes erindringer over, at hverken undervisningsminister Hartvig Frisch eller hans efterfølger Julius Bombholt efter krigen ønskede at give Peter P. Rohde en fast stilling, kunne man have ønsket, at Niels Barfoed var gået et spadestik dybere og havde henvist til modsætningsforholdet mellem Socialdemokratiet og DKP. Den socialdemokratiske tilbageholdenhed i disse år bundede måske til dels også i Peter P. Rohdes indsats som udenrigspolitisk kommentator i *Land og Folk* i den kolde krigs første og stedse koldere år, en virksomhed, som omtales kryptisk på side 239.

På den anden side er Niels Barfoed så absolut på hjemmebane, når det drejer sig om det litterære miljø i 1950'- og 1960'erne og Peter P. Rohdes placering heri. Her kommer Niels Barfoeds inside-kendskab til dette miljø helt til sin ret. Alene af den grund er *I unåde* et værdifuldt bidrag til dansk kulturhistorie, så meget mere som en monografi om kulturlivet under den kolde krig stadig udestår.

En ting, der i høj grad må undre, er at Niels Barfoed ikke har forsynet bogen med en litteraturliste. Det fremgår af appendiks, at Niels Barfoed – udover utrykte arkivalier – har konsulteret Morten Things *Kommunismens kultur* (1993) og Peter P. Rohdes egne memoarer *Midt i en ismetid* (1970). Er det alt? I lyset af, at bogen er skrevet for at fastholde erindringen om væsentlige sider af det politiske liv ved forrige århundredes midte (side 439), nærmer det sig en gåde, at bogen ikke indeholder en litteraturliste.

Peter Hertel Rasmussen

Peter Birkelund: De loyale oprørere. Den nationalt-borgerlige modstandsbevægelses opståen og udvikling 1940-45. En undersøgelse af de illegale organisationer De frie Danske, Studenternes Efterretningstjeneste og Hjemmefronten. Odense, Odense Universitetsforlag, 2000. 472 sider, ill. ISBN 87-7838-567-9. Pris: 350 kr.

De dele af modstandsbevægelsen, som orienterede sig mod Konservativ Ungdom og Det konservative Folkeparti, og som i modsætning til Danmarks Kommunistiske Parti og Dansk Samling må betegnes som »systemloyale«, har indtil nu ikke været gjort til genstand

for en nærmere undersøgelse. Dette er der nu rådet bod på med seniorforsker Peter Birkelunds ph.d.-afhandling, som giver en nøjere redegørelse for opbygningen og modstandsindsatsen hos tre illegale organisationer, nemlig De frie Danske, Studenternes Efterretningstjeneste og Hjemmefronten; hertil slutter sig en gennemgang af deres selvforståelse og deres syn på væsentlige politiske problemer i den første efterkrigstid, suppleret med statistiske oversigter over størrelsen og sammensætningen af disse tre organisationers medlemmer.

Der er tale om en grundig beskrivelse af opståen og virke af tre centrale modstandsorganisationer og personkredsen bag dem, en beskrivelse som også ud fra en personhistorisk synsvinkel får vendt mange sten. Således afdækkes motiver og drivkræfter hos de persongrupperinger, som allerede i 1940 tog de første initiativer mod besættelsesmagten og dens danske medløbere, initiativer, der efterhånden gik over i egentlig modstand – i form af illegal bladvirksomhed (som var en central aktivitet gennem hele besættelsen), efterretningsevne, transporttjeneste til Sverige og sabotage. Forholdet til Frihedsrådet, hvor de borgerligt orienterede modstandsorganisationer ikke havde direkte repræsentation, og håndteringen af, hvad f.eks. Studenternes Efterretningstjeneste betragtede som forsøg på politisk venstredrejning, omtales ligeledes (side 158ff.) og tjener til at belyse den forståelse (og selvforståelse), som den borgerligt orienterede del af modstandsbevægelsen havde af modstandsbevægelsen som helhed og af deres egen placering.

Derimod kniber det med at få klarlagt forbindelsen til ledelsen i Det konservative Folkeparti, hvor Peter Birkelund på side 16 taler om manglende opbakning til den »officielle« konservative politik. Men man kan spørge, hvor meget indhold der under besættelsen, som vendte op og ned på mangt og meget, egentlig kan lægges i termen »officiel«. Det er korrekt, at Det konservative Folkeparti som en del af samarbejdsregeringerne frem til 29. august 1943 ikke åbent kunne tilskynde til væbnet modstand; men som Peter Birkelund selv anfører på side 301 udelukkede det jo ikke andre måder at vise sin indstilling på: som anført blev både Studenternes Efterretningstjeneste og Hjemmefronten i 1943 støttet økonomisk af folketingsmedlemmet Henning Hasle, en af fortalere for samarbejdspolitikken. Her er et felt, som nok kunne kræve en større uddybning. Bogens styrke ligger således helt klart i dens gennemgang af personkredsen bag, af opbygningen og af de illegale aktiviteter hos de tre organisationer.

Bogen er forsynet med fotos af et betragteligt udsnit af bogens persongalleri og en omfattende kilde- og litteraturfortegnelse.

Peter Hertel Rasmussen

Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909. Ved Erik Nørr. København, Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, 1999. 4 bind (1571 sider). ISBN 87-7838-431-1. Samlet pris: 795 kr. Ekspedition: Syddansk Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M

Brevvekslingen mellem de to grundtvigianske præster Otto Møller (1831-1915) og Thomas Skat Rørdam (1832-1909) er en af hovedkilderne til dansk kirke- og kulturhistorie i anden halvdel af 1800-tallet. Igennem 54 år udvekslede de to venner over 500 breve, og heraf er de 492 bevaret. Korrespondancen har været kendt længe, for allerede i 1915-16 udgav Rørdams søn Henning Skat Rørdam brevene, men i en meget beskåret udgave (*Otto Møller og Skat Rørdam. En Brevveksling*). Dels havde han udeladt 200 breve, dels var der i de resterende breve sket større eller mindre beskæringer, det sidste af hensyn til omtalte personer, der endnu levede.

Henning Skat Rørdam fandt det bl.a. ikke passende at offentliggøre faderens notits fra 1864 om Christian 9.: »*ja hvem Gud vil reyse, dem sender han en Glücksburger til Konge, thi der er*

dog nok Ingen, der var mere tjenlig til at kue det Sunde og fremlokke det Usunde«. Om J.C. Christensen, også levende i 1915-16, skrev Møller i 1901, da »I.C.« var blevet kirke- og undervisningsminister: »en snu, lodden, men daarlig oplyst Person, en almindelig pseudogrundtvigiansk Degn, der naturligvis ikke forstaar sig paa alt det, han skal have med at gøre«. Det må derfor hilses velkommen, at seniorforsker, arkivar Erik Nørr har påtaget sig det store arbejde med at ny- og genudgive brevsamlingen. Nørr er en fin kender af perioden og har tidligere udgivet bogen *Mellem Otto og Jakob. 61 års brevveksling mellem Gyllingpræsten Otto Møller og præsten og naturvidenskabsmanden Jakob Severin Deichmann* (1986).

De to venners fædre var bekendte, og de to unge mænd kendte således hinanden, da de begyndte på teologistudiet i 1850'erne. Deres karriere kom imidlertid til at forme sig forskelligt. Møller overtog sin faders embede i Gylling øst for Horsens og forblev dér indtil sin død. Rørdam blev sognepræst på Sydvestsjælland, avancerede til sognepræst ved Helligåndskirken i København, blev senere Holmens provst og endte i 1895 som Sjællands biskop. Som følge af den lange afstand mellem de to blev brevene et vigtigt middel til at holde kontakten ved lige, og korrespondancen rummer optegnelser om store og små begivenheder i deres liv.

Ny teologisk litteratur blev diskuteret, bl.a. Sjællands biskop H.L. Martensens hovedværk *Den christelige Ethik* (1871-78). Ingen af de to brød sig synderlig om Martensen, og Møller udtalte om værket, at det var »en velsmagende Bid for alle de fine, svage Mavre; der er Sandheden tempereret, saa Ingen udsætter sig for Forkølelse i kold Alvorlighed«. Det bedste man kunne sige var, at værket var »en christelig Morskabsbøg«: morsomt var det jo, og ukristeligt kunne det jo ikke være!

De to venner var også hinandens sparringspartnere under udarbejdelse af bøger. De sendte hinanden manuskripter til gennemlæsning – og fik råt for usødet tilbage. Møller arbejdede i 1870'erne på en bog om Jesu liv på jorden, og Rørdam fik dele af manuskriptet til gennemsyn. Rørdam brød sig ikke om, at vennen nedgjorde alle, der havde en anden mening, »som om de enten var komplette Idioter eller snedige Forførelere«. Venskabet var imidlertid så stærkt, at det kunne overleve disse hårde bedømmelser, og korrespondancen fortsatte helt frem til Rørdams død.

Brevene giver tillige et godt indblik i datidens præstegårdsliv og familieforhold, og vi følger med, når f.eks. Rørdam havde problemer med at finde en ordentlig lærerinde til børnene: den første ansøger var et underligt, ufornuftigt klokkefår, den anden særdeles intrigant og koket.

Brevsamlingen indeholder også et stort personalhistorisk materiale, hvilket fremgår af personregistret i bind 4: 40 sider med biografiske oplysninger om alle personer, der er nævnt i værket. Desuden er der et fint noteapparat, bibliografiske oversigter over de to venners litterære produktion og slægtsoversigter – kort sagt: en forbilledlig udgivelse.

Christian Larsen

Henning Bro og Michael Bach: Ude på Frederiksberg. En lokalhistorisk lystvandring gennem byen. 104 sider, ill. Med seks løse byvandringkort. Vedbæk, Strandberg, 2001. ISBN 87-7717-181-0. Pris: 148 kr.

Dette værk er udgivet i anledning af 350-året for Frederiksbergs grundlæggelse den 2. juni 1651. Det er i første omgang en traditionel historisk gennemgang af kommunens udvikling fra to landsbyer til en af landets største kommuner. Men i anden omgang er det en fin og hjælpsom opfordring til at gå ud og opleve Frederiksberg med egne øjne.

Frederiksbergs historie begynder med landsbyen Solbjerg under Roskilde-bispen og den yngre landsby Nyby, hvis jorder senere – i 1548 – kom til at danne grundlag for en kongeli-

ge ladegård. Kronen havde overtaget de to landsbyer i 1417, og kongemagtens rådighed over området blev skelsættende for udviklingen. Den kongelige ladegård til både kongelig forsørgelse og forsvar af København, Ny-Hollænderbyen på ladegårdens jorder i 1651, Falkonergården i 1670 og køb af kongelig lystgård i 1662 i Ny-Hollænderbyen. Kronen på det kongelige værk blev Frederik IV's anlæggelse af Frederiksberg Slot i 1699. Frederiksberg blev kongelig, og i den gamle landsby blev der etableret landsteder, forlystelseshaver og udsækningssteder. Tidlige industrianlæg fandt også vej, og da befolkningen i hovedstadsområdet eksploderede fra midten af 1800-tallet, var Frederiksberg på vej til at blive et større bysamfund. I 1858 blev det en selvstændig kommune med status sammenlignelig med købstædernes, og i 1870'erne var Frederiksberg den næststørste kommune i landet.

Med udviklingen kom kravene til boligbyggeriet og infrastrukturen, og netop disse to områder bliver gennemgået virkeligt fint i værket. Den omfattende udbygning af den kommunale administration til en storbykommune er også et væsentligt afsnit, som i mange byhistoriske værker enten bliver for detaljeret eller glemt – her er det tilpas. Frederiksbergs udvikling følges til dørs med inddragelse af samarbejdet i Hovedstadens Udviklingsråd og den kommende Metro i 2004/2005.

Som personalhistoriker skal man ikke forvente at finde meget personalhistorisk stof. Der er et glimrende sted- og personregister, men værket er ikke skrevet om de mange kendte og ukendte, som har befolket Frederiksberg. Derimod kan en personalhistoriker bruge værket til at opnå hurtig klarhed over, hvornår og hvordan Frederiksberg har været administreret både gejstligt og verdsligt – i perioder i samarbejde med Hvidovre sogn. En god hjælp er også den fyldige og kommenterede litteraturliste »*Skrevet om Frederiksberg*«. Den viser hen til værkets åsted: Frederiksberg Stadsarkiv, hvor Henning Bro er stadsarkivar, og Frederiksberg Hovedbibliotek med Lokalhistorisk Samling og Lokalhistorisk Billedsamling, hvor Michael Bach er referencebibliotekar. Frederiksberg Hovedbibliotek har med sin store samling af genealogisk litteratur i årtier været kendt som et godt sted for personalhistorikere, og de to forfattere har med dette værk skrevet en appetitvækkende indbydelse til deres respektive arbejdspladser.

Billed- og kortmaterialet er også velvalgt. De vedlagte seks byvandring er inspirerende, dog synes den papirkvalitet, der er benyttet, at være lovlig tynd, da min erfaring med turbeskrivelser er, at de skal stå model til lidt af hvert. Men en ting er sikkert – jeg kan i fremtiden møde op på Frederiksberg med beskrivelser i hånden (de bliver iklædt plastic); – og hvad mere kan fagfolk så ønske sig: Aktiv brug af deres værk!

Lisa Elsbøll

Merete Bøge Pedersen. Den reglementerede prostitution i København 1874-1906. En undersøgelse af prostitutionsmiljøet og de prostitueredes levevilkår. København, Museum Tusulanum, 2000. 191 sider, ill. ISBN 87-7289-565-9. Pris: 198 kr.

Bogen bygger på et historisk speciale fra Aarhus Universitet 1997, hvor forfatterens oprindelige formål var at undersøge det københavnske prostitutionsmiljøes indretning samt hvordan livet var for de prostituerede. Det oplyses, at der er henvisninger til mere udenlandsk litteratur og flere livshistorier i bogen end i specialet.

I 1874 blev der vedtaget en lov, der gjorde det muligt for politiet at indskrive kvinder som prostituerede for på den måde at holde bedre øje med dem. Merete Bøge Pedersens formål med undersøgelsen har været at belyse den reglementerede prostitution i København på baggrund af overvejende arkivalisk materiale. Forfatteren har blandt andet undersøgt prostitutionens omfang og de prostitueredes sociale, geografiske og aldersmæssige baggrund.

Bogen behandler et emne, der i sig selv er interessant, men den er også et skoleeksempel på, at det kan være virkelig svært at beskrive tabeller og statistik, så det bliver interessant læsning. Man får her det indtryk, at forfatteren har søgt at leve op til nogle akademiske normer, som egentlig ikke passer hende. I denne del af bogen gentager hun ofte sig selv; formentlig som følge af en springende tekst, hvor nødvendigheden for løbende at samle op er tilstede. Med hensyn til tabellerne er der et par hjertesuk. Det er en fordel med en *i alt*-rubrik, så man ikke skal tælle efter. I tabel 8 er denne rubrik dog medtaget, men da der indledningsvis er gjort opmærksom på, at der er arbejdet med 605 protokoller/personer, undres jeg over, at tabellen i alt vedrører 576 personer. De manglende 29 personer fandt jeg beskrevet i brødteksten, men tabeller må meget gerne tale for sig selv, og de 29 personer kunne med fordel være lagt i en rubrik, der hedder *ikke oplyst*.

Den del af bogen, hvor Bøge Pedersen beskriver kvindernes livsvilkår ud fra de oplysninger, hun har hentet i protokollerne, er betydeligt mere interessant og sammenhængende.

Det fremgår, at ca. en tredjedel (36,7 %) af de prostituerede i København 1874-1906 var født i byen. Halvdelen af de prostituerede var indvandret til København fra andre dele af landet, og resten kom fra udlandet med Sverige som topscorer. Det krævede en solid mistanke eller anmeldelse, før en kvinde, der ikke var indskrevet som prostitueret, blev underkastet forhør, men tankevækkende er det også, at forhørsmetoderne ikke altid var fine, jf. en klage til politidirektøren 1896, hvor kvinden følte sig truet til at svare ja til, at hun levede af prostitution.

Når en kvinde først var indskrevet som prostitueret, var det ikke ensbetydende med, at hun blev forblev sådan. Nogle blev slettet, da de blev gift, fik lovligt arbejde eller rejste væk. Nogle af de slettede blev dog senere indskrevet på ny. Bøge Pedersen beskriver de alternative jobmuligheder, der ikke bød på høje lønninger i forhold til det, man kunne tjene ved seksuelle ydelser. En opvarterske tjente ca. 8 kr. pr. måned. På Tuborg kunne kvinder tjene op til 13-14 kr. ugentligt, og syersker, der lå i den høje ende, kunne tjene ca. 29 kr. pr. måned. For en række kvinder på arbejdsmarkedet var der tale om, at det lovlige arbejde var sæsonbetonet, hvorefter de måtte finde alternativ indtjening i de arbejdsfrie måneder, som f.eks. prostitution. Priserne pr. samleje varierede en del: fra 2 til 15 kr. pr. samleje afhængigt af bydel. Endog ved lav sats pr. samleje kunne en kvinde tjene omkring 60 kr. pr. måned. Inger Mathilde Nielsen oplyste at have ca. 25 samlejer á 8 kr. pr. måned = 200 kr. (eller næsten 7 gange så meget som en syerske). Det lyder meget rosenrødt, men det kunne være ønskeligt at høre mere om de kvinder, der ikke tjente så meget.

Selv om en stor del af de prostituerede kunne tjene gode penge, havde de en lang række udgifter. Der var eksempelvis særlige udgifter til tøj, og samboende prostituerede holdt i nogle tilfælde en tjenestepige. Huslejerne var ofte højere end normalt, da de prostituerede betalte ekstra for at anvende boligen som arbejdsplads. Nogle kvinder havde endvidere en alfons, der var endnu en udgift, men også en form for beskyttelse i et miljø, der kunne være ret hårdt.

Kunderne kom fra alle sociale lag, lige fra sømanden til borgerskabets spidser. Enkelte kvinder var »holdte«, dvs. at en velstående mand betalte dem en fast månedlig ydelse for at stå til rådighed. Da det ikke var forbudt at være »holdt«, straffede politiet ikke de »holdte« kvinder, som ikke var indskrevet som prostituerede. Det hindrede ikke kvinden i at have kunder ved siden af, men hun kunne miste »velgørerens« gunst, hvis hun blev indskrevet som offentligt fruentsimmer!

Man skulle umiddelbart forestille sig, at prostituerede havde flere børn end andre kvinder i samfundet, men Bøge Pedersen peger på, at det netop ikke er tilfældet. Prostituerede kunne ikke beholde børnene hos sig, når disse var blevet fire år. Hvis børnene var ældre

end dette, når moderen blev indskrevet som offentligt fruentimmer, blev de umiddelbart herefter fjernet fra hjemmet. Nogle børn blev bortadopteret, andre kom i pleje. En stor del af de prostitueredes børn synes dog at have været dødfødte eller døde inden for deres første leveår.

Den 11. oktober 1906 trådte en lov i kraft, der gjorde det muligt at straffe de prostituerede efter løsgængeriparagrafferne i straffelovene af 1866 og 1906. Dette var muligt frem til 1930, hvor den seneste straffelov trådte i kraft. I bogens sidste kapitel trækker Bøge Pedersen tråde op til i dag og de diskussioner, der har været omkring afkriminaliseringen af prostitution.

Bøge Pedersen lægger allerede fra begyndelsen et utroværdigt skær over fremstillingen. Hun skriver, at der må være forsvundet 1614 protokoller og begrundet det med, at Landsarkivet i København i en periode dagligt kasserede et par hyldemeter arkivalier. Hvis en historiker kan tage en sådan løs påstand for pålydende, siger det meget om vedkommendes kildekritik – eller snarere mangel på samme. Det undrer mig en hel del, at forfatteren ikke har formået at finde de savnede protokoller. Når man slår op i registraturen for Københavns Politi, side 175, ses nederst på siden: »Sager vedr. indskrivning af offentlige fruentimmere». Her er indholdet endvidere beskrevet, og der afsluttes på følgende måde: »Pakkerne er gennemgået og udtyndet, men ingen sag er blevet kasseret». Øverst på næste side fortsættes således: »Sager vedr. udsettelse af protokollen over offentlige fruentimmere». Heraf fremgår det med al ønskelig tydelighed, at »... sagerne er af samme karakter som den foregående række ...». Havde Bøge Pedersen inddraget sidstnævnte sager i sit kildemateriale, ville undersøgelsen have givet mere nøjagtige resultater. Som resultatet er nu, er der foretaget en undersøgelse af halvdelen af de aktive prostituerede i København, hvilket sandsynligvis svarer til lidt under en fjerdedel af det samlede antal prostituerede. Havde Bøge Pedersen undersøgt, hvor sagerne blev gemt, når en prostitueret blev udslettet, ville hun helt sikkert have fundet de udslettede offentlige fruentimmere. Denne mangel i undersøgelsen gør, at bogen kun kan blive en delundersøgelse af noget, der kunne have været rigtig godt.

Stella Borne Mikkelsen

Johs. Enggaard Stidsen: Hold fast ved det du har...! De stærke jyder, med særligt henblik på deres salme- og sangtradition. Odense, Odense Universitetsforlag, 2002. 445 sider, ill. ISBN 87-7838-660-8. Pris: 300 kr.

Med tanke på den netop overståede debat om en ny salmebog er herværende udgivelse interessant læsning. Den nu pensionerede præst Johannes Enggaard Stidsen har sat sig for at skrive et værk om de stærke jyder fra enen omkring Øster Snede ud fra to motiver. For det første at redegøre for egnens gudelige forsamlings udvikling fra slutningen af 1700-tallet til de sidste efterdønninger midt i 1900-tallet. Dernæst har Stidsen en personlig interesse i kredsen omkring de stærke jyder, da han selv nedstammer fra centrale slægter i bevægelsen. Stidsen gennemgår den teologiske og historiske baggrund for de stærke jydernes tro og kristendomsudøvelse. Dels redegøres for den politiske og religiøse udvikling i Danmark, dels har han en god analyse af de salmer fra hovedsageligt Brorson og Kingo, som de stærke jyder sang. Endvidere gennemgår han anden opbyggelig litteratur, både andres og »jydernes» egen, som cirkulerede i kredsen. Bagerst i bogen findes slægtstavler over to af de stærke jydernes slægter, nemlig forfatterens forældre, en illustration af at forfatteren føler sig rodfæstet i slægtens tradition.

Bevægelsen omkring de stærke jyder har sin oprindelse i Luthers lære, iblandet 1700-tallets pietisme samt Kingo og Brorsons salmer fra 1600-1700-tallet. Bevægelsen adskilte sig fra den officielle statskirke ved at være ortodoks lutheransk, forstået således at myndighe-

derne anså de stærke jyder for at være for rigide. De stærke jyder nægtede at undervise og synge efter *Lærebog i den Evangelisk-Christelige Religion* samt *Evangelisk-Christelig Psalmebog*, der udkom i henholdsvis 1791 og 1793-95. Dette medførte en del sammenstød med myndighederne, herunder fængselsstraffe til nogle af bevægelsens hovedpersoner. Først i 1820'erne opgav myndighederne at få de stærke jyder til at indordne sig efter forskrifterne. Bevægelsen forsvandt for 50-75 år siden, da den blev opløst af Indre Mission, som tidligere af de stærke jyder var blevet kritiseret for ikke at være inderlige nok i troen.

Stidsens tese er, at de stærke jydernes salmesang afveg væsentligt fra den øvrige i Danmark. Dette illustreres blandt andet ved fortællinger om sangerkrige, hvor præsten sang på én melodi og menigheden på en anden. Endvidere dokumenterer forfatteren ved nodegivning, hvorledes melodierne og betoningerne adskilte sig.

Forfatteren er stærkest i sin behandling af de stærke jydernes historie samt i gennemgangen og fortolkningen af salmerne. Det er endvidere spændende at læse om forgængerne for vore dages salmebog/-bøger medregnet tillæg. Via gennemgangen af de forskellige salmebøger og deres indhold fortolker Stidsen den tro, som ligger til grund for valget af salmer. Hermed opnås et fint indblik i de stærke jydernes tro. Forfatteren begrænser sig ikke til salmerne, men gennemgår også anden opbyggelig litteratur: andagtsbøger med salmer og vers samt personlige skriveskrifter med afskrifter af salmer eller egne nydigtinger på gamle melodier. Stidsen offentliggør og bearbejder desuden organist og docent Mogens Helmer Pedersens registrering af den folkelige Brorson-sang, som han ikke selv nåede at afslutte før sin død.

Det er tydeligt, at Stidsen har haft adgang til et stort kildemateriale og er godt inde i sit stof. Desværre skæmmes bogen af et stort metodisk problem. Han forholder sig ikke kritisk over for sine kilder, det være sig forgængernes behandling af emnet eller primære kilder som personlige beretninger. Alt tages for gode varer. Bogen virker af ydre og i sin opbygning som et videnskabeligt værk. Den er bestemt ikke let tilgængelig, og Stidsen sørger for i sine gengivelser og analyser af salmer at holde læseren på mærkerne. Derfor er det en stor mangel, at han ikke har udarbejdet en forskningsoversigt, som viser de hidtidige resultater inden for området. Der er tilløb til det, men omtale af andres bøger er placeret hist og pist i teksten. Det giver et ustruktureret indtryk, og desværre undergraver det forfatterens troværdighed (som jeg bestemt ikke vil laste), at han ikke diskuterer andre forfatters behandling af de stærke jyder og deres sangtradition.

Forskningsoversigten savnes endnu mere, når forfatteren på side 10 erklærer, at de indledende kapitler (om gudelige forsamlinger og dansk salmehistorie) ikke bygger på selvstændig forskning. Problemet kunne være løst med et kapitel, hvor Stidsen samlede og vurderede andre forfatters behandling af emnet.

En mindre anke er Stidsens anvendelse af udråbstegn. Han vil gerne understrege sine pointer og ironiske kommentarer, men teksten taler for sig selv, og meningen er klar nok – også uden udråbstegn. Læseren undgår næsten ikke at blive irriteret over, at pointer, som man allerede har opfattet, skal fremhæves yderligere. Desuden er det frustrerende, at forfatteren ofte forundres over de stærke jydernes intelligens. For eksempel side 178-180, hvor Stidsen refererer et brev, som Peder Th. Jensen skriver til sin far. I brevet beder han Gud styrke ham imod Djævelen og citerer linier fra en salme af Kingo. Dernæst følger Stidsens forundrede kommentar: »*Knap 23 år gammel var han!*«. For det første igen et udråbstegn, for det andet virker det ikke underligt, at en voksen mand på 23 år kan citere den salmedigter, der gennem hele opvæksten er blevet sunget i hjemmet og i kirken.

Et andet hjertesuk vedrører forfatterens mange formodninger. Flere steder udleder han konklusioner ud fra egne tolkninger af, hvorledes begivenhederne har fundet sted. Eksempelvis på side 39, hvor han skriver »*der skal ikke megen fantasi til at forestille sig*« [hvordan

omrejsende handelsmænd bringer sange rundt i landet], og længere nede »er det let nok at forestille sig« [at det efter reformationen har været svært at få menigheden til at synge med på salmerne, når de var vante til den katolske messe]. Her mangler dokumentation i form af notehenvvisninger, og konklusionerne virker ikke overbevisende.

På internettet findes flere hjemmesider om de stærke jyder, blandt andet Stidsens egen (<http://hjem.get2net.dk/Stids-siden/hjemmeside/websider/jyder.htm>). Her findes blandt andet en nærmere præsentation af de stærke jyders aner, men også et godt og fyldestgørende resumé af bogens indhold. Hvis man ønsker en fyldestgørende personalhistorisk redegørelse for de stærke jyder, kan hjemmesiderne anbefales frem for denne bog. For interesserede i religions- og salmehistorie kan bogen med ovenstående indvendinger *in mente* anvendes som et fyldigt værk om en hedengangen religiøs bevægelse samt som et vedkommende historisk indlæg i debatten om den nye salmebog.

Charlotte Lindhardt

Tage Grodum: Den Danske Embedslægestat. Aabenraa, Eget forlag, 2000. ISBN 87-985258-0-1. Pris: 150 kr. Ekspedition: Thomsens Boghandel, Store Torv 2, Aabenraa

Baggrunden for denne bog var en udgivelse i forbindelse med Embedslægeforeningens 100-års jubilæum i 1982, hvor forfatteren udfærdigede en registrant over de embedslæger, der havde virket i Danmark i det forløbne sekel. Derefter fik Tage Grodum lyst til en fortsættelse af arbejdet med henblik på at dække samtlige embedslæger i Danmark, et arbejde han først fik tid til som pensionist.

Formålet med denne registrering af embedslægerne har været at beskrive de enkelte embeders opståen, blandt andet ved deling af større enheder eller fusionering af mindre ditto, og samtidig få skabt en kronologi over hvilke embeder lægerne bestred samt i hvilke perioder. Endelig giver bogen personoplysninger om de enkelte læger.

Der er tale om en registrant, der dækker kongeriget Danmark, som det er i dag. Det vil sige at følgende ikke er medtaget: Norge, Island, Skåne, Halland, Blekinge, Sydslesvig, Holsten og Lauenborg. Derimod er det tidligere Dansk Vestindien med, fordi en del danske læger har arbejdet der.

Der indledes med en kort gennemgang af embedslægens funktioner, den centrale medicinalstyrelse, uddannelse, Danmarks administrative inddeling m.m. Disse afsnit er kortfattede, men udmærkede.

Registranten er inddelt, så man kan gå ind i de enkelte distrikter og se, hvilke læger der har været tilknyttet, eller man kan anvende personregistret bagi bogen. Det sidste kan slægtsforskeren nok især have glæde af. Hvis man fra kirkebogen har navn og år på en læge, der har vaccineret, skulle man gerne via denne registrant blive sporet ind på, hvor i landet den pågældende vaccination har fundet sted. Om lægerne får man oplysninger om navn, fødsels- og evt. dødsdato og eventuelle oplysninger om stillingsbetegnelse.

Man kan bladre i bogen for fornøjelsens skyld for at få en fornemmelse af landets »medicinske« inddeling, og man kan bruge den konkret for at få oplysninger om en enkelt læge eller om et distrikt og dets udvikling. Jeg har dog fundet en enkelt uoverensstemmelse: På side 119 oplyses det, at Carl Regensburg var læge på Færøerne fra 1844-52, hvorefter han blev distriktlæge i Skanderborg. På side 106 (Skanderborg amt) oplyses det derimod, at han var læge på Færøerne 1844-51. Men det er dog kun en ubetydelig forskel, der let kan opklares via *Hof- og Statskalenderen*, og det ændrer ikke på, at jeg finder registranten særdeles relevant og brugbar. Den kan spare én for opslag i mange bind af *Hof- og Statskalenderen*.

Stella Borne Mikkelsen

Adda Hilden: *Mariaforbundet 1905-1997. En idé bliver til praksis. København, ArkiVaria, 2001. 128 sider, ill. ISBN 87-89409-10-8. Pris: 100 kr.*

Mariaforbundet var vokset ud af 1800-tallets filantropi og kirkesagsarbejde. Iværksætterne var en række ugifte og barnløse kvinder fra det bedre borgerskab med en bevidsthed om forpligtelsen til at hjælpe samfundets svageste. Formålet var at vække og opdrage overklassens døtre til filantropisk arbejde på folkekirkelig grund, men her stødte man ind i KFUK, som havde samme »klientel« som Mariaforbundet. Det blev dog til en tæt tilknytning til KFUK, men da et bestyrelsesmedlem i 1916 foreslog en tættere forbindelse imellem de to organisationer, blev det i protokollen bemærket, at »Bestyrelsen mener ikke, at Guds Time der til er kommen«! I begyndelsen koncentrerede man sig om op søgende arbejde blandt unge kvinder, bl.a. på Tandlægehøjskolen, hvor der var mange kvindelige studerende, og hvor tonen åbenbart var »yderst slet«. Der var dog grænser for, hvor mange af livets skyggesider de unge kvinder fra det bedre borgerskab skulle have kendskab til. Man afviste således et ønske om hjælp fra Thora Esche, leder af Magdalenehjemmet for faldne kvinder (dvs. prostituerede), men gik dog med til, at hun kunne informere en lukket kreds af ældre medlemmer i et privat hjem om arbejdet. Hovedindsatsen i forbundets 92-årige virke kom dog til at ligge på uddannelsesområdet. I 1914 oprettede man et praktisk-socialt kursus, som skulle lære unge kvinder til »samfundsnyttige Mennesker« – »alt for at forhindre Tilgangen af unge Piger til Kontorer o.lign.«. De unge piger fik undervisning i syge- og barnepleje, husgerning og syning. De teoretiske fag var sundhedslære, psykologi og pædagogik, nationaløkonomi, samfundskundskab, hvortil kom filantropi og institutionsbesøg, og så var der bibel- og samlingstimer. Målet var at uddanne hjemmegående husmødre på et kristent grundlag til arbejdet i hjemmet og med filantropi. Senere fulgte en husholdningsskole (1944-73 og 1980-84), en sygeplejehøjskole (1958-85) og de tre stadig eksisterende efterskoler på Baunehøj, på Kastanievej og på Halstedhus. Tvindloven af 1997 forbød en organisation at drive flere skoler i samme regi, og Mariaforbundet blev derfor opløst. Skildringen af forbundets og skolernes historie er ført frem til cirka 1960, mens de sidste 37 års udvikling skal aflæses i den nyttige kronologiske oversigt 1914-97. Man kunne have ønsket, at fremstillingen var ført frem til forbundets opløsning, for bogen ville have vundet betydeligt derved. Materialet er der, som man kan se af registraturen over forbundets og skolernes arkiver 1905-91, der bringes til sidst med en nyttig brugervejledning. Kritikken skal dog ikke skygge for, at Mariaforbundet har fået en god skildring af dets historie, som tillige fremstår i et læsevenligt format.

Christian Larsen

Harald Jørgensen: *25 år som pensionist. Et tilbageblik 1977-2001. Herning, Poul Kristensens Forlag 2002. 70 sider. ISBN 87-7851-158-5. Ikke i boghandlen*

Fhv. landsarkivar Harald Jørgensen kunne i januar 2002 fejre sin 95-års fødselsdag og samtidig 25 år som pensionist. I den anledning udsendte han disse små, letlæste erindringer om sin pensionisttilværelse, som på sin vis er opfølger til hans tre erindringsværker *I Rigsarkivet tjeneste. Nogle erindringsblade fra årene 1934-62* (1978), *Et landsarkiv og dets opgaver. Nogle erindringsblade fra det sjællandske landsarkiv 1962-77* (1981) og *Set og oplevet. Nogle erindringsblade* (1983). Harald Jørgensen er kendt for en række grundlæggende forvaltningshistoriske værker, f.eks. *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede* (1940) og fra pensionistårene *Lokaladministrationen i Danmark* (1985). Denne bog var en udløber af det forvaltningshistoriske projekt om lokaladministration, der affødte en række nyttige bøger for personalhistorikere om herredsfogeden, om

præsten som administrator og om godsejeren som offentlig embedsmand. Harald Jørgensen har været en meget virksom pensionist, hvilket også dette tidsskrift har nydt godt af, bl.a. i form af den store artikel om dronning Caroline Mathildes sidste leveår (1987:2, side 95-154), som tilmed kom i en engelsk udgave i 1989. Den aktive tilværelse kan også læses ud af den bibliografi over hans forfatterskab 1986-2002, der bringes til sidst i bogen. Den omfatter 46 poster (heriblandt to store bøger om hofforvaltningen 1784-1839), alle skrevet fra hans 80. til 95. år!

Christian Larsen

Harald Jørgensen: Jonas Collin 1776-1861. Indflydelsesrig kongelig embedsmand og interesseret samfundsbørg. Herning, Poul Kristensens Forlag, 2001. 183 sider, ill. ISBN 87-7851-148-8. Pris: 248 kr.

Historikeren Harald Jørgensen gik som 70-årig i 1977 på pension fra embedet som landsarkivar for det sjællandske landsarkiv og har som pensionist fortsat den imponerende omfattende forfattervirksomhed, som også kendetegnede ham, mens han var i embede. Således har han i en alder af 94 udgivet en biografi om Jonas Collin. Jonas Collin er nok mest kendt som H.C. Andersens velgører og faderlige ven, ligesom den collinske familie blev en slags erstatningsfamilie for Andersen. Men Collin var også en højstående og indflydelsesrig embedsmand i enevældens finansforvaltning fra 1801 til 1848 og havde dertil adskillige andre tillidshverv og interesser. Vi hører om Collins baggrund (navnet er dannet efter byen Kolding), familieforhold, hans indtræden i statens tjeneste i 1801 og hans virke i finansforvaltningen under Englandskrigene, hvor statens finansielle situation blev mere og mere fortvivlet og førte til den såkaldte statsbankerot i 1813. I 1816 blev Collin forfremmet i forbindelse med en omlægning af finansforvaltningen. Og bogens to største afsnit handler om Collins virke her, dels i Frederik VI's tid, dels i Christian VIII's. Collin syntes overalt at have lagt flid, hurtighed og effektivitet for dagen, hans arbejdssevne var enorm. Foruden sin sædvanlige tjeneste i finansvæsenet (der ud over finansforhold i snæver forstand også omfattede bl.a. statistik, f.eks. folketællinger), fik han sæde i talrige *ad hoc*-kommissioner, og også her var hans indsats kendetegnet ved de førnævnte egenskaber. Derudover var han et mangeårigt og aktivt medlem af Det kongelige Landhusholdningsselskab, der skulle virke for landbrugets fremme og havde her sæde i direktionen. Det samme havde han i to perioder i direktionen for Det kongelige Teater og var endvidere aktiv ved etableringen af Thorvaldsens Museum. Ved siden af havde han talrige borgerlige hverv, Landhusholdningsselskabet er allerede nævnt, og han medvirkede aktivt ved stiftelsen af Sparekassen for København og Omegn i 1820, af Foreningen af 1837 til forsømte børns Frelse, af en søbadeanstalt og af en mineralvandsanstalt m.m., ligesom han sad i Kunstforeningens bestyrelse og som medlem af Selskabet for Naturlærens Udbredelse var med til at arrangere udstillinger af fortrinlige kunst-, fabriks-, manufaktur- og håndværksprodukter. Etableringen af Kongelunden på Amager skyldtes Collins initiativ, og det samme gælder en endnu eksisterende botanisk have i Charlottenlund. H.C. Andersens nære forhold til det collinske hus er naturligvis med, det samme gælder Collins bekendtskab med billedhuggeren Thorvaldsen, og hans faderlige venskab med skuespillerinden Johanne Luise Heiberg belyses bl.a. gennem brevstof. Bogen afsluttes med et kapitel om Collins stille pensionisttilværelse efter 1848.

Det bliver ofte understreget, at Collins kongstanke var at få samlet statens kasse- og regnskabsvæsen under ét ministerium for derved at få skabt overblik og gennemskuelighed frem for det rådende opsplittede og uoverskuelige »cigarkassesystem«. Det lykkedes bestemt Collin at få gennemført reformer i retning af bedre kontrol og revision samt større

samling og overskuelighed, men at få det hele samlet under ét finansministerium lykkedes ikke; det skete først ved ministerialreformen efter det politiske systemskifte i 1848, og det år gik Collin på pension. Nogen analyse af hvorfor det ikke lykkedes Collin, der ellers på adskillige punkter magtede at få sine ideer ført ud i livet, at komme igennem denne hans kongstanke, får man ikke.

Det står heller ikke klart, hvorfor Collin gik på pension i 1848. Det kan meget vel skyldes hans alder (han var da 72), og at han måske ikke orkede at omstille sig til de nye forhold efter enevældens fald. Eller blev han måske – på en venlig måde – »gået»? Han synes at have haft et nært, ja ligefrem bramfrit forhold til Frederik VI, mens hans forhold til efterfølgeren Christian VIII var mere distant. Umiddelbart kunne man formode, at han var den gamle enevældes håndgangne mand. Men så meget desto mere overraskende virker det at høre, at han af en kreds af politikere under ledelse af A.F. Tscherning blev opfordret til at stille op til valget til Landstinget, en opfordring Collin dog sagde nej tak til. Tscherning var venstreliberal og befandt sig på venstre side i grundlovsdebatten, så også her er der spørgsmål, der kunne være en nærmere analyse værd.

Collins usædvanlig omfattende og mangesidige virke inden for dansk statsforvaltning og samfundsliv bliver grundigt kortlagt og beskrevet. Bogen er velskrevet, og som læser bliver man ført kyndigt og sikkert rundt, ikke bare i datidens statsadministration, men tillige i alle de dele af samfundet, som Collins talrige hverv bragte ham i berøring med. Bogens emne er en gammel interesse hos Harald Jørgensen. Det oplyses i forordet, at Harald Jørgensen i 1932 fik tildelt Københavns Universitets guldmedalje for en prisopgave om finansminister Møsting, hvis nære medarbejder Collin var, siden hen har han i sin forskning ind imellem strejft personen Jonas Collin, og med den foreliggende biografi er ringen sluttet. Om Collin hedder det, at han »*havde lange arbejdsdage, men kunne overkomme det utrolige. Sagerne fik ikke lov at samle støv på hans bord*«. Herved har Harald Jørgensen vist også givet en træffende karakteristik af sig selv og sit eget lange virke.

Michael Bregmsbo

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1651. I uddrag. Udgivet ved Ole Degn. København, Rigsarkivet, 1996. 387 sider. ISBN 87-7497-169-7. Pris: 375 kr.

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1652. I uddrag. Udgivet ved Ole Degn. København, Rigsarkivet, 1998. 519 sider. ISBN 87-7497-172-7. Pris: 375 kr.

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1653. I uddrag. Udgivet ved Ole Degn. København, Rigsarkivet, 2000. 554 sider. ISBN 87-7497-191-3. Pris: 384 kr.

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1654. I uddrag. Udgivet ved Ole Degn. København, Rigsarkivet, 2001. 387 sider. ISBN 87-7497-198-0. Pris: 384 kr.

Rigsarkivets store udgave af Danske Kancellis brevbøger 1551-1660 nærmer sig sin afslutning. Kancelliet var i 1500- og 1600-tallet det centrale regeringsorgan, der tog sig af stort set al indenlandsk civiladministration, og brevbøgerne er derfor en hovedkilde til Danmarks indre historie i tiden fra reformationen til enevældens indførelse. Udgivelsen påbegyndtes i 1885, og de 24 første bind for perioden 1551-1645 kom med jævne mellemrum. Den flittigste udgiver var rigsarkivar L. Laursen, der i årene 1893-1925 udgav bindene for 1561-1626 eller i alt 12.500 sider – og 1907-33 de ni første bind af *Danmark-Norges Traktater* eller 6.200 sider! Efter udsendelsen af 1644-45 i 1968 gik udgaven i stå, men heldigvis påtog nu afdøde landsarkivar Jens Holmgaard sig opgaven, og fra 1987 udkommer binde-

ne igen regelmæssigt med cirka to års mellemrum. Arkivar Ole Degn har nu taget over efter Holmgaard og udgivet de fire foreliggende bind for årene 1651-54.

Som nævnt varetog Kancelliet den indenlandske administration, og en stor mængde forskelligartede sager passerede igennem Kancelliet. Tager vi en tilfældig dag i 1653, den 4. maj, så viser *Kancelliets Brevbøger*, at Frederik 3. underskrev tolv breve. Der var bl.a. to skøder på byggegrunde i København, lensmanden på Vordingborg fik ordre til at levere asketømmer til flåden, mens ridefogeden og slotsskriveren på Københavns Slot skulle være tilstede, når Ibstrup (Jægerspris) blev afleveret fra den hidtidige forpagter Hans Christoffersen. Andre lensmænd skulle afgive betænkninger om sager fra lokalområdet, f.eks. Ove Skade på Nykøbing Slot, der skulle indlevere oplysninger om den tidligere fogeds ansættelsesvilkår og løn, inden Claus Bertelsen kunne udnævnes til slotsfoged. Udnævnelsen fandt sted 10. juni samme år, og hans udnævnelsesbrev kan læses i uddrag; han skulle bl.a. have opsyn med ild og lys, avlingen på ladegårdene, slottets inventar og måtte ikke forurette bønderne. Til gengæld fik han årligt 200 rdl. og fri foder til to heste, fri bolig og »nødtørstig ildebrændsel og kost til en tjener«.

Dagens sidste brev gik til lensmændene Frands Pogwisch på Hald Slot og Hans Juel på Dueholm Kloster. Peder Mikkelsen i Mollerup, Bartholomæus Ritter i Lødderup, Niels Andersen i Flade og Anders Madsen i Bjergby havde bedt om »noget afslag [i landgilden], eftersom de længe har stået øde og er højt skyldsat«. De to lensmænd skulle undersøge sagen og komme med forslag til nedslag i landgilden, dog »at kvænen det ringeste muligt afgår«. Ved denne indførsel står der i det trykte uddrag: »Indl. 24. marts, 29. april og 15. juli 1651 og 17. og 18. april«. Det betyder, at der til kongebrevet ligger indlæg af de nævnte datoer. Ofte kan der i disse indlæg gemme sig spændende personhistorier. Ved kongebrev af 18. maj 1652 fik vennerne til den skånske sømand Niels Laursen Fuglesang bevilling til at søge godtfolk om hans ranson. Han var nemlig blevet taget til fange af tyrkerne, og nu skulle der rejses penge til hans løskøbelse. Niels Fuglesangs historie har udgiveren beskrevet i *Siden Saxo* 1999:2.

En mulig mordsag dukker frem i 1651-1652. Den 6. december 1651 fik doktorerne i København befaling om at undersøge en recept, som dr. Henrik Prydtsmand havde udstedt til Roskilde-borgmesteren Christen Steensens børn. Det havde nemlig vist sig, at de børn, der var blev »præpareret« efter recepten, var døde kort tid derefter. Det skulle derfor undersøges, om der var ordineret noget gift, eller om recepten var blevet ændret. Den 23. januar 1652 udgik der nyt kongebrev i sagen. Recepterne, hvoraf den ene syntes at være blevet forfalsket, skulle sendes til Roskilde. Desuden skulle nogle skrivelser fra den undvegne (!) apotekersvend og den tilstedeværende apotekerdreng sendes til Roskilde, så sagen kunne blive opklaret.

Som det vil være fremgået, er der et rigt personalhistorisk materiale i brevøgerne, også når det gælder datidens almindelige danskere, bønderne. Den 1. juli 1654 mageskiftede kongen og Mogens Friis gods i Ning herred under Århusgård len, og i *Kancelliets Brevbøger* 1654 får vi oplysninger om de berørte bønder og deres landgilde. F.eks. skulle Peder Jensen i Hørret svare 1½ mark penge, 4 skæpper rug, 4 tdr. byg, 8 tdr. 2 skæpper havre, 1 td. salt, 1 får, 1 lam, 4 høns, 1 gås og 1 svin i landgilde, mens Karen Rasmusdatter, der fæstede et gadehus i Ravnholt, skulle betale 7 skilling 1 albus. Året før støder vi på Ebbe Lauridsen, som ved kongebrev af 11. september 1653 fik lovning på den næste ledige plads i Roskilde Hospital, som var en mild stiftelse.

Brevøgerne er således et oplagt kildemateriale for enhver, der beskæftiger sig med dansk historie i 1500- og 1600-tallet. Med disse fire år omfatter udgaven nu 33 bind eller 24.900 tryksider. Alle bind er forsynet med person-, sted- og emneregistre, der gør det muligt at udnytte de mange tusinde sider. Personregistret i det mindste af bindene – 1654 – in-

deholder cirka 2.100 navne. Fra og med 1651 er alle i de originale brevøger nævnte personer medtaget, og personkredsen er vokset fra 1.200 i 1650 til 2.100 i 1654, altså en pæn del af det danske monarkis befolkning. Endelig er der en ordliste for den, der ikke ved, hvad f.eks. korduan er: »korduan, særlig slags fint (spansk) læder af bukke- el. gedehud, opkaldt efter den sp. by Cordoba«. Kort sagt: et uomgængeligt værk for personal-, lokal- og rigshistorien.

Christian Larsen

Bo Lidegaard: Jens Otto Krag. Bind 1: 1914-1961. København, Gyldendal, 2001. 750 sider, ill. ISBN 87-00-49 686-3. Pris: 399 kr.

Bo Lidegaard: Jens Otto Krag. Bind 2: 1962-1978. København, Gyldendal, 2002. 838 sider, ill. ISBN 87-02-00601-4. Pris: 399 kr.

Efter Jens Otto Krags død i juni 1978 besluttede eksekutoren for hans bo, advokat Jens Jordan, i samråd med Jon Palle Buhl, der repræsenterede arvingerne, at Krags efterladte papirer skulle overdrages til Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA). Samtidig blev det besluttet, at fire fremtrædende, yngre socialdemokrater (Niels Matthiasen, Erling Dinesen, Kjeld Olesen og Søren Hansen) fremover skulle tage stilling til ønsker om adgang til Krags arkiv. Når man betænker, at arkivet fylder 18-20 hyldemeter forstår man, at det kan bruges (– og misbruges!) til lidt af hvert, og fhv. udenrigsminister Kjeld Olesen havde da også gennemgået og ordnet materialet, inden der blev givet arkivadgang til nogen. Da det foreliggende værks forfatter fik lov at benytte arkivet, var det med den klausul, at en offentlighørelse af personfølsomme oplysninger i papirerne ikke måtte viderefremmes i en form, der krænkede nulevende navngivne personers privatliv og omdømme. Tidligere havde formiddagsblade og forlag ytret ønske om at få adgang til arkivet med henblik på offentlighørelse af udvalgte tekster, men det var først i slutningen af 1990'erne, hvor samtidshistorikeren, dr.phil. Bo Lidegaard gav tilsagn om at medvirke til en gedigen biografi om Jens Otto Krags liv, tid og verden, at der blev givet arkivadgang.

Biografen havde da også tidligere meriteret sig, dels gennem sit virke i Udenrigsministeriets tjeneste, dels og især ved sin disputats *I kongens navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-58* (1996) (anmeldt i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1999:2, side 346), der i 1997 gav ham grad af dr.phil. At han ydermere har været forskningsstipendiat både ved Københavns Universitet (1994-96) og Det kongelige Bibliotek (1998-2000) samt modtaget en række udmærkelser såsom Ebbe Muncks Hæderspris (1997), Amalienborg-Medaljen (1998), The Rescue Award (1998) og Sven Hennings æreslegat (1999) understreger kun den betydelige anseelse, han nyder i samfundets højeste kredse.

Tilmed gør hans store energi og legendariske arbejdssevne ham vel skikket til en sådan Herkules-opgave som gennemførelsen af Jens Otto Krags arkiv med henblik på udarbejdelsen af en biografi. Misundelige røster har da også i dagspressens anmeldelser af de to bind fremhævet, at den eksklusive adgang til det omfattende dagbogsmateriale i al for høj grad har præget Lidegaards fremstilling. Sandt er det selvfølgelig, som Tøger Seidenfaden syrligt bemærker (*Politiken* 7. februar 2002, 2. sektion og tillægget Bøger), »at Krags eget projekt – at gøre dagbogen til både et monument og hovedkilden til sin politiske biografi – via Lidegaard får lov at lykkes i al for høj grad«. Samtidig er kritikken åbenlyst urimelig, da den politiske biografi som alle andre biografier helt er underkastet afhængigheden af det relevante kildemateriale, herunder først og fremmest efterladte personlige breve, papirer og dagbøger. Lidegaard har selv et meget afklaret forhold til kritikken og det at være biograf (*Jyllands-Posten* 6. november 2001): »Biografien er et enkelt menneske set af et andet. Perspektivet på historien præges af begge. Den er subjektiv i dobbelt potens«.

Som det fremgår af titlerne på værkets to bind har Lidegaard valgt en kronologisk struktur, hvilket forekommer klogt under hensyn til en håndtering af det enorme kildemateriale, han har haft adgang til, samt den bearbejdning og publicering, der foreligger fra Jens Otto Krags egen hånd.

En art forarbejder er nemlig Jens Otto Krags egen produktion som samtidshistoriker, startende i 1947 med en beskrivelse af forholdene under besættelsen 1940-45, der offentliggjordes under titlen: »*Byerhvervene og Krigsøkonomien*« i trebindsværket *Danmark besat og befriet* (bind 2, 1947). Et bidrag, der i 1955 blev fulgt af en beskrivelse omhandlende perioden 1945-1955 (»*Manddomsgerning*«) publiceret i bogen *Hans Hedtoft. Liv og virke* og for tiden 1933-55 under titlen »*H.C. Hansens politiske indsats indtil hans gerning som Statsminister*« i *Bogen om H.C. Hansen*, der udkom i 1960. I 1962 var turen kommet til den kontroversielle politiker Wilhelm Buhl (og perioden 1933-1948) i bogen *Fra folket de kom*. I 1969 leverede han en række erindringsartikler til *Politiken*, og året efter kom Jens Otto Krags første selvbiografiske bog *Ung mand fra trediverne*, der omhandlede årene 1914-45. Årene 1956-62 behandlede Jens Otto Krag under overskriften *Kamp og fornyelse. Socialdemokratiets indsats i dansk politik 1955-1971* (1971), og i kølvandet på hans overraskende afgang i oktober 1972 kom året efter *Dagbog 1971-1972* (1. udgave, 1973. 2. udgave med forord af Bo Lidegaard, 1999). Endelig udkom i 1974 hans anden erindringsbog *Travl tid, god tid*, der omhandlede perioden 1945-50, hvorimod *Dagbog II* (perioden 1972-75) aldrig blev udgivet, ifølge Lidegaard på grund af dens uinteressante indhold. Gyldendal var mere interesseret i selvbiografiens tredje bind (omhandlende perioden fra 1950 til 1962) end i Jens Otto Krags tid som fhv.

Til alle disse publicerede arbejder fra Jens Otto Krags egen hånd skal lægges privatarkivets (160 arkivkasser) enorme mængder af sedler, notater, refleksioner, struktureringskitser, erklæringer, analyser og diverse mellemregninger, ofte hastigt nedkradset i en sen nat-tetime. Heller ikke at forglemme diverse tidsskriftsartikler og selvfølgelig dagbøgerne, der også findes i arkivet. Hertil kommer endog materiale i andre privatarkiver, udenlandske arkiver, Udenrigsministeriets arkiv og en omfattende sekundær litteratur.

Lidt overraskende har Lidegaard ikke fundet nogen væsentlige uoverensstemmelser mellem Jens Otto Krags betragtninger og synspunkter i det trykte, officielle materiale og det tilsvarende uofficielle og utrykte. Derimod er der ting, Krag åbenlyst fortier, eller intime detaljer, der ikke egner sig til offentliggørelse – ikke mindst under hensyn til det politiske spil og den offentlige mening, hvor formiddagspressens skandalehistorier ofte kan flytte fokus bort fra de opnåede politiske resultater.

Bo Lidegaard har efter værkets færdiggørelse ved flere lejligheder holdt foredrag om Jens Otto Krag, hvor han har benyttet en tematisk struktur, et eksempel på den tematik nogle kritikere har efterlyst i bogen, der slavisk følger den kronologiske orden (f.eks. bind 2's første kapitler: *1962, 1963, 1964* osv.). En anvendelse af den tematiske fremstilling havde dog været ulig vanskeligere, for ikke at sige næsten dømt til fiasko, før det store materiale havde været gennem hans hænder, og biografien var blevet skabt. Interessant nok er det selvfølgelig at konstatere hvilke temaer, der efterfølgende har tegnet sig for Lidegaard, og det er bl.a.: 1) Krigen og Krag, 2) Fremtidens Danmark (1945-72) og 3) Nedturen (1972-78).

Et dominerende og gennemgående træk ved hele værket – som vel at mærke er på næsten 1600 sider – er politik og politikere. En vægtning, der måske siger lige så meget om biografen som om den biograferede. Der er en stærk fascination af det politiske spil, det være sig i form af interne magtkampe i parti eller regering og i form af tilvejebringelsen af de politiske resultater både i indenrigs- og i udenrigspolitik. Kritikere kan med nogen ret hævde, at Lidegaards vægtning af stoffet faktisk kommer til at betyde, at her (mis-)bruges den biografiske genre til at fortælle det moderne Danmarks politiske historie, hvor der

måske kunne være skrevet en anden spændende biografi om det moderne menneske, fritænkeren præget af kulturradikalismen og troen på samfundsingeniørkunsten som fremskridtets fremmeste værktøj. Er man kun interesseret i menneskeskæbner og uden interesse for politik, så får man næppe læst dette velskrevne værk til ende. En betragtning, der også kunne føre ind i diskussionen, om den historiske biografi – som genre betragtet – er egnet til historievidenskabelig formidling; en diskussion, der tidligere har været rejst af professor Niels Thomsen, Birgitte Possing m.fl. (se f.eks. »Historien om frk. Zahle – er det historie?« i *Historisk Tidsskrift* 1992:2, side 353ff. og »Den historiske biografi og historievidenskaben«, sammesteds side 359ff. samt *Personalthistorisk Tidsskrift* 1999:2, side 247ff. og 2000:1, side 1ff.).

Tager man værket frem for sig, hæfter man sig straks ved den gedigne fremtoning af de to vægtige bind trykt på godt, mat krideret papir og indbundet i rød helshirting med prægning på ryggen. Om farven er en hentydning til det parti, hvortil Jens Otto Krag viede sit politiske liv, kan ikke udelukkes, da det er ganske karakteristisk for Lidegaards stil at gøre brug af sådanne antydninger. For eksempel tolker han en kort dedikation på følgende måde (bind 2, side 775): »*En gang i begyndelsen af 1970'erne sendte den fremtrædende kender af dansk parlamentarisk historie, Tage Kaarsted, Krag sin lille bog om Dansk politik i 1960'erne med dedikationen: 'Til historikeren og politikeren J.O. Krag'. Bogen står endnu i rolen i Skivørrøn, fyldt med Krags understregninger og kommentarer. I Kaarsteds dedikation lå ikke kun en lille finte, men også en vigtig iagttagelse, som historikerne Sven Henningsen og Søren Mørch siden har fremhævet: Jens Otto Krag skrev sin egen historie.*«

Som allerede bemærket er titlerne på hovedparten af kapitlerne i værket kendetegnet ved kun at være et årstal, suppleret af et vekslende antal stikord for kapitlets afsnit. Selv med et betydeligt kendskab til periodens politiske historie er det ikke indlysende, når for eksemplet kapitlet »1970« (bind 2, side 482-527) rummer afsnit der er betitlet »*Kronen*«, »*Varme kilder*«, »*Kejsergade*«, »*Beton*«, »*Fatamorgana*«, »*Svanerne*«, »*Nede*« og »*Udfald*«.

At man også kan blive ganske overrasket ved læsningen af et sådant kapitel, fremgår af følgende citat fra Jens Otto Krags dagbog, som Lidegaard viderebringer uden at kommentere det opsigtsvækkende indskud om Uffe Ellemann-Jensen (side 498): »*Ellemann fra tv ringet lige nu. Var enig med mig, at beløbet for militære efterretningsvæsens årlige budget 25 mill. kr. er overraskende. Han har selv været ansat der ...*«.

Ellers må de personfølsomme oplysninger mest siges at omhandle Jens Otto Krags talrige damebekendtskaber, der ikke alle omtales ved navn. Men titlen »en forførers dagbog« rinder unægtelig i hu, når man for eksempel læser om Jens Otto Krags besøg hos Lillian Kauffmann på Basnæs i påsken 1976, hvor han traf den unge arkitektstuderende Cornelia Zibrandtsen, der kom sammen med en af Kauffmanns sønner (bind 2, side 735): »*Cornelia og Jens Otto sidder og hænger i hver sin stol og er begge åbne for øjeblikkets mulighed. De indleder et forhold, der svinger fra fjern lavintensiv kontakt mellem to meget forskellige liv til lejlighedsvist intetst samvær – og tilbage*«.

I 1935 havde han haft sin første, faste kæreste efter et kort eventyr med en Gudrun, han mødte i december 1934, og i efteråret 1936 kunne stud.polit. Krag flytte ind på Regensen. Den 13. januar 1937 meldte han sig ud af Folkekirken, og i 1939 havde han held med at opnå kassation på sin session. I sommeren 1941 deltog han i diskussionerne i den såkaldte Globus-gruppe, men var uenig med Niels Lindberg (1904-1971), der var kontorchef og daglig leder af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd i disse år. Skal man tro Lidegaard, er foråret 1942 dog for Jens Otto Krag i lige så høj grad gået med fornøjelsen af en scribe vidt forskellige kvinder, der kun havde det ene til fælles, at de ikke kunne stå for den digteriske økonom. »*Jeg forelsker mig jo aldrig*« citeres han for (bind 1, side 143) at have betroet sin dagbog. 1943 hengik øjensynligt på lignende vis (bind 1, side 157): »*Og så var der kvinder*«.

ne. De frække på natklubben Valencia, de tilfældige fra gader og garderober, de unge frustrerede forstadsfruer med glubende appetit på den unge forfatterspire – og endelig de få, der går igen i dagbogs-optegnelserne flere gange, men sjældent over længere perioder ...». I 1944 hed den heldige Helen, der dog afløstes af Edel, og forholdet til en tredje – P – blev ikke bedre af det.

Den svenske skuespiller og forfatter Birgit Tengroth, som han mødte i 1949, var formodentlig hans første store kærlighed, men deres livsbaner krydsede snarere hinanden end havde mulighed for at køre parallelt, endsiges i parløb. Lisbeth Hansted blev i midten af 50'erne mor til hans første barn, men var allerede i slutningen af halvtredserne afløst af Gabriella. Den lykkelige familiefar, der evnede at leve monogamt, ser ud til at tilhøre en kortere periode i de glade 60'ere, og den udkårne var skuespillerinden Helle Virkner, som han øjensynligt var oprigtigt forelsket i.

At Krag's flygtige dagbogsoptegnelser fra hans statsministertid så godt som aldrig antyder personlige forhold, er dog en væsentlig fejlkilde ved en bedømmelse af omfanget af hans sidespring i denne periode (bind 2, side 222). Helle Virkners egne erindringer *Hils fra mig og kongen* (1999) er i denne sammenhæng et nyttigt supplement. Og næppe var han blevet fhv. statsminister, før (bind 2, side 437) »pigenavne og uidentificerede initialer igen« optræder regelmæssigt i dagbogen. Efter vor mening må det være en smagssag, hvorvidt Jens Otto Krag's eskapader skal lægges ham til last eller opfattes som et lysende eksempel på et stort seksuelt frisind. På det principielle plan maner det dog til eftertanke, at den nærmest maniske promiskuitet også ses hos andre ledende politikere i ind- og udland, uden at der her skal opremses navne eller gives en nærmere psykologisk analyse af fænomenet.

Befrielsesrusen i maj 1945 betragtede Jens Otto Krag lettere distanceret, og i sin dagbog skriver han om de mange arrestationer, lynchstemningen og retsopgørets time (bind 1, side 212): »Om de Domme saa vil falde ud til alles Tilfredshed er en anden sag. Men til den Tid er den kæmpende Ungdom vel afvæbnet«. Til den tid fik han også den chance i partipolitikken, som han længe havde ventet på.

Denne chance havde begyndt at tage form i oktober 1944, da Socialdemokratiets forretningsudvalg som et modtræk til den aktivistiske frihedskæmperbevægelse besluttede at genoplive partiets gamle Socialiseringsudvalg, og den unge økonom Jens Otto Krag blev udvalgets sekretær.

Siddende mellem sværvægttere som Alsing Andersen, Vilhelm Buhl, Eiler Jensen, Hartvig Frisch og Hans Hedtoft-Hansen får det en ny betydning, når han i en kronik i *Social-Demokraten* i december samme år under overskriften »Jævnerer Indkomstfordeling« introducerer den britiske økonom John Keynes' økonomiske grundsætninger for læserne. Resultatet af udvalgsarbejdet er for eftertiden kendt som partiprogrammet »Fremtidens Danmark. Socialdemokratiets Politik«, der blev enstemmigt godkendt på partikongressen i august 1945.

Herefter blev spørgsmålene om socialisering og økonomisk demokrati centrale i partiets økonomiske politik for en længere årrække, hvilket betød, at Jens Otto Krag snart var hvirvlet ind i partipolitikken. Ved det første kommunalvalg efter befrielsen (marts 1946) opnåede han valg på Frederiksberg, og Hans Hedtoft mente, at det unge talent burde være folketingskandidat i Østre Storkreds og i øvrigt var et oplagt emne til handelsminister-posten i den næste socialdemokratiske regering. Skinnerne var ved at blive lagt ud til den politiske økonom, der med økonomiske reformer og planøkonomi skulle søge at give sit bidrag til, at partiet kunne skabe den socialdemokratiske velfærdsstat. Den samfundsingeniørkunst, der med Lidegaards ord blev Krag's livsprojekt startede i 1940'erne og fortsatte helt op i 1970'erne, hvor Krag forlængst havde indset Europas centrale betydning for Danmarks fremtidige muligheder for magt og indflydelse – længe før hovedparten af den danske befolkning. Eller mere præcist – og kompliceret – citeret af journalisten Jørgen Schleimann i 1964 (bind 2, side 179): »Der gives ingen europæisk fællesskab uden Frankrig, men heller ingen Eu-

ropæisk sikkerhed uden USA ... Og ingen bred europæisk samling uden England og Norden. Det er på denne basis, de venstreorienterede kræfter i de europæiske lande bør samle sig om en fælles politik.

Efter en detaljeret beskrivelse af Krags kup, der sikrede, at det blev Anker Jørgensen, som afløste ham på statsministerposten i oktober 1972, kommer biografens analyse af årsagerne til den overraskende afgang, og her pointeres det, at Jens Otto Krag ifølge sine dagbogsoptegnelser igennem sine år i dansk politik jævnligt havde overvejet alternative livsforløb, uden at det havde passet ind i de aktuelle planer. Aktuelt var det havarerede ægteskab med Helle Virkner Krag også en anledning til radikalt at lægge kursen om. Men skal vi tro Lidegaards fortolkning af hendes erindring om Krags tilbagetræden – hun var bange for hans beslutning og følte det utrolig trist – så var forklaringen, at hun måske bedre end nogen anden forstod, hvor svært det, der nu forestod, ville blive for ham (bind 2, side 636f.): »Den ventende skilsmisse var kun den første sten på vejen. Bag den ventede mange flere. Hele skærvæbunker ...«. Kombineret med en vis hang til flasken – antabus havde været prøvet i perioder – kunne fremtiden godt tegne mindre lyst, end den gode ministerpension og en veldrejet pen egentlig skulle tilsige den kun 58-årige statsmand.

Pligterne over for partiet, nationen og folket havde han endelig fået smøget af sig, men det viste sig snart, at livet som forhenværende ikke fyldte ham med den glæde, han havde forventet. Specielt hans indsats som EF's repræsentant i Washington 1974-75 fik et uheldigt forløb, og det er tydeligt, at Lidegaard har hørt et og andet i diplomatkrede om Jens Otto Krags deroute. I en billedtekst spidder diplomaten ubarmhjertigt den forsumpede politiker (bind 2, side 726): »Krag fik stadigt sværere ved at klare dagen og vejen i Washington. Et løbepunkt blev nået i november 1975 under Anker Jørgensens besøg hos præsident Gerald Ford. Krag magtede ganske enkelt ikke at møde op på den danske ambassade til reception for sin efterfølger – og hvad værre var: En planlagt middag for Anker Jørgensen hjemme i residensen på Belmont Road måtte aflyses i sidste øjeblik, fordi værten var indisponeret ...«.

Værket er således ikke behagelig læsning hele vejen, men det er politikernes verden heller ikke, og man må lade Bo Lidegaard, at hans kraftpræstation af en politisk biografi når ud i mange – også mindre sympatiske – hjørner af den politiske virkelighed, som deles af politikere og folk i udenrigstjenesten. Livet med politik kan være hårdt, ofte livsforkortende, men vælger man at træde ud af den politiske trædemølle, kan det også gå grueligt galt. Eller med Bo Lidegaards ord (bind 2, side 736): »Trædemøllen er et meget undervurderet instrument til fremme af livsglæden«.

Lisa Elsbøll og Tommy P. Christensen

Kirsten Lindberg: Sirenernes Stad København. By- og bygningshistorie før 1728. Bind 6: Forstæderne. XV, 387 sider, ill. Med syv løse kort. København, Sortedam, 2001. ISBN 87-90 431-07-3. Pris: 250 kr.

Restaureringsarkitekten, der blev dr.phil. i 1996 på de tre første bind af *Sirenernes Stad København* (anmeldt i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1997:2), kan nu sætte kronen på værket med dette fine bind om forstæderne på stadens jorder uden for byens volde. Konkret har hun valgt en afgrænsning svarende til de områder, der i dag betegnes Udenbys Vester Kvarter og Udenbys Klædebo Kvarter. Da Christianshavn (anmeldt i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1998:2) og Frederiksstad tidligere er blevet beskrevet (bind 4 og 5), må den bymæssige bebyggelse uden for byens volde siges at være ganske godt behandlet, om end en og anden sikkert gerne havde set, at gennemgangen også havde omfattet Frederiksberg, der først i 1736 blev et selvstændigt sogn og først langt senere en selvstændig kommune (1858). Også Amagerbro – uden for Amagerport – der tidligere er blevet behandlet af Erik Housted i bogen *Fra limfabrik til bankhus – nogle træk af Amagerbros historie* (1978), kun-

ne være omtalt, om end Amagerbro først fra 1793 hørte under Københavns jurisdiktion. Til gengæld gives der for det, som betegnes Vester forstad (Udenbys Vester Kvarter), samt for Nørre forstad og Øster forstad (Udenbys Klædebo Kvarter) en god og grundig gennemgang af næsten alle tænkelige tekniske forhold, såsom vandforsyning, gader og vandveje, bygningernes byggemåde, type, alder, tilstand, værdi, anvendelse etc. For tiden før 1660 behandles forstadsbebyggelsen opståen og historie, hvor Frederik II's tilladelse til bosættelser fra 1567 nok gøres mere skelsættende end rimeligt er. I lighed med de tidligere bind er der også i dette en række eksempler med titler som »*Vangehuset, der blev kapunstopperi*» (Vester forstad), »*Garverlaugets barkmølle*« (Nørre forstad) og »*Den ukendte sandførers hus*« (Øster forstad).

Som anført tidligere i nærværende tidsskrift har tidligere bind medtaget navneregistre omfattende alle knyttet til byggeriet, hvorimod et samlet personregister for værket først vil blive bragt i det afsluttende bind. Under overskriften »*Dokumentation. Register*« (side 261ff.) kan man glæde sig over hele fire registre: *Stedregister*, *Matrikulregister*, *Navneregister* og *Sagsregister*.

I et særskilt *Appendix* (side 288ff.) opsamles såvel en hovedkonklusion som tilføjelser og rettelser til samtlige bind – heriblandt flere vigtige rettelser og tilføjelser – og sidst, men så sandelig ikke mindst, et kumuleret sagregister for samtlige bind og et personregister omfattende samtlige forekommende personer i de seks bind. Det giver dels en ny indgang til det store navnestof, der findes i utrykt kildemateriale som brandtaxationer, skifter, skatte-regnskaber og skødeprotokoller, dels en bekvem mulighed for ikke kun at checke et efternavn, men også at få en henvisning til hvilke kvarterer og hvilke ejendomme i disse kvarterer den pågældende var tilknyttet. Et par eksempler: Limsyder Mogens Zachariasen havde i 1682 et limsyderi på matrikelnumrene 110 og 111 i Øster forstad, der var beboet af David Limsyder, som tidligere havde haft virksomheden. Men i 1685 havde han også søgt at hævde sin adkomst til matrikelnummer 126 i samme forstad, hvilket havde givet nabostridigheder med fiskemester Christen Nielsen Starup (i navneregisteret tituleret køkkeninspektør side 363 og fiskemester side 347). Åbenbart havde Starup heldet med sig, for siden kunne han sælge ejendommen i 1690. Hvor de to første oplysninger om hans ejendomsbesiddelser også kan findes i *Københavns Diplomatarium*, er det Kirsten Lindbergs fortjeneste, at hun har fundet den sidste – om salget – i skødeprotokol II for årene 1682-1692 fra Københavns Byting, fol. 454, der befinder sig i Landsarkivet på Jagtvej.

Den, der forgæves har søgt parykmager Jonas Ratken, vil hos Lindberg konstatere, at såvel han som hans viv Marie Varen og deres fire børn var døde i 1714, hvor boet blev opgjort, og den afholdte auktion over ægteparrets ejendom indbragte 2200 rigsdaler på trods af en vurdering til 1860 rigsdaler. Disse oplysninger har Lindberg fundet i Københavns Magistrats konceptskifter – skifte 1714 efter Jonas Ratken – på Landsarkivet.

For dette tidsskrifts læsere kan man derfor konstatere, at de mere end ti års arbejde ikke kun har indbragt en doktorgrad til forfatteren, men også med de seks bind skabt et særdeles betydningsfuldt værktøj til kortlægning af bebyggelsen i og omkring København i sidste del af det 17. århundrede, samt til opsporingen af københavnere i den periode, hvor det forekommer særlig vanskeligt, nemlig i tiden før den store, ødelæggende brand i 1728. Fremtiden må vise, om der her er tilvejebragt så mange oplysninger, at et fremtidigt samarbejde mellem slægtsforskere og byhistorikere vil kunne bringe os videre til et rekonstruktionsforsøg i form af nogle smukt, detaljerede kort med husene indtegnet og ejerne oplistet, som det bl.a. er blevet gjort i Odense (*Holbergtidens Odense*, 1988). Med dette imponerende pionerværk har Kirsten Lindberg i hvert fald vist, at det ikke længere behøver at være en ren utopi.

Tommy P. Christensen

Ingvart Møller Terkildsen: De sønderjyske domænegårde. Redaktion og billedtekster: Niels H. Kragh-Nielsen. Aabenraa, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie og Historisk Samsfund for Sønderjylland, 2001. 100 sider, ill. ISBN 87-7406-065-1. Pris: 148 kr.

Ud fra et fromt ønske om, at den foreliggende bog kan inspirere til en videregående forskning i den enkelte gårds og slægts historie, har en gammel kriger begået denne bog om de sønderjyske domænegårdes betydning for germaniseringen i den nationale kamp om Sønderjylland. Hvor det for unge læsere kan lyde som en røst fra fortiden, så er det dog kun en generation siden, at tyskerhadet var en gangbar vare blandt mange danske, som havde oplevet den tyske besættelse 1940-45, for nu ikke at rippe op i 1864 og alt det ...

Det er bogens grundlæggende antagelse, at de 36 sønderjyske domænegårde, i lighed med gårde som den preussiske stat erhvervede i Polen og Rhinlandet, var brikker i for tyskningsningen af grænseområderne. Metoden skulle ifølge forfatteren være, at den preussiske stat i stedet for at ansætte bestyrere, forpagtede gården ud til tysksindede, der kunne tjene som forbillede for egnens bønder, og på den måde påvirke dem i tysk retning. Endelig beskæftigede domænegårdene meget mandskab, der var afhængige af forpagteren, fremhæver forfatteren.

Under den tententive overskrift »Germaniseringen 1864-1920« indledes med en form for forklaring, idet det hedder (side 8) »udtrykket 'germanisering' blev anvendt af danskerne om den for tyskningsning, der fandt sted i Nordslesvig fra de preussiske magthaveres side«. Det fremgår af fremstillingen, at for tyskningsningen tiltog med tiden, og at myndighederne i slutningen af 1880'erne skærpede kursen. Polarisationen, der på begge sider slog hæmningsløst på de nationale strenge, kulminerede 1897-1901 med den såkaldte »Köller-politik« – navngivet efter overpræsident E.M. von Köller, der bl.a. returnerede masser af dansk tyende til kongeriget. Ifølge forfatteren var endog anlæggelsen af de preussiske smalsporbaner (Kreiseisenbahn) et led i denne ingsindede plan, da anlæggelsen skete ved brug af tyske entreprenører og arbejdsfolk, ligesom det ansatte jernbanepersonale og personalet på jernbanerestauranterne var tyske.

Tilsvarende giver overskriften (side 12) »Kampen om jorden« også en fornemmelse af, hvor det bærer hen med fremstillingen. Tilsyneladende ønsker Møller Terkildsen at indskrive sit arbejde i en national dansk, sønderjysk lokallitteratur, der rister en minderune over kampen om de gamle, danske slægtsgårde ved sydgrænsen. En tradition, der fik den danske stats blåstempling med det danske domæneudvalgs uforsonlige formulering i 1920 om domænegårdenes funktion (citeret side 13) »at skabe en tysk herrestand i den danske bondebefolkning og bekæmpe den stedlige befolkning politisk og nationalt ved at betro forpagterne talrige offentlige embeder og tillidshverv«.

At vi på den anden side også står over for en gedigen gårdhistorisk undersøgelse fremgår, når man kritisk læser hen over den valgte form og dels fokuserer på de 36 sobre domænegårds-historier, der udgør hovedparten af bogen (70 %), dels læser de mange faktuelle oplysninger om oprettelsen og fordelingen af domænegårdene. Ganske tankevækkende giver behandlingen af de 36 domænegårde – enkeltvis og i sammenhæng – et andet og langt mere nuanceret billede af deres rolle i den skildrede for tyskningsning. For eksempel anføres, at kun en sjettedel af de 36 forpagtere gjorde sig bemærket som politisk aktive for tyskheden. Tilmed gjorde to af dem – Blöcker på Store Barsbøl i Jels sogn og Lempelius på Nygård i Øster Lindet sogn – begge øst for Rødding, så god en figur blandt de lokale, at de beholdt forpagtningen efter Genforeningen i 1920. Ja, faktisk blev holsteneren Franz Blöcker, der overtog forpagtningen i 1898 og kom til at bestride posten som stedfortrædende amtsforstander, en af de længst siddende domæneforpagtere. Chr. Lempelius, der var reserveofficer og købmandssøn fra Flensborg, agiterede ak-

tivt mod den danske »tilstrømning« fra nord, men fortsatte trods alt som forpagter indtil 1926.

Flertallet af forpagterne var øjensynligt mest optaget af det landbrugsfaglige, og det forekommer unægtelig anstrengt, hvis man skulle hævde, at godt landmandskab – eller udbredelsen af viden herom – var en germansk specialitet! Det indrømmes da også, at domænekøbene startede som en tilfældighed, da en preussisk reserveofficer i 1896 måtte lade Store Barsbøl i Jels på 241 hektar gå på tvangsauktion. Da Sparekassen i Skodborg havde penge i klemme, søgte sparekasseformanden naturligt nok at overtage gården, men efterfølgende kom han i den penible situation, at kommunerådet ikke ville godkende købet på trods af hans stilling som kommuneforstander. Enden blev, at Den tyske Forening for det nordlige Slesvig og lokalregeringen i Slesvig fik overtalt den preussiske stat til at overtage gården, som dermed blev Nordslesvigs første domænegård.

Tilsvarende måtte den preussiske stat i 1900 overtage tre store gårde fra Kreditbanken i Skærbæk, da banken var i store økonomiske vanskeligheder. Andre gårde købtes ved tvangsauktioner eller truende fallit. I mindst ti tilfælde måtte den preussiske stat således overtage gårde, hvor ejeren enten var preussisk embedsmand i økonomisk knibe eller stod i generationsskifte-problemer.

Faktisk dokumenterer forfatteren med sine undersøgelser, at mindst tyve af de 36 domænegårde blev afhændet af tysksindede/tyskere i perioden 1896-1916. Hertil kan lægges, at fire af forpagterne faktisk var dansksindede, og kun i otte tilfælde ophørte forpagtningen straks ved Genforeningen i 1920. Billedet bliver således noget mere nuanceret end hidtil antaget. Den rigt illustrerede bog afsluttes med et personregister, der i øvrigt også viser et overvejende dansk navnestof.

Tommy P. Christensen

Jens Rasmussen: En brydningstid. Kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850. Odense, Odense Universitetsforlag 2002. 178 sider. ISBN 87-7838-667-5. Pris: 175 kr.

Jens Rasmussen har et omfattende forfatterskab om dansk kirkeliv i første halvdel af 1800-tallet bag sig, bl.a. bogen *J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-54. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og grundloven* (1999) (anmeldt i *Personalthistorisk Tidsskrift* 2000:2). Eftersom Rasmussen er uddannet historiker og præst af erhverv, har han således gode forudsætninger for at behandle emnet. Den nærværende bog skal ifølge forordet betragtes som et tillæg til ovennævnte Mynster-bog, hvor dokumentationen for tesen her udvides. Selv om bogen også er beregnet til at kunne læses selvstændigt, er det min vurdering, at en kort redegørelse for tesen i Mynster-bogen vil være nødvendig: Biskop Mynsters eftermæle har været blandet. Fra liberal side er han blevet anset som enevældens og statskirkens håndgangne mand, fra grundtvigsk side huskes han for sin modstand mod sognebåndsløsning og valgmenigheder, og en del af eftermælet bærer præg af et voldsomt angreb, som Søren Kierkegaard rettede imod ham med beskyldninger for magelighed og leflen for moderigtige meninger. I den nævnte bog ser Jens Rasmussen på forholdet mellem Mynsters kirkesyn og embedsvirke og påviser, hvorledes Mynster som medlem af den grundlovgivende rigsforsamling 1848-49 satte et afgørende præg på udformningen af grundlovens kirkeparagraffer, hvorved enevældens statskirke blev omdannet til en folkekirke. Mynsters holdning var præget af rummelighed. Og når han var imod sognebåndsløsning, valgmenigheder og kirkeligt lægmandsstyre i al almindelighed, så var det ikke udtryk for foragt for eller mistro til jævne mennesker. Men han forestillede sig, at det ville være de ressourcestærke og specielt teologisk interesserede medlemmer af en menighed,

der typisk ville gøre brug af sådanne institutioner, hvorimod det »tavs flertal«, der ikke havde religion som hobby, kort sagt: folk flest, derved ville blive ladt i stikken.

Også i nærværende bog står Mynster og hans kirkesyn centralt, men perspektivet er dog udvidet, så flere af de såkaldte »overgangsteologer« er med. Hermed menes de teologer i 1820'erne, som havde frigjort sig fra rationalismen, d.v.s. en kirkeretning, hvorefter Guds eksistens og kristendommen som sådan skulle begrundes på fornuften, og alt i kristendommen, der ikke kunne forklares ved fornuften, blev afvist. Men samtidig hørte disse overgangsteologer ikke til den ny tids mænd såsom N.F.S. Grundtvig, men befandt sig så at sige midt i vadestedet. Derved var de overgangsteologer. Rasmussen påviser dog, at denne betegnelse er alt for enøjet og unuanceret, og at overgangsteologerne indbyrdes bestemt ikke var enige. Rasmussen gennemgår overgangsteologernes forskellige teologiske positioner i 1820'erne og ser på synspunkterne hos deres argeste modstander, N.F.S. Grundtvig. I 1830'erne og 40'erne trak overgangsteologerne, Grundtvig og hans tilhængere, lægmandsorganiserede vækkelsesbevægelser og baptister, der ville bryde med statskirken, i hver sin retning, og et kirkeligt skisma kunne synes at være en mulighed. I bestræbelserne på at forny kirkeritualet, alterbogen, salmebogen m.m. var der således mange modstridende interesser og holdninger, der gjorde sig gældende. Rasmussen skildrer disse bestræbelser og påviser navnlig, hvorledes Mynster indtog en midtsøgende position og virkede for rummelighed. Denne holdning havde også at gøre med Mynsters position som kirkenes førstemand og regeringens kirkelige hovedrådgiver. Ved enevældens fald 1848 og grundlovens indførelse 1849 indførtes religionsfrihed, og statskirken blev en folkekirke, der godt nok fortsat blev understøttet af staten, men hvor medlemskabet var frivilligt. Når folkekirken fik den rummelige form, som tilfældet var, skyldtes det i høj grad Mynsters og andre overgangsteologers forarbejde. Der var også tanker fremme om at indføre en synodalforfatning for kirken (et kirkeparlament), men hertil syntes viljen at skorte, da det kom til stykket. Ritualsagen førte ikke til noget konkret på kort sigt, men senere i århundredet, lang tid efter Mynsters død, kom hans virke til at danne grundlaget for anden tekststrække samt for det endnu gældende vielsesritual fra 1898.

Oprindelig var det blevet anset for en betingelse for statens enhed, at alle borgere tilhørte samme kirke, og følgelig kunne religiøs frihed ikke komme på tale, ja der blev slet ikke skelnet mellem begreberne stat og kirke. Jens Rasmussen skildrer, hvorledes dette skel blev italesat i det hyrdebrev, som monarkiets bisper udsendte i 1817 i anledning af 300-året for Luthers offentliggørelse af sine 95 teser, og dette skel indgik i kirkedebatten siden da. Overgangsteologerne, ikke mindst Mynster, havde derved en stor andel i skabelsen af Junigrundlovens rummelige folkekirke. Når Rasmussen om religiøs frihed skriver, at i »*Frederik VI's regeringstid var denne tanke dog utænkelig*« (side 101), må det således være en svipser. Tanken var netop tænkelig, men ikke gennemførlig.

Fokus er på de ledende skikkelser inden for periodens teologiske elite (teologiske professorer, bisper og provster); synsvinklen er kirkehistorisk, men ikke kirkehistorie på græsrodsniveau. Foruden teologer optræder et par andre overgangsskikkelser såsom brødrene Ørsted: fysikeren og naturfilosoffen H.C. og juristen A.S. Sidstnævnte havde en højststående stilling i Danske Kancelli, datidens kirkeministerium og var som sådan Mynsters medspiller.

Nogle af kapitlerne i bogen har oprindelig været offentliggjort som selvstændige artikler i forskellige tidsskrifter, men er nu »*indarbejdet i en ny og større helhed*«. Helt fri af karakter af selvstændige artikler er kapitlerne nu ikke, ind imellem kan linjen gennem bogen forekomme lidt uklar, ligesom en del gentagelser forekommer. Men det er med bogen lykkedes Jens Rasmussen at udvide dokumentationen for tesen i hans bog fra 1999.

Michael Bregnsbo

Vejledning til manuskriptforfattere

Manuskriptet afleveres på diskette eller e-mail sammen med en tilhørende udskrift. Samtidig oplyses det, hvilket tekstbehandlingssystem der er anvendt og i hvilken version (f.eks. Word 97 eller WordPerfect 5.1). Manuskriptet bør ikke – uden særlig aftale med redaktionen – overstige 15 sider á 3.000 typeenheder.

Benyt normal linieafstand (1½ linie) samt bred margin. Teksten skrives uden orddeling, med fast forkant og så få koder som muligt. Ord, der ønskes fremhævet, skrives med kursiv. Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme.

Artikeloverskriften skrives med stor, fed skrift. Afsnitoverskrifter skrives med normal (12 punkt) fed skrift. Under artikeloverskriften places forfatternavnet, skrevet med kursiv.

Efter forfatternavnet skrives en manchete i kursiv på 4-8 linier, der angiver artiklens formål og/eller hovedresultater.

Noter skrives som slutnoter med samme skrifttype som brødteksten. Notenummereringen skrives med arabertal.

Fremmedsprogede citater bør almindeligvis oversættes til dansk, ligesom fagudtryk og begreber, der ikke umiddelbart kan forudsættes bekendte, skal forklares i en note. Bog- og tidsskrifttitler skal skrives med kursiv.

Forfatteroplysninger (navn, fødselsår, stilling, ansættelsessted eller privatadresse samt tidligere relevante publikationer) skrives nederst på artiklens sidste side eller i en særlig fil.

Da redaktionen tilstræber at gøre tidsskriftet så levende som muligt, bør artiklen ledsages af mindst én illustration for hver fem tryksider. De tilhørende billedtekster anbringes i en særlig fil. Husk at anføre, hvilken billedtekst der hører til hvilken illustration.

Redaktionen modtager gerne scannede billeder på diskette, men disse skal anbringes i særlige filer.

Eventuelle udgifter i forbindelse med anskaffelse af illustrationsmateriale kan efter aftale refunderes af tidsskriftet.

Redaktionen forbeholder sig ret til at gennemføre ændringer i teksten. Sådanne ændringer vil dog blive forelagt forfatteren til udtalelse.

Når manuskriptet er godkendt, og der foreligger korrektur, kan forslag til rettelser – herunder udvidelse af tekst eller noter – ikke påregnes at blive fulgt af redaktionen.

Forfattere af artikler får tilsendt ti gratis eksemplarer af det pågældende hæfte. Forfattere af småstykker modtager fem gratis eksemplarer. Anmeldere af bøger modtager ét eksemplar.

Vejledning i udarbejdelse af anmeldelser kan fås hos anmelderredaktøren: Michael Bach (bachmic@hotmail.com).

PERSONALHISTORISK
TIDSSKRIFT

ÅRGANG 122

2002

REDIGERET AF SAMFUNDETS SKRIFTUDVALG
VED
JØRGEN MIKKELSEN, MICHAEL BACH, GITTE HØSTBØ,
CHRISTIAN LARSEN OG ANNE DORTHE SU DERBO

Indhold

Artikler:

<i>Michael Brønsbo</i> : Enevældens dronninger og deres politiske betydning ...	1
<i>Poul Verner Christiansen</i> : Christiern Winther – en morsingbo imellem Erasmus og Luther	49
<i>Kirstin Nørgaard Pedersen</i> : De Torup og de Skanderborg ladegårds- bønder og deres slægt	92
<i>Christian Larsen</i> : Handicaparkiver – også en rig kilde for personalhistorikere	227
<i>Margrethe Brock-Nannestad og Merete Næsbye Christensen</i> : Forstadier til en dansk rabbinografi	245
<i>Ulrik Langen</i> : Nogle bemærkninger til Christian VII's inkognito på udlandsrejsen 1768-1769	261
<i>Adam Lindgreen</i> : DNA-forskning – slægtsforskerens ultimative redskab .	274
<i>Johannes Elgvig</i> : F.J. Kaas' innspill ved tronfølgervalget i Sverige 1809 ..	284
<i>Vello Helk</i> : Danske, norske og slesvig-holstenske navne i gavebogen for den lutherske menighed i Leiden 1634-1784	299

Småstykker:

<i>Su. Cedergreen Bech</i> : Datasupplement til Dansk Biografisk Leksikon	206
<i>Torben Skjeller</i> : H.C. Hertel og hans slægt	332
<i>Otto Vilh. Sommer</i> : En sejlivet herkomstskrøne	334
<i>Flemming Georgsen</i> : Sognedegnen til Kvong og Lyne, som gav navn til en stor slægt	336

Orientering:

Nyt legat for slægtsforskning	208
Nyt fra Norden	209
Generalforsamling 2002	341
Resultatopgørelse og balance 2001	348
<i>Christian Larsen</i> : Slægtsforskning i radio, tv og på Internettet	350

Anmeldelser

Dansk Kvindebiografisk Leksikon, bind 1-4. Redigeret af Jytte Larsen et al. (<i>Hans H. Worsøe og Inger Margrethe Worsøe</i>)	211
Christian III's rentemesterregnskaber, bind 1-4. Ved Søren Balle og Niels Geert Bolwig. (<i>Ole Degen</i>)	217
Erik Korr Johansen: Erhvervsarkivets Arkivoversigter, bind 4 (<i>Hans H. Worsøe</i>)	218

Hans Mørup: På fløjen. En sønderjysk stridsmands erindringer fra kultur- og modstandskamp 1929-1945. (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	219
Lars Rasmussen: Set fra Samsø. En købmands erindringer om øen, handel, politik og åndsliv i 1800-tallet. Redigeret af Søren Bitsch Christensen et al. (<i>Jørgen Mikkelsen</i>)	220
Hjalmar Rechnitzer: Fra neutralitet til besættelse. Viceadmiral H. Rechnitzers dagbog om flådens virke 1939-40. Udgivet og kommenteret af Hans Chr. Bjerg (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	222
Niels Barfoed: I unåde. Peter P. Rohde og opgøret med kommunismen (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	353
Peter Birkelund: De loyale oprørere. Den nationalt-borgerlige modstandsbevægelses opståen og udvikling 1940-45 (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	354
Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909. Ved Erik Nørre (<i>Christian Larsen</i>)	355
Henning Bro og Michael Bach: Ude på Frederiksberg (<i>Lisa Elsbøll</i>)	356
Merete Bøge Pedersen: Den reglementerede prostitution i København 1874-1906 (<i>Stella Borne Mikkelsen</i>)	357
Johs. Enggaard Stidsen: Hold fast ved det du har...! De stærke jyder, med særligt henblik på deres salme- og sangtradition (<i>Charlotte Lindhardt</i>)	359
Tage Grodum: Den Danske Embedslægestat (<i>Stella Borne Mikkelsen</i>)	361
Adda Hilden: Mariaforbundet 1905-1997 (<i>Christian Larsen</i>)	362
Harald Jørgensen: 25 år som pensionist. Et tilbageblik 1977-2001 (<i>Christian Larsen</i>)	362
Harald Jørgensen: Jonas Collin 1776-1861. Indflydelsesrig kongelig embedsmand og interesseret samfundsborger (<i>Michael Bregnsbo</i>)	363
Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1651-54. Udgivet ved Ole Degn (<i>Christian Larsen</i>)	364
Bo Lidegaard: Jens Otto Krag. Bind 1-2 (<i>Lisa Elsbøll og Tommy P. Christensen</i>)	365
Kirsten Lindberg: Sirenernes Stad København. Bind 6: Forstæderne (<i>Tommy P. Christensen</i>)	370
Ingvert Møller Terkildsen: De sønderjyske domænegårde (<i>Tommy P. Christensen</i>)	372
Jens Rasmussen: En brydningstid. Kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850 (<i>Michael Bregnsbo</i>)	373

Fryk: Special-Trykkeriet Viborg as

Register til Personalthistorisk Tidsskrift 2002

Ved Arne Julin

Personerne anføres som hovedregel på deres slægtsnavn, således som det er anført i teksten. Sammensatte navne, f.eks. Lente-Adler, sættes på første dels begyndelsesbogstav, altså i det nævnte tilfælde på L. Partikler som von, de, des, de la, zum o.s.v. ses der bort fra; f.eks. sættes des Vignes under V. Som hovedregel kan det ikke påregnes at finde navne, der alene optræder i noter og litteraturlister.

- Aagaard, Laurits Christensen**, Ribe, 170 – **Margrethe Lauritsdatter**, g. m. birkefoged N. Pedersen, 161, 169-170 – **Petrus Andres**, 330
- Åstrand, Christina**, 211
- Abel Cathrine**, 211
- Abild, Jonna**, 205
- Abildgaard, Egert**, 311
- Achelis, Thomas Otto**, 301, 331
- Achthonius, Henningius Christiernus**, 304
- Actæus, Paulus Severini**, 312
- Adlercreutz**, generaladjutant, 296
- Adlersparre, Georg**, oberstløjtnant, 284-285, 289, 291, 293, 296
- Adolphus, Ivarus Petri**, 306
- Adriansen, Inge**, museumsinspektør, 214-215
- Adsløv, Jens Jensen**, sognepræst, 140-141
- Agerby, Aksel**, kunstner, 233 – **Georg**, 345
- Agerskov, Astrid Grethe Grouleff**, 215
- Ahlefeldt, Charles Conte**, 323
- Ahlefeldt, Benoist**, 315 – **Carl**, 272 – **Claus**, 331 – **Godske**, til Stubbe, 331 – **H. H.**, overhofmester, 14 – **Henneke**, til Schulendorf, 331 – **Wolf von**, 331
- Ahlefeldt-Laurvig, F.**, 272
- Ahlefeldt-Laurvigen, Elise**, 212
- Aken, Joachimus von**, 309
- Alardus, Franciscus**, 321 – **Nicolaus**, 304
- Albrecht**, hertug af Mecklenburg, 73, 76-79, 85-87, 91
- Albrecht VII, hertug af Mecklenburg**, 74-75
- Alefeldt, Burchardt**, 314 – **Cajus**, 305, 319 – **Detleff von**, 321 – **Friedrich von**, 307 – **Gosche von**, 321 – **Hanss von**, 306 – **Joachim**, 318 – **Mauritius Hieronymus**, 312 – **Wolfgang**, 305
- Alefeldt, Benedictus**, 310 – **Caius**, 304 – **Henricus**, 310 – **Wulff von**, 311
- Alembert**, 270, 273
- Alexandra**, dronning i Storbritannien, 212
- Alfeldt, Benedictus Wilhelm de**, 325 – **Detleff de**, 325
- Allen, C. F.**, 87-91
- Alrø, Anne Marie**, g. m. Søren Sørensen, 181, 194
- Alsing, Morten Christian**, byfoged, 112, 114, 130
- Altor, Erasmus**, 302
- Amsing, David**, 308
- Anchersen, Ancher**, 326
- Andersdatter, Anne**, g. m. Anders Rasmussen, 194-195 – g. m. Bertel Poulsen, 125 – g. m. Jens Poulsen, 127 – g. m. Knud Rasmussen, 188 – g. m. Oluf Rasmussen, 188 – mor Maren Ovesdatter, 152 – **Boel**, g. m. Johan Madsen i Harlev, 148 – g. m. R. J. Møller, 161, 164 – **Dorte**, g. m. Søren Mikkelsen, 148, 178 – **Karen**, Christian IV's frille, 212 – g. 2. Christen Jensen, 230 – **Maren**, datter af A. Sørensen, 172, 176
- Andersen, Alsing**, 369 – , forsvarsminister, 223 – **Benny**, forfatter, 206, 215 – **Christen**, Mesing, 191 – **Dietericus**, 317 –

- Emilie**, 91 – **Finn**, formand, 341, 345-347, 352 – **H. C.**, 213, 335, 363 – **J. Oscar**, kirkehistoriker, 56, 88 – **Jacob**, 172, 187 – **Jens**, søn af A. Sørensen, 148 – **Knud**, datter Lis Andersen, 206 – **Rørt**, 195 – **Lambert**, sekretær, 60-64, 90 – **Lis**, far Knud Andersen, 206 – **Mikkel**, ca. 1420, 53 – **Niels**, borger i århus, 157 – **Flade**, 365 – gårdmand, 103 – **Poul**, mester, 60 – mester, rådgi-ver, 49 – **Ruth**, 48 – **Svend**, død 2001, 206 – **Svenning**, ca. 1420, 53 – **Søren**, 127, 160 – **Ondrup**, 153-154, 171-172, 175, 177 – søn af A. Sørensen, 148 – **Truls**, fra Drammen, 327 – **Vita**, forfatter, 216
- Andreasdatter, Anne**, 161, 168 – **Anne Cathrine**, g. m. N. Tustrup, 161, 168 – **Magdalene**, 161, 168
- Andreasen, Anders**, møllersvend, 161, 167 – **Frands**, 161, 168 – **Las**, ladefoged på Skeel, 161, 167 – **Peder**, 161, 167
- Andrae, Georgius Friis**, 302 – **Steno Bille**, 307
- Angel, Marquard Georg**, 304 – **Thomas**, 328
- Angell, Laurentius**, 328
- Ankersen, Jens**, 134 – sognepræst i Langå, 135
- Anna**, af Brandenburg, 74
- Anna Katrine**, dronning, 2
- Anna Sophie**, dronning, 18-22, 44-46, 48
- Anne Marie**, dronning af Grækenland, 212
- Armfelt, Gustaf Mauritz**, general, 284, 286-294, 296-297
- Arnisaeus, Christianus**, 306 – **Fridericus**, 306
- Arup, Erik**, 88
- Aspach, Martinus**, 324
- August den Stærke**, kurfyrste og konge, 21
- Augusta**, enkeprinsesse, 27
- Augustus, Johannes**, 315
- Auken, Margrethe**, 213
- Axen, Johannes**, 328
- Baring, Maggi**, tegner, 215
- Bach, Michael**, bibliotekar, 211, 226, 342, 353, 356-357, 376
- Bagger, Else**, død 1991, 206
- Baggesen, Laurids**, 326
- Bahrnus, Johannes Fridericus**, 311
- Bahrnholt, Marcus**, 315
- Baireuth, Hans**, sekretær, 62
- Baleman, Heinrich**, 319
- Balle, N. E.**, biskop, 244 – **Søren**, historiker, 217
- Balslof, Christophorus Petraeus**, 310
- Bang**, sognepræst i Nim, 111 – **Gertrud Marie Nielsdatter**, g. m. J. J. Torup, 111-112, 129 – **Nicolaus**, 304
- Bang-Jensen, Poul**, diplomat, 354
- Bangius, Ivarus**, 302 – **Johannes Claud.**, 306
- Bank-Mikkelsen, N. E.**, forsorgschef, 243
- Barfoed, Nicolaus de**, 329 – **Niels**, 353-354
- Barius, Benedictus**, 303
- Barnekow, Christianus**, 307
- Barnewitz, Friedrich**, 305
- Bars, Hans**, regimentsskriver, 104, 111-116 – **Jørgen**, se Hans Bars – **Sofie Amalie**, 111-112, 114, 132
- Bartholdy, Nils G.**, 272, 345
- Bartholinus, Bartholus**, 302 – **Bartolus**, 304 – **Carparus**, 304 – **Casparus**, 304, 319, 322 – **Christophorus**, 319 – **Erasmus**, 307 – **Johannes**, 323 – **Thomas**, 302, 304, 321
- Barver, Paulus**, 309
- Bassett, familie**, 277
- Batholinus, Jacobus**, 308
- Bech, Fr. J.**, biskop, 297
- Beck, Jockum**, 301 – **Lago**, 301
- Becker, Carl Johan**, død 2001, 206 – **Gotfred**, slotsfoged, kammerlakaj, 124, 126, 144, 146 – **Johan Christian**, 145
- Below, Fridericus**, 303 – **Laurentius**, 303 – **Tycho**, 302
- Bendixen, Knud**, Skanderborg ladegård, 167
- Benedicti, Jacobus**, 306
- Benthagen, Anne Cathrine**, 214
- Bentheim, Henrich Ludolf**, 330
- Bentzon, Severinus Johannis**, 305
- Benzon, Johannes**, 319 – **Nicolaus**, 318, 325 – **Petrus Nicolai**, 319 – **Severinus**, 308

- Benzonius, Christian**, 326 – **Jacobus**, 326 – **Laurentius**, 326
- Bercholtz, Urbanus**, 306
- Berg, Johan Peter Johansen**, Vonsild, 238 – **Marie Elisabeth Johannesdatter**, gift Jensen, 238 – **Morten Sørensen**, præst, 119, 121, 143-144
- Bergau, Johannes Henricus**, 327
- Bergstedt, Ernst**, 127 – **Ernst Nicolajsen**, 128, 152-154
- Bering, Margrethe Jensdatter**, g. m. N. P. Galten, 121, 135-136 – **Margrethe Kirstine Pedersdatter**, 136 – **Vitus**, 306
- Bernstorff, Christian G.**, udenrigsminister, 296-297 – **J. H. E.**, udenrigsminister, 29, 31, 262
- Bertelsdatter, Boel**, datter af B. Groersen, 151 – **Gertrud**, g. m. Groers Mouritsen, 124-125 – **Malene**, g. m. Daniel Rasmussen, 151, 193
- Bertelsen, Christen**, Halkær, 175 – søn af B. Groersen, 151 – **Claus**, slotsfoged, 365 – **Groers**, 151 – **Jacob**, Forlev, 172, 179, 185 – **Peder**, mor Ellen Jensdatter, 198 – **Poul**, gårdmand, 125
- Besekow, Sam**, 206
- Beselin, Laurentius Balthasar**, 309
- Bexius, Matthias**, 313
- Beyer, Christian**, dr. jur., 64
- Bibby, Geoffrey**, 206
- Bielke, Georgius**, 305 – **Hermannus**, 305, 307
- Biermann, Johan H.**, parykmager i Kbh., 161, 170
- Bilenberg, Marcus**, 325
- Bille, Andreas**, 320 – **Knud**, 307 – **Magnus**, 302 – **Otho**, 318 – **Steno**, 311 – **Steno Andreas**, 310
- Billhard, Friderich Adolph**, 320
- Bircherod, Jens Jensen**, prof., 309
- Bircherodius, Jacobus**, 308 – **Janus Jani**, 308 – **Joannes Jani**, 308
- Birgitte**, den hellige, 67
- Birkelund, Peter**, 354-355
- Bjerg, Hans Chr.**, overarkivar, 222-223
- Bjerre**, slægt, 206 – **Hans**, hustru Solvejg Bjerre, 206 – **Solvejg**, g. m. Hans Bjerre, 206
- Bjerrum, Anders**, enke Marie Bjerrum, 206 – **Marie**, enke efter Anders Bjerrum, 206
- Bjørn, Claus**, lektor, 214 – **Jens Axelsen**, sognepræst i Sæby, 274
- Blegvad, Mogens**, 206
- Blichfeldius, Joh.**, 315
- Blohm, Detleff**, 327
- Blome, Benedictus**, 308 – **D.**, 328 – **Detleff**, 327 – **Fridericus**, 302 – **Hans**, 302 – **Henrich**, 303
- Blüdnikow, Bent**, 259
- Blædel**, præst, 44
- Blöcker, Franz**, Store Barsbøl, 372
- Bobé, Louis**, 47
- Bochmann, Antoni**, regimentsskriver, 177
- Boeslund, Cathrine**, g. m. J. N. Torup, 131
- Bohr, Margrethe**, g. m. Niels Bohr, 214 – **Niels**, 214, 259
- Boisen, Eline**, 213
- Boje, Nicolaus**, 328
- Bokelmannus, Joh. Frid.**, 328
- Boldsen**, slægt, 216 – **Thyra**, billedhugger, g. m. K. S. Gnudtzmann, 216
- Bolli, Bernt**, Skanderborg ladegård, 161, 167
- Bolwig, Niels Geert**, økonom, 217
- Bomholt, Julius**, politiker, 354
- Bonde, Knud Christensen**, 182, 194
- Bondesen**, provst, 238
- Bonsach, Andreas Gerhardi**, 328
- Bonzen, Martinus**, 318
- Borchmann, Olaus Jacobæus**, 318
- Borchsenius, Poul**, 259
- Bording, Margrethe**, Århus, 108
- Bordingius, Laurentius**, 303
- Borneman, Olaus**, 325
- Bornemann, Johannes Adolphus**, 318 – **Philippus Julius**, 326 – **Severin**, sognepræst, 143 – **Thomas**, 327
- Borrichius, Olaus**, 315-316
- Bors, Severinus Halvardi**, 322
- Bortyn, Johann Christoph**, 319
- Boysen, Broderus**, 320
- Bråstad, Per**, 209
- Braem, Cornificius**, 316, 318 – **Johannes**, 318
- Brahe, Axilius**, 307 – **Manderup**, 307 – **Preben**, 307 – **Stheno**, 305
- Bramsen, Bo**, 48

- Brandes, Georg**, 259 – **Heinricus**, 312
Brandt, musikant, ved Frisenborg, 142 –
Christian Frederik, præst i Mårslet,
 146-147 – **Hannibal**, 124, 145-146 – **Jo-**
hannes, 305 – **Tagea**, 214
Brasche, Georgius, 314
Braunman, Christianus, 321, 330
Bredsdorff, Elias, 353
Bregnsbo, Michael, 1, 48, 364, 374
Breuer, Mordechai, 259
Bricka, C. F., 47, 82, 88, 91
Bro, Henning, stadsarkivar, 356 – **Lene**,
 gift Møller, politiker, 214
Brobergue, Matthias de, 314 – **Nicolaus**
de, 314
Brochmand, Casparus Erasmi, 321 – **Chri-**
stianus, 302 – **Erasmus Joh.**, 308 –
Erasmus Johannis, 312 – **Johannes**
Erasmi, 320 – **Laurentius**, 318 – **Thom-**
as J., 315 – **Thomas Johannis**, 313
Brochmann, Jesper, sekretær, 50, 60
Brochmannus, Erasmus Envaldi, 305
Brock, Eske, lensmand, 93, 100, 157, 203
Brock-Nannestad, Margrethe, lektor, 245,
 258-260
Brockdorff, Paulus, 310
Brockenhusius, Casparus Christophorus,
 318
Brockenhuus, Ericus, 311
Brockmann, Anna Dorothea Vilhelmsdat-
ter, g. m. L. C. Aagaard, 170
Brocktorff, Cay Bertram, 303
Brocktorpff, Detloff, 306
Broholm, rebslager, 237
Bronson, salmedigter, 359 – **C. F.**, 231 –
Laurids, 127, 152, 159
Brown, John, 273
Brun, Balthasar, 311 – **Henrik Friis**, Nak-
 skov, 161, 169 – **Martinus**, 302 – **Nico-**
laus Petræus, 304
Brunius, Petrus, 328
Bruus, Inger Marie, 237 – **Søren Rasmus-**
sen, husmand i Terdrup, 237
Brämer, Andreas, 258
Brøchner, Marie Nielsdatter, g. m. M. P.
 Galten, 136, 202
Brøgger, Suzanne, 216
Brøndum-Nielsen, Johs., sproghistoriker,
 50, 64, 88
Brønstorff, Petrus, 322
Buchwald, Balthasar Joh. de, 330 – **Caspar**
von, 310 – **Casper von**, 310 – **Christia-**
nus Alberthus de, 322 – **Detlevus**, 309-
 310 – **Georgius de**, 322 – **Jasper de**,
 316
Buchwaldt, Nicolaus, 307, 311, 313 – **Wolf-**
gangus, 307 – **Wulff von**, 303
Buchwalt, Bertram von, 303 – **Nicolaus**,
 313 – **Paulus von**, 303
Buhl, Jon Palle, 366 – **Vilhelm**, politiker,
 367, 369
Burinus, Memmius, 304
Burserus, Johannes, 317
Bussius, Augustus, 306 – **Theodorus**, 313
Bülow, 263
Bützer, Johann Valentin, 327
Bähr, Ludolph de, 305
Böfeke, Dietericus, 319
Bøgvad, Nicolaus, 321
Børkop, Apelone Pedersdatter, g. m.
 præst O. C. Sommer, 121, 138
Camphövener, Burchard, 325
Carl, hertug, 284 – landgreve af Hessen-
 Kassel, 24, 37 – prins, 14, 19, 265, 272,
 299-300
Carlsson, S., 296
Caroline, dronning, g. m. George II, 23 –
 prinsesse, 39f, 293
Caroline Amalie, dronning, 6, 24, 41-44
Caroline Mathilde, 262 – dronning, 24,
 26-32, 35, 41, 45f, 48, 363
Caspari, Petrus, 318
Casparsonius, Laurentius, 316
Cassius, Christianus, 316
Cavalli-Sforza, Luigi Luca, forsker, 278,
 282-283
Cedergreen Bech, Sv., 47f, 206-207, 211,
 215
Charlotte Amalie, dronning, 11-18, 46, 48
Charlotte Frederikke, prinsesse, 41
Chemnitz, slægt, 206 – **Jørgen**, 206
Chilon, Matthias Nicolai, 304
Choiseul, Etienne de, fransk udenrigsmini-
 nister, 266
Chrestensdatter, Margrethe, i Munkelund,
 230

- Chrestensen, Chresten**, husmand i Munkelund, 230
- Christensdatter, Anne**, g. m. Ch. Keldsen, 98-99, 101-104 – **Anne Cathrine**, g. m. R. R. Overgaard, 193 – **Anne Margrethe**, g. l. P. N. Leegård g. 2. Envold Jensen, 127-128, 156 – **Ingeborg**, datter af Ch. Keldsen, 100-103, 109 – **Karen**, g. m. O. T. Lyngå, 99, 102, 104-107, 118, 121 – **Maren**, datter af Ch. Bertelsen, 175 – datter af Ch. Rasmussen, 127-128, 155 – g. m. B. Groersen, 124, 151 – g. m. gårdmand Rasmus Nielsen, 100, 102, 109, 128, 174
- Christensen, Bertel**, bror til N. C. Kruchoy, 339 – **C. V.**, 89 – **Christen**, møller i Hede mølle, 161 – **Christen Frandsen**, bevill. til navnet Krukow, 339 – **Hans**, Glibing mølle, 177 – **J. C.**, minister, 356 – **Jens**, præst i Ø. Velling 1682, 96, 100 – tjenestekarl, 129 – Velling, 108 – Ø. Velling, 108 – **Jørgen**, bror til N. C. Kruchoy, 339 – **Karsten**, 258-259 – **Keld**, 106 – Tebbestrup, 158-159 – tingskriver, 99, 101-103, 110 – Torup ladegård, 157 – **Knud**, Grumstrup, 196-197 – **Mourits**, 162, 171, 174 – gårdmand 1682, 94, 96-98, 100, 102-104, 107-109, 124, 126, 159 – **Niels**, bevill. til navnet Krukow, 339 – søn af Ch. Keldsen, 100, 102 – Vellinggård, 109 – Villinggård, 101 – **Næsbye, Merete**, lektor, 245, 259-260 – **Ove**, søn af Ch. Bertelsen, 175 – **Peder**, Blegind, 154-156 – Jebjerg, 96, 108-109 – Mesing, 191 – søn af Ch. Keldsen, 100, 102 – søn af Ch. Rasmussen, 127-128 – sognepræst i Værum, 101 – **Rasmus**, 177 – søn af Ch. Rasmussen, 127-128 – Skanderborg ladegård, 155 – **Søren Bitsch**, 220-222 – **Søren Haslund**, 108 – Haslund 1682, 96 – søn af Ch. Keldsen, 100-102 – **Tommy P.**, 346, 370-371, 373
- Christian**, prins, 2 – søn af hertug Vilhelm, 41
- Christian II**, 49-50, 52, 55, 55-60, 56-58, 63-74, 76-81, 83, 86-91
- Christian III**, 50, 76-81, 91, 217-218
- Christian IV**, 1-2, 8, 212
- Christian V**, 10-14, 17, 21, 263, 265, 267, 272
- Christian VI**, 19-21, 23-25, 39, 48
- Christian VII**, 24, 26-28, 30f, 33, 36, 38, 41, 214, 261-263, 266-269, 271-273
- Christian VIII**, 24, 36, 42, 48, 286, 296, 363-364
- Christian IX**, 355
- Christian August**, hertug af Augustenborg, 24, 42 – prins, 284-287, 290, 292-293, 296-297
- Christian Frederik**, prins, 288-290, 293, 298
- Christiane Eberhardine**, g. m. August den Starke, 21
- Christiani, Nicolaus**, 306
- Christiansen, Hans C.**, død 2001, 206 – **P.**, bygningsnedker, 238 – **Palle Ove**, 47 – **Poul Verner**, pens. rektor, 49, 91 – **S.-E.**, 283
- Christianus, Dionysius**, 304
- Christoffersen, Hans**, forpagter af Ibstrup, 365 – **Laurits**, 108
- Christopher**, af Oldenburg, 76-79, 84
- Christophori, Christophorus**, 308
- Clausen, H. P.**, 48 – **Thomas**, konrektor, 19
- Claussen, Bernhardus**, 318 – **Jacobus**, 320
- Clemensen, Clemend**, amtsskriver i Skanderborg, 201
- Clementsen, Niels**, 49 – rigsråd, 55, 58 – **Rasmus**, kgl. kommissær, 55
- Clotz, Cajus Johann.**, 317
- Cohen**, 279 – **A. D.**, 259
- Cohn**, 279
- Colding, Torben Holck**, 48
- Collin, Hans**, 326 – **Jonas**, 363-364
- Cracowitz, Jochaim**, 328
- Cramer, Inger Kirstine Hansdatter**, g. m. A. C. Vinding, 143
- Cranach, Lucas den ældre**, 63-64
- Cretschmarus, Godefridus**, 307
- Crick, Francis**, 275
- Croissy, Charles de Colbert de**, fransk udenrigsminister, 265
- Crusius, Johannes**, 323
- Cröchel, Joannes**, 320

- Daa, Georgius**, 306 – **Woldemarus**, 303-304
- Daelhausen, Johannes**, 312
- Daell, Christen**, enke Ingeborg Daell, 206 – **Ingeborg**, enke efter Christen Daell, 206
- Dagmar**, kejserinde, 214 – prinsesse, 235
- Dahl, Inger**, enke efter R. Skovmand, 207
- Dalgaard, Hanne Frøsig**, 259
- Dalhaus, Escherus Laurentii**, 313
- Dalhusen, Escherus Laurentii**, 311-312
- Dalsager, Poul**, 206
- Damsgård, Morten Pedersen**, 124, 147, 149 – **Niels Mortensen**, 147
- Danckwerth, Samuel**, 301
- Dankwert, Fridericus Johannes**, 315
- Dannemand, Frederikke**, 40, 48
- Danner, grevinde**, 3
- Danneskiold-Samsøe**, greve, 222
- Danstrup, Ellen B.**, 48
- Darwin, Charles**, 283
- Dedijer, Vladimir**, dissident, 354
- Deffand, du**, fransk salonindehaver, 268, 272
- Degn, Ole**, arkivar, 218, 343, 364-365 – **Peder**, Gundestrup, 162
- Deichman, Petrus**, 324 – **Wilhelmus**, 330
- Deichmann, Bartholomæus**, biskop, 331 – **Carl**, kancelliråd, 331 – **Jakob Severin**, præst, naturvidenskabsmand, 356 – **Peder**, 299 – **Wilhelm**, kammerråd, 331
- Detlevsen, Søren**, søn af D. Sørensen, 169
- Diderot**, 270, 273
- Diestelkamp, Bernhard**, 89
- Dillo, Mathias**, skipper i Norge, 124-126
- Dinesen, Erling**, socialdemokrat, 366 – **Knud**, 159
- Dihmer, Henrik**, 161, 170
- Ditthen, Rudbechus**, 314
- Docemius, Justus**, 313
- Dolmerus, Johannes**, 303
- Dons, Jørgen Rasmussen**, 172, 187 – **Søren Rasmussen**, 154, 172, 187
- Dop, Wilhelmus**, 314
- Dorchæus, Johannes**, 322
- Dorschæus, Petrus**, 330
- Dose, E. U.**, overkammersekretær, 18 – **Ernestus Ulricus**, 323
- Douw, Tobias**, 316
- Drachmann, Holger**, 220
- Drostrup, Nicolaus**, 315
- Drostrup, Hans Nielsen**, borgmester i Mariager, 331 – **Niels**, 331
- Duedahl, Poul**, 243
- Dybdahl, Vagn**, 206
- Dybdal, Ida**, 342, 345
- Dyre, Ivarus**, 315
- Düring**, 263
- Dyssell, Justinus**, 316
- Eding, Johannes Vilhelm**, 302
- Edinger, Johannes Broderus**, 325
- Edvart, Friedrich**, 327
- Ehme, Johannes**, 321
- Ehrhorn, Johannes**, 316
- Eifler, Hieronymus**, 317
- Eisenberg, Didrik Christopher**, 326
- Ejlertsen, Marie**, fra Emteker, 232
- Ekdahl, N. J.**, 88
- Ekmann**, rebslagermester i Faborg, 237
- Elgvin, Johannes**, c. ph., 284, 298
- Eliesen, Povel**, 91
- Elizabeth II**, dronning, 280
- Ellemann-Jensen, Uffe**, minister, 368
- Elsbøll, Lisa**, 357, 370
- Elsner, Bernhard**, 312
- Elswing, Niels**, 15
- Engelstoft, Poul**, 47
- Enquist, Per Olov**, forfatter, 27
- Erasmus, Reguel**, 323
- Erasmus**, af Rotterdam, 49, 56, 68, 70, 81, 83, 87
- Ericus, Ericus**, 306
- Eriksen, Mikkell**, Rindelevgård, 124, 146, 148-149 – **Poul**, Bjerager hovgård, 175 – **Rasmus**, Rindelevgård, 149
- Esche, Thora**, 362
- Eskesen, Bodil**, død 1996, 206 – **Peder**, Vitved, 147 – **Søren**, Loverstrup mølle, 172, 176
- Esmarch, Henricus Christiani**, 320
- Espenscheid, Elisabeth**, 278
- Estrup**, politiker, 222
- Fabricius, Clemens Petræus**, 304 – **Eberus Johannis**, 310
- Fabritius, Albert**, 48, 277

- Falster, Jacobus Johannis**, 305 – **Peiter**, mulig betj., 62
- Fangel, Morten Rasmussen**, red., 221
- Feddersen, Magdalena**, g. m. P. J. Kru-ckow, 336
- Federspiel, Elin**, enke efter Per Feder-spiel, 206 – **Per**, enke Elin Federspiel, 206
- Feldbæk, Ole**, 48
- Ferdinand**, konge, 60 – **Lorentz Peter**, 206
- Fernberger**, sekretær, 60
- Ferslovius, Mathias**, regimentskriver, 112
- Fibiger, Mathilde**, 213 – kvindesagspioner, 44
- Fillipsen, Jesper**, Skanderborg ladegård, 153, 159-163, 167, 171, 173-174
- Finckius, Johannes**, 313 – **Thomas**, 312
- Fischer, Hans**, Torup fiskerhus, 98, 158 – **Heinrich Friedrich**, 327 – **Jens**, gård-mand 1624, 97, 100 – **Jens Pedersen**, Torup ladegård, 97, 157-158, 161 – **Pe-der**, Gundestrup, 162
- Fleischer, Esaias**, 300, 314, 324
- Fog, Mogens**, læge, politiker, 353
- Fogh, Georgius**, 316
- Foltmann, B.**, 283
- Forbech**, norsk skægt, 334
- Forchhammer, E.**, 243
- Ford, Gerald**, præsident i USA, 370
- Foss, Nicolaus**, 326
- Fossius, Christian**, 330 – **Christianus**, 308 – **Jacobus**, 315 – **Jacobus Nicolai**, 315 – **Janus**, 311, 325 – **Laurentius**, 318 – **Laurentius Nicolai**, 316 – **Matthias**, 311 – **Petrus**, 326 – **Petrus Nicolai**, 314
- Franck, Bernhardus Matthias**, 324 – **Wolf-gangus Christophorus**, 324
- Frandsen, Jens**, Rørt, 198
- Frantz**, af Lothringen, 81
- Frauen, Ludovicus**, 322
- Frawn, Christianus**, 328
- Fredericia, J. A.**, historiker, 9
- Frederick**, prins af Wales, 27
- Frederik**, arveprins, 24, 28, 30f, 34, 36, 41 – hertug, 2, 8 – kronprins, 300, 324 – prins af Nør, 24, 42
- Frederik I**, 54, 60, 64-65, 74, 76, 88, 90
- Frederik II**, 371 – af Preussen, 48
- Frederik III**, 1-2, 8, 10, 13, 263, 365
- Frederik IV**, 6, 14, 16-21, 24, 45, 262-267, 271-272, 331, 357
- Frederik V**, 21, 23-31, 37, 48
- Frederik VI**, 37, 39-42, 46, 48, 237, 249, 284-286, 288, 291, 293-294, 296-298, 363-364, 374
- Frederik VII**, 3, 7, 41f
- Frederik Christian**, hertug af Augusten-borg, 24, 37, 41
- Frederik den Store**, 31, 35
- Freimark, Peter**, 259
- Friderico, Ephoro Johanne**, 301
- Friediger, Max**, rabbiner, 245, 257, 259
- Friedrich**, af Pfalz, 78, 80-81 – pfalzgreve, 66, 91 – prins af Hessen, 285, 288-292, 295-298
- Friedrich Wilhelm**, kurfyrste af Branden-burg, 14
- Friis**, kammerråd, 112 – **Christ. Lodberg**, 330 – **Christen Jensen**, 136 – **Elisabeth**, g. m. L. P. Vinding, 114, 135 – **Frideri-cus Johannis**, 313 – **Jens**, 119, 136 – **Jesper Jensen**, 136 – **Magnus**, 306 – **Margrethe Jensdatter**, 136 – **Mogens**, 365 – til Frisenvold, 93, 96 – **Nicolaus**, 311
- Frisch, Hartvig**, politiker, 354, 369
- Frisius, Benedictus**, 302 – **Johannes**, 319 – **Laurentius**, 322 – **Magnus**, 315 – **Petrus Johannis**, 314
- From, Georgius**, 302
- Frölich**, familie, 278
- Fröschl, Thomas**, 47
- Fuglesang, Niels Laursen**, sømand, 365
- Fuiren, Henricus**, 307 – **Hinricus**, 302-303 – **Theodorus**, 304 – **Thomas**, 303, 308
- Fundanus, Matthias C.**, 319
- Fæster, Ingeborg**, g. m. præst C. F. Brandt, 147
- Gaas, Christian**, 302 – **Christianus Petri**, 307
- Gabler, Mathias**, 81 – prof., 50, 90
- Gad, Tue**, 206
- Galenos**, læge, 69
- Galt, Sophie Mogensdatter**, 54
- Galten, Elisabeth Pedersdatter**, 116-117 – **Ellen Pedersdatter**, 116-117, 121, 137 – **Hans Pedersen**, stud., 116-117, 121 –

- Jens Friis**, præst, 136 – **Kirsten Cathrine Pedersdatter**, 116-117 – **Mads Pedersen**, 136 – **Niels Pedersen**, præst til Feldballe og Nør, 116-117, 121, 135-136 – **Otte Pedersen**, forpagter, 116-117, 121, 136-137 – **Peder Nielsen**, sognepræst, 116-117, 121 – **Peder Pedersen**, cand. teol., 116, 121, 137-138 – **Vendel Pedersen**, præst til Sneum, 116-117, 121, 138
- Gardie, de la**, greve, 289
- Garman, Christophorus**, 317
- Garmannus, Johannes**, 323
- Gedalia, Abraham**, rabbiner, 249
- Gedde, Canutus**, 313 – **Christophorus**, 313
- Geis**, gartner ved Frederiksborg have, 142 – **Malene**, gm m. C. Nørager, 142, 144
- Gelfer-Jørgensen, Mirjam**, 259
- Gemzæus, Daniel**, 326
- George II, konge af England**, 23, 27
- George III**, 27, 30
- Georgi, Laurentius**, 317
- Georgsen, Flemming**, 336, 340
- Gerner, Henrik**, 16
- Gerritz, Ivarus**, 318
- Gersdorff, Christian Rudolph Philip**, 329 – **Christian Rudolph Philipp de**, baron, 330 – **Friedericus Carolus de**, baron, 330 – **Nicolaus Maximilian**, 329 – **Nicolaus Maximilianus de**, baron, 330
- Gerstorff, Casp. Christoph.**, 316 – **Christianus**, 316 – **Friderich**, 318 – **Henricus**, 316
- Gesius, Johanne Thomasdatter**, g. m. R. P. Møller, 161, 168-169
- Ghisæus, Joachim**, 312
- Giøe, Henricus**, 313 – **Marcus**, 313
- Glahn, Torben**, 201, 331
- Glarbo, Henny**, arkivar, 272
- Gleichen, Carl Heinrich von**, dansk gesandt, 266, 272
- Glob, Christianus**, 318
- Glud, Paulus**, 323
- Gnudtzmann, Kaj Svane**, ingeniør, 216 – **Sven**, 216
- Goitein, Hirsch**, rabbiner, 245
- Goldschmidt, Ina**, g. m. P. P. Rohde, 353-354
- Goos, gehejmeråd**, 233 – **C.**, justitsminister, 233, 243
- Gotzmann, Andreas**, 258
- Gould, Stephen Jay**, prof., 282-283
- Gram, Hans**, 50, 67, 86, 88, 90
- Grandt-Nielsen, Finn**, 345
- Grane, Laif**, 89
- Greiter, Sara**, g. m. M. Sommer, 334
- Griffenfeld, Peder Schumacher**, 11, 14, 47, 299, 341
- Grimm, F. M. de**, 272
- Grodum, Tage**, 361
- Groersdatter, Anne**, 125, 150 – Århus 1731, 124 – g. m. Rasmus Jensen, 124, 150 – **Boel**, 124-125, 151 – **Johanne**, 124-125, 151 – **Malene**, g. m. G. H. København, 124-125, 150 – **Maren**, g. m. Morten Jensen, 124-125, 151 – **Mette**, 124-125, 151 – **Sofie**, 124-125, 151
- Groersen, Bertel**, 124-125, 150-151 – **Mourits**, 125 – **Niels**, 159
- Groot, Peder de**, 321
- Grum, Martinus Pauli**, 304
- Grundtvig**, sognepræst i Gladsaxe, 235 – **N. F. S.**, 44, 258, 373-374
- Grønbæk, Søren Ottesen**, sognepræst i Røgen, 118, 121, 138
- Grötting, Johannes**, 324
- Gude, Joachimus**, 304
- Guillaume, Edith**, operasanger, 216 – **Hubert**, 216
- Gundorph**, birkedommer i Skanderborg, 195
- Guntzowius, Andreas Joh.**, 307
- Gustaf IV Adolf**, 284, 288
- Gustaf af Wasa**, prins, 284, 293
- Gustafsson, Harald**, historiker, 4, 47
- Gustav III**, 271
- Gustav Vasa**, 88
- Gyldenkilde, Lilli**, 216
- Gyldenstiern, Ebbe**, 306
- Gyldenstiern, Ericus Hardenbere**, 305 – **Magnus**, 304
- Günter, Dietericus**, 302
- Günthelberg, Nicolaus**, 311
- Günther, Anthon**, 318
- Götzsche, Inger**, 206

- Haenstein, Johannes P.**, 312 – **Johannes Petri**, 310
- Hagedorn, Johannes Stadius**, 323
- Hagen, Adolph Fridrich von**, 305
- Hagendal, Lars**, byskriver, 124, 126, 146
- Hagensen, Johan**, Ry mølle, 113
- Hahn, Sophie Amalie**, g. m. C. Reventlow, 18 – **Vincens**, hofmand, 14, 18
- Hamerik, Brita**, enke efter Ebbe Hamerik, 206 – **Ebbe**, enke Brita Hamerik, 206
- Hammer, Erasmus**, 307
- Hammerich, Clara**, g. m. L. L. Hammerich, 214 – **L. L.**, prof., 214 – **Paul**, 259
- Hammermullerus, Casparus**, 304
- Hammerus, Erasmus Claudius**, 304
- Haning, Gregers**, 55
- Hannestad, Lise**, 211
- Hannover, Karen**, 211
- Hans**, konge, 49, 56-57
- Hansdatter, Else**, 169 – **Ester**, g. 1. Detl. Sørensen g. 2. R. P. Møller, 161, 168-169 – **Johanne**, g. m. Laurits Sørensen, 172, 175-176 – **Karen**, på Amager, 279 – **Maren**, g. 1. Jens Jensen g. 2. M. A. Vibe, 194, 199
- Hansen, Ane Kirstine**, g. m. Bertel Christensen, 339 – **Anna Margrethe Caroline**, enke i Kbh., 240 – **Georgius**, 315 – **Gotfred**, se G. H. København – **H. C.**, statsminister, 367 – **Hans**, provst, af Assens, 62, 64 – **Jacob**, 325 – **Johannes**, 325 – **Just**, amtsskriver i Skanderborg, 108, 115-116, 163 – **Morten**, Rindelevgård, 124, 147-149 – Svejgård, 176 – **Niels**, Hovedstrup, 176 – **Schultz**, **Hans**, landsarkivar, 208 – **Svane, Robert**, enke Menna, 207 – **Søren**, 169 – Alstrup, 183-184, 194, 197-198 – Hovedstrup, 176 – socialdemokrat, 366 – **Terkel**, faghistoriker, 90
- Hanssen, Jacob**, 328
- Hansted, Lisbeth**, 369
- Happee, J.**, 330
- Harboe, Frederik Carl**, postmester, 329 – **Fridericus Carolus**, 330
- Hardenbeck, Engelbertus Ambrosii**, 322
- Harding, Balthasar**, 310
- Harpsoe, Carl**, 236-237, 241 – **S. A.**, glarmester, 236
- Hartke, Nathanael**, 328
- Hartmann, Gotfred**, 206
- Hasebardus, Georgius**, 318
- Hasfurt**, 68
- Hasle, Henning**, folketingsmedlem, 355
- Haslund, Anne Ottesdatter**, g. m. P. N. Galten, 116-117, 121 – **Ida Margrethe Ottesdatter**, g. m. præst C. M. Sommer, 117-118, 121
- Hasse, Reggert**, 325
- Hassenius, Fridericus Christianus**, 318
- Hattemager, Søren Lauritsen**, Skanderborg, 159
- Hatten, Anton Günther von**, 331 – **Balthasar von**, 310 – **Christian von**, resident i Oldenburg, 331 – **Johann Gotschalk von**, 327
- Hau, Christian**, faghistoriker, 52, 88, 90
- Hauelmeyer, Johannes**, 323
- Haunstrup, Niels**, Skanderborg, 113
- Hedtoft, Hans**, minister, 367, 369
- Heespen, Wilhelmus**, 324
- Hegelundus, Petrus**, 306
- Heiberg, Johanne Luise**, 259 – skuespillerinde, 363 – **Steffen**, 47
- Heider, Ottho**, 310
- Hein, Jørgen**, 47f
- Heins**, etatsrådinde, 337 – **Paulus**, 322
- Hejdium, Andreas**, 306
- Helgesen, Poul**, 89
- Heliaë, Paulus**, lærer i teologi, 56, 56-58, 57-58, 68, 77, 81-84, 86, 88-89
- Helk, Vello**, overarkivar, 90, 260, 299, 331
- Hellespontanus, Johannes Johannis**, 304
- Heltberg, Grethe**, lyriker, 215
- Helweg**, slægt, 206 – **Ole**, 206
- Helwerschow, Christianus Hermannus**, 321
- Hemmer, Christophorus Castani de**, 323
- Henning, Sven**, legatstifter, 366
- Henningius, Fridericus**, 312 – **Johannes**, 312
- Henningsen, Sven**, historiker, 368
- Henrik**, hertug af Mecklenburg, 66
- Henriksdatter, Christence**, enke efter Poul Skov, 159 – **Else**, barn, 104, 116
- Henriksen, Jens**, barn, 104, 116 – Dalby-neder, 114
- Henriques, Arthur**, 258

- Henschell**, legationsråd, 224
Herfurtt, Ludovicus Johannis, 306
Herlovsen, Peder, 150
Hermann, Jean Georg, 328
Hermann, Jacobus, 318
Hertel, slægt, 332 – **Hans Christian**, artillerikaptajn, 332-333 – **Harald Christian**, oberst, 332
Hesselbergius, Janus, 319
Heye, Friedrich, 316
Hiermannus, Joannes, 305
Hieronymussen, Peter Ohm, 201-202, 204
Hiersing, Anne Cathrine, g. m. J. A. Krogstrup, 140-141 – **Hans**, sognepræst i Skivholme, 118-119, 121, 140-141 – **Helle Marie**, g. m. J. J. Adslev, 140-141 – **Idé Margrethe**, g. m. N. A. Krogstrup, 140-141 – **Niels Nielsen**, forpagter, 140
Hilarius, Georgius, 303
Hilden, Adda, kvindehistoriker, 214, 362
Hiort, Petru Severini, 317
Hippokrates, læge, 69
Hirnklow, Hilarius, 323
Hirsch, J. C. W., 202
Hjermind, Else Jensdatter, g. m. J. C. Torup, 102, 104, 114 – **Jens Andersen**, præst, 104
Hjort, Jens, kok ved Frisenborg, 142
Hjorth, Andreas, sønnesøn Arne Hjorth, 206 – **Arne**, 206
Hoffmann, Erich, 88 – **Methea**, lærerinde, 241, 244
Hofman, Severinus, 326 – **Theocarus**, 318
Hoierus, Andreas, 311
Holck, 263 – **Ericus**, 304 – **H.**, 273 – **Ivarus de**, Baron, 330 – **Magnus de**, baron, 330
Holk, Christianus Christophorus, 308 – **Henricus Ditlevus**, 308
Hollander, Adolph Josias, 326
Hollandsbjerg, Laurits, 159
Holm, 244 – **Asger**, 243 – **Edvard**, historiker, 19, 48, 272
Holmer, herredsfoged, 181 – **Georg**, 322
Holmerus, Petrus, 304
Holmgaard, Jens, tidl. landsarkivar, 364-365
Holste, Thomas Pedersen, kammersvend, 62
Holstein, van, hertug, 322 – **Carolus de**, 329 – **Christianus Fridericus de**, 329 – **Johann Ludwig**, 327 – **Ulrik Adolf**, storkansler, 18f
Hondorff, Albrecht, 62 – **Steno**, 307
Hornemann, Erasmus, 323 – **Hans**, købmand, rådmænd, 331 – **Holger**, 331 – **Rasmus**, købmand i Aalborg, 331
Horney, Jane, 214
Horst, Dethlevus, 312
Housted, Erik, 370
Hovenbech, Petrus, 324
Hua, 52
Huass, Joannes von, 311
Huden, Sylvester, 305
Huitfeldt, Hartvig, 326
Huizinga, J., 72, 89, 91
Hundorff, se også Hondorff
Hussius, Wittekindus, 305
Hutfeld, Anne Jespersdatter, g. m. N. P. Galten, 121, 135-136
Huulegaard, Arendse, 215
Hvam, Torben, 243
Hvas, Jens, til Kås, 56 – **Laurids**, 56
Hvass, Niels Edgar, 216
Hvidtfeldt, Johan, 86
Hæstrup, Jørgen, historiker, 354
Høeg, Hans Adolf Pedersen, sognepræst, 142 – **Jens Lassen**, sognepræst, 142
Høegh-Guldberg, Ove, 33-35, 37
Høg, Niels, rigsråd, 56-57, 64
Høgel, Sten, lektor, 214
Høgh, Jacobus, 314 – **Tago**, 314 – **Thago**, 314
Hørby, Kai, 89-90
Hørlück, Helga, amtsrådspolitiker, 215
Høstbo, Gitte Bergendorff, 342
Høyer, Anders Hansen, 133 – **Anne**, 133 – **Apelone**, 132-133 – **Else**, 132-133 – **Gert Didrik**, 132-133 – **Johannes P.**, 318 – **Tomas Andersen**, sognepræst i Nørre Vinge (Tjele), 111, 114, 133-134
Ibsdatter, Karen, g. m. Bertel Pedersen, 186
Ibsen, Christen, Alnrå, 198
Ilsoe, Gerda, 217 – **Grethe**, flv. landsarkivar, 211, 213-214
Irup, slægt, 205

- Ilsenstein, Harald**, 256
Ivarides, Georgius Friis, 302
Iversen, Erik, død 2001, 207
Iügert, Fridericus, 306
- Jacobi, Hilarius**, 320 – **Nicolaus**, 303
Jacobsdatter, Anne, g. m. Oluf Pedersen, 189
Jacobsen, Bertel, Forlev, 186 – **Eva**, 243 – **Jens**, 187 – Nygård, 188-189 – **Røgen**, 186 – **Jo**, g. m. brygger Vagn Jacobsen, 214 – **Laurentius**, 321 – **Peder**, Illerup, 186 – **Søren**, 186 – Firgårde, 188, 190 – **Vagn**, brygger, 214
Jacobæus, Holger, 331 – **Jacob**, 326 – **Joh. Adolph**, 330 – **Nicolaus Matthiæ**, 311 – **Nicolaus Ægidij**, 312 – **Oligerus**, 319
Jahns, Sigrid, 89-90
Jakobsdatter, Lotte Sophie, g. m. O. B. Stampe, 235-236
Jebesen, Reinhold, 320
Jelved, Marianne, politiker, 216
Jensdatter, Ane Marie, fra Stillinge, 238 – **Anne**, 104 – g. m. H. Bars, 104, 111 – g. m. Laurits Rasmussen, 192 – **Boel**, 147-148 – g. m. M. Alsing, 104 – g. m. Niels Pedersen, 123, 172, 179-180 – **Cathrine**, g. m. Knud Rasmussen, 188 – **Christine**, 190 – **Elisabeth**, g. m. R. J. København, 194, 199 – **Ellen**, datter af J. N. Smed, 183-184, 197 – g. m. Bertel NN, 194, 198 – **Else**, 104 – g. m. P. Vinding, 104 – **Gedske**, 134 – **Johanne**, 190 – Gundestrup, 162 – **Karen**, datter af J. N. Smed, 183 – enke i Enslev, 164 – g. m. Peder Nielsen, 124, 149 – g. m. Rasmus Pedersen, 189 – g. m. Søren Hansen, 183, 194, 197-198 – **Kirsten**, g. m. Keld Christensen, 102-103, 110 – g. m. Oluf Sørensen, 192 – g. m. Søren Jensen, 172, 186 – **Lisbeth**, datter af J. J. Møller, 199 – **Maren**, datter af J. Knudsen, 194 – datter af J. N. Smed, 183 – enke i Odder, 199 – g. m. Mikkel Sørensen, 183, 194, 197-198 – **Margrethe**, 104 – datter af J. Pedersen, 178 – enke, 104 – g. m. Jacob Bertelsen, 172, 179, 185-186 – **Mette**, g. m. Søren Rasmussen, 193-194 – g. m. Søren Sørensen, 181, 194
- Jensen, Anders**, 188 – **Bent**, prof., skribent, 214 – **Bertel**, 163 – **Brun**, borgmester, 53 – **Charlotte S. H.**, forfatter, 343, 350 – **Christen**, selvejerbonde ved Nissum fjord, 230 – **Ebbe**, Rindelevgård, 162, 174 – **Eiler**, politiker, 369 – **Envold**, Fuldbro mølle, 128, 156 – **Grethe**, 47f – **Henrik**, ridefoged og skriver, 114-116 – **Højgaard**, Henning, 207 – **Jens**, Jøbjerg, 159 – Odder mølle, 194 – **Johann**, 320 – **Johannes V.**, forfatter, 282 – **Jonas**, 188 – **Knud**, Grumstrup, 194-196 – **Laurids**, borger i Sejerslev, 53 – **Mads**, søn af J. M. Markvokter, 125 – umyndig 1723, 124, 151 – **Mikkell**, 159 – **Morten**, Stjær, 124, 151 – **Mourits**, søn af J. M. Markvogter, 125 – tjente 1723 på Lolland, 124, 151 – **Niels**, Galten, 192 – søn af J. Pedersen, 178 – Skanderborg ladegård, 128, 149, 152-154, 172, 175, 185, 187 – Terp mølle, 149 – **Otte**, præst i Grønbæk, 138 – **Peder**, gårdmand 1669, 94, 96-98, 103, 106, 171, 173-174 – **Hørret**, 365 – Skanderborg ladegård, 153-154, 157-162, 170-172, 178, 185 – **Torrild**, 176 – **Peter K. A.**, 283 – **Peter Th.**, 360 – **Poul**, Grumstrup, 197 – **Rasmus**, hyrekusk i Kbh., 199 – **Mesing**, 124, 150 – møller i Neder Årup mølle, 163-164 – **Søren**, 184, 194, 197-199 – **Ålstrup**, 185 – **Firgårde**, 172, 186-187 – søn af J. Knudsen, 184 – søn af J. N. Smed, 183-184 – søn af J. Pedersen, 178 – skomager-svend i Torbenfelt, 199 – **Værum**, 108 – **Ørting**, 185 – **Tim**, red., 260 – **Vivi**, 6f, 47
- Jeppesen, Hans**, 48
Jepsen, Hans Lyngby, 207
Jerlø, Cajus Joannis, 308
Jespersdatter, Maren, g. I. M. N. Smed g. 2. B. Bolli, 161-162, 167
Jespersen, Jacob, lærer i græsk, 81-82, 88 – **Knud J. V.**, 48 – **Ole**, Skanderborg, 159 – **Peder**, Gundestrup, 161-162
Jessen, Thomas Balthasar, 272
Jochumsen, S., 240
Johan August, gottorpsk hertug, 300
Johann Friedrich, hertug af Hannover, 11

- Johannis, Christianus**, 325 – **Michael**, 305
Johansdatter, Abigael, datter af Johan Madsen, 148
Johansen, Cornelius, K. Sonnerup, 122 – **Elisabeth**, død 1993, 207 – **Korr, Erik**, 218 – **Mads**, søn af Johan Madsen, 148
Johnn, Christianus Albertus von, 326 – **Christianus Augustus de**, 327
Jonasen, Christen, 152
Jones, Martin, forfatter, 275, 279-280, 283 – **Steve**, forfatter, 275-277, 281, 283
Jordan, Jens, advokat, 366
Joseph II, kejser, 267, 271, 273
Juel, Hans, lensmand, 365 – **Henricus**, 308 – **Niels**, admiral, 15
Juell, G., 326
Jul, Nicolaus, 314
Juliane Marie, dronning, 24, 26, 29-37, 46
Julin, Arne, 343, 345-346
Julius, Antonius, 303
Jull, Ovidius, 304
Juul, Elisabeth, g. m. P. Mohr, 135
Jørgensen, Jürgen, 327
Jørgen, prins, 10f
Jørgensdatter, Bodil Marie, g. m. Jonas Jensen, 188 – **Charlotte Amalie**, g. m. Anders Jensen, 188 – **Karen**, g. 1. Rasmus Knudsen g. 2. Poul Jensen, 194, 196-197 – g. m. Søren Pedersen, 189-190 – **Maren**, datter af J. R. Dons, 188
Jørgensen, Anker, statsminister, 370 – **Christen**, også kaldt C. J. Kruchov, 339 – **Ellen**, 47, 82, 89, 91 – **Harald**, tidl. landsarkivar, 48, 244, 362-364 – **Henrik**, kammerassessor, 331 – **Jens**, 212 – **Jørgen**, 339 – søn af J. Lauritzen i Kvong, 338 – **Lars Vilhelm**, 227-228, 230, 232 – **Lauritz**, søn af J. Lauritzen i Kvong, 338 – **Louise**, datter af Ole Jørgensen, 351 – **Niels**, skoleholder i Vissing, 111 – **Ole**, slagteriarbejder, 351 – **Peder**, Grunstrup, 195-196 – **Rasmus**, søn af J. R. Dons, 188 – **Vedslet**, 195 – **Søren**, også kaldt S. J. Kruchov, 339
Kaalund, Johannes Ivarius, 302
Kaarsted, Tage, prof., 223, 368
Kaas, Ericus, 301-302, 312 – **Frederik Julius**, præsident, 284-298 – **Georgius**, 301 – **Hermanus**, 302 – **Janus**, 302
Kaasius, Ericus, 311 – **Hertwicus**, 311
Kahn, 279
Kaiser, Niels-Jørgen, 207
Kanarfogel, Ephraim, 258
Karl V, kejser, 59, 80
Karl XI, konge, 11
Karl XII, konge, 16
Karl XIII, 284, 296
Karner, Uffe, 90
Katarina, kejserinde, 263
Katharina, zarinde, 17, 35
Kauffmann, Henrik, diplomat, 366 – **Lilian**, 368
Kaut, gehejmerådinde, 126, 147
Kayser, Leif, 207
Keith, Robert Murray, 273
Keldsdatter, Anne, datter af K. Rasmussen, 99-100, 102 – **Karen**, tjenestepige, 167 – **Maren**, g. m. Christen Jensen, 102-103, 110 – **Mette**, datter af K. Christensen, 102-103, 110
Keldsen, Christen, foged, 99-102, 104, 106, 110 – gårdmand 1624, 97-99, 102-103, 107, 109 – tingskriver, 102-103 – **Morten**, gårdmand, 100, 102 – K. Sonnerup, 122, 126 – **Rasmus**, provst, 98-99, 102
Kempe, Poul, rådgiver, 65
Kessilius, Matthias, 301
Keynes, John, engelsk økonom, 369
Kielsmannsegge, Carolus Augustus, 330 – **Georgius Ludovicus**, 330
Kierkegaard, slægt, 332 – **Søren**, 353, 373
Kingo, Thomas, salmedigter, 16, 359
Kirchmann, Niels, 118
Kirk, Hans, 353
Kirkebæk, Birgit, 243-244
Kirserus, Petrus, 71, 91
Kirsscher, Peter, 91
Kjellerup, Chr., kunstner, 233
Klein, Henricus, 325
Klindt-Jensen, Ole, enke Tove Klindt-Jensen, 206 – **Tove**, enke efter Ole Klindt-Jensen, 207
Knoff, Nicolaus, 318
Knudsdatter, Anne, g. m. Niels Lauritsen, 195-196 – **Anne Kirstine**, g. m. Peder

- Jørgensen, 195-196 – **Karen**, g. m. Rasmus Jørgensen, 195-196 – **Maren**, datter af K. Jensen, 195-196 – g. m. Mikkel Olufsen, 172, 190-191 – **Mette**, g. m. Chr. Torup, 110, 114
- Knudsen, Anne Kirstine**, g. 1. J. O. Schouwe g. 2. E. Mackeprang g. 3. P. A. C. Kruckow, 338 – **Hans**, af Sjelle, 118 – **Iver**, Kejlstруп, 108 – **Jacob**, Grumstrup, 177-178 – **Jens**, Dyrngby, 197 – Grumstrup, 182 – Odder mølle, 184, 194 – søn af K. Jensen, 195-196 – **Mikkel**, Ballebo, 172, 177-178 – **Peder**, herredsfoged i Galten, 157 – **Rasmus**, Firingårde, 172, 188 – Grumstrup, 195-197 – søn af K. C. Bonde, 182, 194-195 – **Tim**, 48
- Knutzen, P.**, generaldirektør for DSB, 224
- Kofod, Helmer**, hustru Tove Kofod, 207 – **Tove**, g. m. Helmer Kofod, 207
- Kofoed, Jørgen**, skifteskriver, 159, 162, 173
- Kohl, Nicolaus**, 311
- Kolding, Fridericus**, 323 – **Helle**, 47
- Konow**, viceadmiral, 223
- Kopperup, Severine Olsdatter**, g. m. P. A. C. Kruckow, 338
- Krag, Fridericus**, 317 – **Gedske Kirstine**, g. m. skoleholder N. J. Torup, 114, 130-131 – **Jens Otto**, statsminister, 366-370
- Kragelund, Kirstine Birgitte Pedersdatter**, g. m. gartner Geis, 142, 144 – **Mette Kirstine Pedersdatter**, g. m. A. Vedel, 142 – **Minna**, 217 – **Peder Pedersen**, magister, præst, 119, 121, 142
- Kragh, Magnus**, 312 – norsk kammerherre, 233
- Kragh-Nielsen, Niels H.**, 372
- Krahe, Bonaventura**, 323
- Krefting, Johannes**, 330
- Krog, Karen Nielsdatter**, 143 – **Ole Vilumsen**, red., 272
- Krogus, Petrus Nicolai**, 320
- Krogstrup, Jacob Andersen**, sognepræst, 140-141 – **Niels Andersen**, sognepræst, 140-141
- Kroier, Laurentius**, 324
- Krommeny, Cornelius**, kunstmaler, 75
- Kruchoy (Kruchow)**, adelsslægt, 336 – slægt, 336 – **Niels Christensen**, 339
- Kruckow**, se også Jørgensen – **Jørgen**, sogneegn, 336-337 – **Magdalena Jørgensdatter**, g. 1. P. J. Tang g. 2. enkemand Chr. Madsen, 338 – **Peder Andreas Coldevin**, exam. jur., prokurator, 338 – **Peder Jørgensen**, provst, 336
- Krukow**, slægt, 336 – **Jørgen Jørgensen**, 338-339
- Krumpen, Stygge**, biskop, 52, 58, 61
- Kruse, Erik Gabrielsen**, til Grubbesholm, 331 – **Hans**, kommerceråd, 143 – **Tyge**, 306
- Krusse, Erich**, 306 – **Magnus**, 307 – **Tycho**, 307
- Krøncke, Grete**, 215
- Kühne, Johannes**, 313
- Kynde, Jens Jensen**, Jebjerg, 108
- Kyster, Frederik**, lærer, 241
- København, Gotfred Hansen**, 124 – **Rasmus Jensen**, hyrekusk, 194, 199
- Køller, E. M. von**, overpræsident, 372
- Køster, Johan**, 328
- Laasbye, Janus**, 324
- Lagerqvist, L. O.**, 296
- Lange, Henricus**, 327
- Langebek, J.**, 90
- Langelott, Adolphus Cunradus**, 320 – **Augustus Jacobus**, 322
- Langelottius, Adolphus Cunradus**, 321
- Langemack, Otho**, 305
- Langemaek, Ottho**, 302
- Langen, Ulrik**, ph. d., 261, 273
- Langhein, Petrus**, 315
- Langius, Joannes**, 321 – **Nicolaus**, 314 – **Petrus**, 321 – **Wilhelmus**, 307-308
- Larsen, Aksel**, politiker, 353 – **Birgit Fleming**, kasserer, 209-210, 344-345, 349 – **Christian**, cand. mag., 227, 243, 244, 342, 350, 356, 362-363, 366 – **Jytte**, kvindehistoriker, 47, 211, 214, 217 – **Stage, Jørgen**, 346, 349
- Lassen, Andreas**, Hede mølle, 165 – **Anker**, Mariager, 111, 114, 132 – **Laurits**, sognepræst i Vindum, 135 – **Mikkel**, Grumstrup, 177 – **N.**, 273 – **Niels**, Hermandsgård, 336 – **Peder**, Randers, 158 – **Steffen**, 165
- Lasson, Christianus**, 321 – **Laurentius**, 319

- Lassonius, Olaus**, 322
Laurentius, Johannes, 303
Lauridsdatter, Anna Marie, g. m. N. C. Kruchov, 339 – **Anne**, g. m. Niels Lassen, 336
Lauridsen, Ebbe, Roskilde, 365
Lauring, Palle, 47f
Lauritsdatter, Anne, g. m. Knud Nielsen, 191 – **Karen**, g. m. Jens Jacobsen, 187 – g. m. Mikkel Knudsen, 178 – **Mette**, g. m. P. Herlovsen, 150 – **Sidsel**, 122, 124, 126, 147 – **Vollborg**, g. m. Søren Olufsen, 172, 192
Lauritsen, Anders, ridefoged til Åkær, 153, 173 – **Niels**, Ballebo, 195 – **Rasmus**, Mesing, 172, 191-193
Lauritzen, Jørgen, fra Gunderup, 338 – **Lauritz**, komponist, 233
Laursen, L., rigsarkivar, 364
Lausten, Martin Schwarz, 65, 89-90
Leegaard, familie, 202-203 – **Christen Poulsen**, 156 – **Christianus**, 323 – **Poul Nielsen**, 128-129, 156
Legardius, Christianus, 313
Lempelius, Chr., reserveofficer, 372
Lemvig, Johannes Georg Kasper, sognepræst i Hemmet, 336
Lengerke, Herman von, 321
Lente, Theodorus, 325
Lenten, Christian von, 318
Lenthen, Christian, 318
Leonora Christina, 1-2, 11f, 46
Lerche, landsdommer, 116 – **Cornelius**, 303 – **Cornelius von**, 329 – **Peder**, 201
Leth, Anne Nielsdatter, g. m. Rasm. Christensen, 128, 155 – **Anne Sørensdatter**, g. m. Jens Jacobsen, 186 – **Jens Sørensen**, Rindelevgård, 187 – **Nicolaus**, 322 – **Niels Nielsen**, 155 – **Niels Rasmussen**, 155 – **Søren Sørensen**, 155-156
Leuchter, Henricus, 316
Lewenstein, Tobias, rabbiner, 245
Leyell, Johannes, 304
Lichtenstein, baron, hofmarskal, 268
Lidegaard, Bo, historiker, 366-370
Liemius, Johannes Lamberti, 319
Liime, Anna Elisabeth Christoffersdatter, g. m. Ch. Nørager, 119-121, 144 – **Anne Marie Ottesdatter**, g. m. musikant Brandt, 142 – **Birgitte Marie Christoffersdatter**, 119-121 – **Christiane**, 142 – **Christine Sofie Ottesdatter**, g. m. præst H. A. P. Høeg, 142 – **Christoffer Rasmussen**, præst i Fjaltring, 118-121, 144 – **Else Kirstine Ottesdatter**, g. m. præst J. L. Høeg, 142 – **Henrik Christian Christoffersen**, assisterende præst i Kbh., 119-121 – **Johanne Marie Christoffersdatter**, g. m. M. S. Berg, 119-121, 142-144 – **Karen Christoffersdatter**, g. m. N. K. Sommerfeld, 119-121, 143 – **Kirstine Cathrine Christoffersdatter**, g. m. A. Vinding, 119-121, 143 – **Magdalene Christophersdatter**, g. m. magister P. P. Kragelund, 118-121, 142, 144 – **Otte Christoffersen**, Hammel, 118-121, 142 – **Øllegård Ottesdatter**, g. m. kok J. Hjort, 142
Liliencron, Carolus Constantinus von, baron, 329 – **Paulus Albertus**, 327
Limsyder, David, Kbh., 371
Lind, Johanne Nielsdatter, g. m. præst Otte Jensen, 138
Lindberg, Karen, g. m. M. C. Sommer, 121, 139 – **Kirsten**, dr. phil., 370-371 – **Niels**, kontorchef, 368
Lindeman, Thomas, 328
Lindenow, Henricus, 302 – **Jacobus**, 302
Lindgreen, Adam, dr. ir., 274, 281 – **Mette**, 283
Lindhardt, Charlotte, 361 – **P. G.**, 47
Lings, Jens, 201
Linvald, Axel, 286, 288-289, 291-298
Lionne, Hugues de, fransk udenrigsminister, 264
Lippert, Anni, tegner, 215
Listo, Anne Kirstine, g. m. S. C. Sommer, 121, 139
Lodberg, Jacob, 324
Lohmeier, Dieter, 258
Longomontanus, Christianus, 313
Lorenzen, Aage, død 2001, 207
Louis XIV, 264-265, 271
Louis XV, 272
Louise, dronning, 6, 17-19, 23f, 27, 30, 44-46

- Louise Augusta**, prinsesse, g. m. hertug Frederik Christian, 24, 30f, 37, 41
- Loxdorphius, Barthlus**, 305 – **Olaus**, 317
- Lucht, Friedrich**, 302
- Ludvig XIV**, 9, 13f
- Lund, Jørn**, prof., redaktør, 212 – **Laurits Hansen**, 122 – **Niels Nielsen**, 113, 116
- Lundgård, Niels Pedersen**, 149-150
- Lundt, Christophorus**, 322 – **Johannes**, 322
- Luther, Martin**, 49, 56, 65, 68, 78, 83, 88-89, 374
- Luxdorph, Christianus**, 324 – **Petrus**, 319
- Lüddens, Mummius**, 322
- Lüders, Johanne**, fra Alsted ved Sorø, 334
- Lyngå, Otto Tomsen**, præst, 102, 104-106, 118, 121
- Lyng, Otto Tommesen**, præst, se Lyngå, 118
- Lyngå**, se også Ottesdatter
- Lützens, Fridericus**, 330
- Lützen, Elinborg**, 207
- Lützw, Fridericus Wilhelm**, 330
- Maar, Wilhelm**, 331
- Mackeprang, Erich**, 338 – **H.**, distriktslæge, 232
- Madsdatter, Cathrine**, g. m. Søren Rasmussen, 189 – **Karen**, enke efter Niels Mogensen i Randers, 158-159 – **Kirsten**, g. I. Cl. Clemensens g. 2. P. Lerche, 201 – **Maren**, Riis 1677, 116
- Madsen**, skomagermester i Kbh., 235 – **Anders**, Bjergby, 365 – **Christian**, enke-mand, 338 – **Groers**, 159 – **Hans**, 159 – **Randers**, 162 – **Jens**, Rindelevgård, 162 – **Johan**, Harlev, 148 – **Jørgen**, gårdejer i Refshale, 227 – **Kruchov**, , slægt, 339 – **Niels**, Kvong, 336 – **Rasmus**, 150
- Magni, Erasmus**, 310
- Mai, Emil August**, skomager, 238
- Malling, Mikkel**, degn, 114, 131
- Maltbeck, Niels Pedersen**, sognepræst, 116
- Mancinus, Georg Andreas**, 317, 319, 320, 321
- Mandix, Jens Olesen**, til Tamdrup Bisgård, 110-111, 114 – **Ole**, 130, 132
- Mannheimer, Isaac Noa**, 259
- Marberger, Paulus Jacobi**, 327
- Margolinsky, Julius**, 259
- Margrethe**, regentinde af Nederlandene, 59 – statholder, 65, 86
- Maria**, dronning af Ungarn, 79, 86 – regentinde, 78, 85
- Mariaggrius, Petrus Burgerus**, 304
- Mariboe, Carl**, 258
- Marie Sophie Frederikke**, dronning, 6, 24, 37-39, 41, 43f
- Marks, Jonathan**, 283
- Markussen, Ingrid**, red., 244
- Markvogter, Jens Madsen**, 124-125
- Martensen, H. L.**, biskop, 356
- Martini, Adolfus Henricus**, 314
- Masius, Nicolaus**, 305
- Massau, Christian Albrecht de**, 326
- Masse, Severin**, 314 – **Severinus Matthias**, 311
- Mathisen, Karl**, kunstner, 233
- Matthiades, Matthias Jacobi**, 316
- Matthias, Henricus**, 312 – **Paulus**, 312, 315
- Matthiasen, Niels**, socialdemokrat, 366
- Matthiessen, Poul Chr.**, prof., 212
- Matzenius, Claudius Cl.**, 306 – **Matthias Claudii**, 306
- Mauritius, Otto**, 315
- May, Wolfgang**, 273
- Mechelbourg, Arnold**, 317
- Mechelbourg, Christianus**, 324 – **Fridericus**, 324
- Mechelnborough, Friderich**, 317
- Mechlenborch, Ægidius**, 320
- Meckelborg, Johannes Matthiæ**, 302
- Meiercronne, Henning**, dansk gesandt, 265
- Meins, Johan Heinrich**, 319
- Meinss, Johann Heinrich**, 320
- Mejerus, Henningus**, 315
- Melchior**, frøken, kunstner, 233 – **Marcus**, rabbiner, 245, 257, 259 – **Marcus Lazarus**, 256
- Menelaus, Paulus**, 304
- Mengele, Joseph**, doktor, 279
- Menstorp, Anne**, g. m. H. Rosenkrantz, 78
- Mether, Leif**, 209
- Metz, Anthon**, ridder, 62
- Michaelius, Henricus**, 306
- Mikkelsdatter, Anne**, datter af M. Olufsen, 190-191 – g. m. Ch. Ibsen, 198 – g. m.

- Niels Clementsen, 55-56, 58 – **Birgitte**, Tebbestrup, 159 – **Ellen**, datter af M. Olufsen, 190 – **Johanne**, tjenesteøige, 129 – **Karen**, datter af M. Eriksen, 148 – g. m. G. D. Høyer, 133 – g. m. Jens Frandsen, 198 – **Lisbeth**, g. m. Rasmus Rasmussen, 198 – **Maren**, datter af M. Olufsen, 190 – g. m. Bertel Jacobsen, 186 – **Margrethe**, datter af M. Knudsen, 177-178
- Mikkelsen, Christen**, fra Horsens, 152 – kræmmer i Ry, 112-113 – **David**, Gråballe, 162 – **Hans**, borgmester, 49, 59, 61-66, 90 – **Jens**, fhv. præst i Viborg, 62 – søn af M. Sørensen, 197 – **Jørgen**, 222, 342 – **Jørgen Christian**, 131 – **Knud**, søn af M. Knudsen, 177-178 – **Laurits**, fæster, 187 – **Lene**, 239-240, 242 – **Niels**, søn af M. Olufsen, 190 – **Oluf**, søn af M. Olufsen, 190 – **Ove**, Mesing 1458, 180 – **Peder**, Møllerup, 365 – søn af M. Olufsen, 191 – **Rasmus**, Rørt, 195 – **Stella Borne**, 359, 361 – **Søren**, Kysing, 198 – Mesing, 148, 178, 204
- Minckwitz, Georg v.**, adelsmand, 62
- Mogensen, Niels**, Randers, 158-159 – **Peder**, gårdmand, 103
- Mohr**, kaptajn, 132, 134 – **Christen Vinding**, 134 – **Deliane**, 134 – **Else Lisbeth**, 134 – **Peder Vinding**, 134 – **Peter Mathiasen**, ved drabantgardekorpsen, 111, 114, 134-135
- Moldenhawer, Johs.**, forstander, 227-228, 236-237
- Molland, Einar**, 47
- Møllerup, Laurits**, 159
- Moltke**, 263 – **A. G.**, hofmarskal, 23, 25, 28, 31, 37, 46
- Moltved, George**, læge, 353
- Monch, Dieterich**, 323
- Morsing, Christiern Torkilsen**, fhv. rektor, 81-82
- Mortensdatter, Anne Johanne**, 122, 124, 126, 147 – **Bodil**, 176 – datter af M. Hansen, 148 – **Ellen**, datter af M. Hansen, 148 – **Johanne**, datter af M. Hansen, 148 – **Maren**, 108
- Mortensen, Bo**, 50 – **Christen**, 122 – ridefoged, 124, 126, 147 – **Jens**, møller i Vads mølle, 181 – **Mourits**, Arendal i Norge, 122, 124, 126, 147 – **Niels**, Sønderby ved Ringkøbing, 230 – **Rasmus**, tjenestekarl, 174, 178 – **Søren**, Vads mølle, 181
- Moser, Friedrich Carl**, 270-273
- Moses, Levin**, borger i Kbh., 258
- Moth, Matthias**, 317 – **Sophie Amalie**, grevinde, 13f
- Moulenio, Ephoro Johanne**, 301
- Moulenius, Christianus**, 321 – **Joh. Cl.**, 308
- Mourier**, slægt, 207
- Mourier-Petersen, Chr.**, 207
- Mouritsdatter, Anne**, 107-108, 122, 125-126, 146 – g. m. renteskriver C. Ruus, 124, 126 – **Boel**, g. m. Niels Pedersen, 107-108, 122-124, 126, 172, 179 – **Margrethe**, g. m. skipper M. Dillo, 107-108, 124-126 – **Mette**, g. 1. M. Keldsen g. 2. C. Johansen g. 3. L. H. Lund, 124, 126 – g. m. J. M. Markvogter, 124-126 – gift og bor i Sanderup på Sj., 107-108
- Mouritsen, Christen**, 107-108, 124, 126 – **Groers**, Mesing, 107-108, 123-126, 150 – **Niels**, ved regimentet til fods, 107-108, 122, 124
- Mule, Claudius Michaelius**, 318-319 – **Johannes Michaelius**, 319
- Mulenius, Johannes Claudii**, 305
- Mullenius, Johannes**, 302, 319
- Müller, Nicolaus**, 327
- Mullis, Kary**, 275
- Munch, Hilarius**, 312
- Munchius, Petru Ivari**, 303
- Munck, Ebbe**, 366
- Munden, Christianus**, 304
- Munk, Kirsten**, adelsdame, 2, 19
- Müller, Lorents**, kirurg, væрге, 126, 151 – **Petrus**, 316
- Mynster, J. P.**, biskop, 44, 373-374
- Mäes, Tove**, skuespiller, 216
- Möinechen, Christianus**, 326
- Møllehave, Herdis**, g. m. Johannes Møllehave, 207, 215 – **Johannes**, hustru Herdis Møllehave, 207
- Møller**, borgmester i Horsens, 130 – **Andreas Lassen**, Hede mølle, 161, 168 –

- Anna Jensdatter**, g. m. A. H. Høyer, 133 – **Anne Dorothea Nielsdatter**, g. m. J. H. Biermann, 170 – **Anne Gertrud Rasmusdatter**, g. m. N. N. Post, 161, 169 – **Anne Marie**, g. 1. O. B. Skov g. 2. U. Wulf, 199 – **Elisabeth Jensdatter**, datter af J. Knudsen, 184 – **Hans Detlev Rasmussen**, 161, 168 – **Jens**, farver i Hobro, 198 – **Jens Jensen**, 199 – søn af J. Knudsen, 184 – **Jens Nielsen**, Terp mølle, 149 – **Karen Nielsdatter**, g. 1. H. F. Brun g. 2. H. Dithmer, 169 – **Laurits Nielsen**, Nykøbing F., 161, 169 – **Lisbeth**, Birkendegård, 198 – **Maren Jensdatter**, datter af J. Knudsen, 184 – **Niels Pedersen**, birkefoged, 169-170 – **Niels Rasmussen**, 161, 169 – **Otto**, præst i Gylling, 355-356 – **Peder**, Hvide mølle, 165 – **Peder Jensen**, 192 – **Peder Rasmussen**, 168 – **Rasmus Jensen**, Neder Årup mølle, 161 – **Rasmus Pedersen**, Randers, 161, 166, 168-169 – **Søren Jensen**, Odder mølle, 194, 198
- Mørch, Søren**, historiker, 368
- Mørk, Peder**, 162-163
- Mørup, Hans**, 219-220
- Møsting**, finansminister, 364
- Nansen, Everardus**, 317 – **Hans**, 130
- Naschovius, Thomas Michaelis**, 313, 314
- Nathan, Max**, kunstmaler, 252
- Nausea, Friedrich**, dr. jur., 70-73, 87, 90
- Nederjordius, Emmichius Andreae**, 316
- Nessel, Daniel**, 318
- Nicolai, Johannes**, 326
- Nidrosia, Petrus Albertius**, 308
- Niederstett, Burchardus**, 311
- Nielsdatter, Anna Dorthea**, datter af N. Nielsen, 338 – **Anne**, datter af N. J. Smed, 197 – datter af N. Pedersen, 122-123, 126 – enke, 123 – g. m. Jens Knudsen, 183, 197 – g. m. M. P. Damsgård, 124, 147 – g. m. Mikkel Olufsen, 172, 190-191 – g. m. Morten Pedersen, 185, 194, 199 – g. m. Mourits Christensen, 102, 107-108, 124, 126, 128 – pige fra Sjelle, 117 – Sønderby ved Ringkøbing, 230 – **Anne Dorothea**, g. m. J. H. Biermann, 161 – **Anne Dorte**, g. m. Ch. Mikkelsen, 152 – **Anne Kirstine**, g. 1. Søren Sørensen g. 2. Christen Jonassen, 152 – **Boel**, datter af N. Pedersen, 179 – g. m. S. R. Dons, 153, 172, 187 – Skanderborg ladegård, 149 – **Dorte**, g. m. G. D. Høyer, 133 – **Elisabeth**, g. m. N. P. Maltbeck, 116 – **Ellen**, g. m. A. Villumsen, 183 – g. 3 – **Jacob Andersen**, 172, 187 – **Karen**, datter af N. J. Smed, 183, 197 – datter af N. Pedersen, 123 – g. 1. H. F. Brun g. 2. H. Dithmer, 161 – g. m. præst Otte Jensen, 138 – **Kirsten**, datter af N. Pedersen, 179 – g. m. J. R. Dons, 172, 187 – **Kirsten Margrethe**, g. m. C. J. Kruchov, 339 – **Lene**, datter af N. Pedersen, 179 – g. 1. Rasmus Pedersen g. 2. M. N. Stovgaard, 172 – **Lisbeth**, datter af N. Jensen, 152 – g. m. Peder Udsen, 185, 194, 199 – **Maren**, g. 1. J. Kruckow g. 2. Niels Nielsen g. 3. Jørgen Lauritzen, 336, 338-339 – g. m. Hans Pedersen, 185, 194, 199 – g. m. Iver Tullesen, 230 – g. m. N. M. Damsgård, 147, 152 – g. m. Peder Pedersen, 183 – pige, 123 – tjenestepige, 109 – **Margrethe**, datter af N. Pedersen, 122-123, 126 – g. m. Anders Sørensen, 124, 148-149 – **Mette**, datter af N. Pedersen, 122-123, 126 – g. 1. Morten Hansen g. 2. Mikkel Eriksen, 124, 147-149
- Nielsen, Anne**, g. m. Jørgen Christensen, 339 – **Christian**, købmand på Samsø, 221 – **Hans**, Hovedstrupgård, 175-176 – **Inger Mathilde**, prostitueret, 358 – **Jens**, fhv. ladefoged på Skårupgård, 155 – tjenestekarl, 109, 127 – **Jørgen**, se J. N. Skanderborg – **Knud**, Bjedstrup, 191 – Kvong, 336 – **Mourits**, søn af N. Pedersen, 123, 126 – **Niels**, 338 – lundgård, 150 – **Peder**, Lundgård, 124, 149-150 – søn af N. Pedersen, 123, 126, 161, 170 – **Pia Rud**, g. m. O. S. Sørensen, 205 – **Rasmus**, 162, 171 – gårdmand, 94, 96-98, 102, 107, 127-129, 159-160 – Skanderborg ladegård, 173-174 – **Rimmen, Hanne**, kvindehistoriker, 214 – **Søren**, Ålstrup, 185, 194, 199 – Fillerup, 176 – **Yngve**, 296-297

- Niemann, Mauritius**, 316
Nikolaj II, zar, 280
Nissedatter, Maren, g. m. S. J. Kruchov, 339
Nordin, biskop, 289
Norin, Ann-Sofi, 211
Norrie, Charlotte, 211
Norup, Jesper Jacobsen, sognepræst, 118, 121
Numsen, Johannes, 325
Nyholm, Elisabeth, lærerinde, 239-241
Nøramer, Christen, 119, 121, 144 – **Christoffer**, præst, 142, 144
Nørr, Erik, seniorforsker, 244, 282, 355
- Obellius, Petrus**, 304
Ocksenius, Johannes, 324
Olahus, Nicolaus, humanist, 81-82, 85-87, 91
Olavius, Canutus, 314
Olden-Jørgensen, Sebastian, forskningslektor, 47, 341
Oldenburg, Johannes, 323
Oldendorp, Johan, dr., 91
Oldermann, Fridericus Johannis, 310
Olearius, Philip Christian, 323
Olesen, Christoffer, af Sjelle, 118 – **Kjeld**, fhv. udenrigsminister, 366
Olivarius, Oligerus Nicolaides, 324
Oldsatter, Johanne, g. m. C. B. Stampe, 235
Olsen, Olaf, 48 – **Regine**, 215
Olson, Steve, 283
Olufsdatter, Bodil, g. m. Jhs. Richter, 134 – **Dorthea**, g. m. J. P. J. Berg, 238 – **Johanne**, datter af O. Pedersen, 180 – g. 1. Peder Sørensen g. 2. Rasmus Lauritsen, 172, 192-193 – g. m. Peder Christensen, 128, 155 – **Margrethe**, g. m. Rasmus Knudsen, 172, 180, 188
Olufsen, Henrik, provst, 53-54 – **Mikkel**, Sjør, 153, 180, 190-191 – **Peder**, 188 – Mesting, 172, 191 – Nygård, 153, 172, 188-189 – søn af O. Pedersen, 180 – Sjør, 172 – **Rasmus**, Randlev, 176 – Værum, 108 – **Søren**, Tåstrup, 172, 180, 191-193
Orbit, Cathrine Hansdatter, g. m. N. N. Hiersing, 140
- Orsini, slægt**, 274
Ostenfeld, Peder, 301 – **Petrus**, 311
Ostenfeldt, Christianus, 308 – **Christianus Petri**, 305 – **Iturus Bruxellas Christianus**, 308 – **Petrus**, 308, 314
Othon, Erasmus Johannis, 303
Othonia, Ludovicus Michaelis, 304
Ottesdatter, Anne, 106-107, 119, 136 – **Ide Margrethe**, g. m. provst C. Sommer, 106, 119 – **Karen**, 139, 144 – g. 1. A. A. Vinding g. 2. J. J. Norup, 118 – g. m. magister A. Vinding, 106, 118, 121 – **Kirstine**, g. m. C. R. Liime, 106, 118-121 – **Magdalene**, 106, 119, 121
Otto, Johannes, 310
Ouw, Gerhardus, 319
Overgaard, Rasmus Rasmussen, Mesting, 193
Ovesdatter, Clara Eleonora, g. 1. Niels Jensen g. 2. E. N. Bergstedt, 127-128, 152-154, 160, 172, 175, 187 – **Lisbeth**, g. 1. J. N. Skanderborg g. 2. L. B. Skanderborg, 127-128, 152, 175 – **Maren**, 127-128, 152
Ovesen, Søren, Åstrup, 127, 153-154, 172-173, 175-176, 194
Owmann, Martinus, 320
- Påhlsson, Ingrid**, 215
Pachoppidanus, Daniel Johannis, 311
Paikin, Elsebeth, 344
Paldam, Else, enke efter Jørgen Paldam, 207 – **Jørgen**, enke Else Paldam, 207
Paludan-Müller, C., 88, 91
Paludanus, Severinus, 320 – **Wilhelmus**, 320
Paracelsus, 70
Parsberg, Christoffer, hovmester, 263
Parsbergius, Nicolaus, 304
Paul, russisk tronfølger, 35 – storfyrste, 271
Pauli, Antonius, 312
Paulin, Sigvard, præst, 107
Paulinus, Andreas, 311
Paulsen, Jørgen, 48 – død 2001, 207
Paulson, Paulus, 325
Pedersdatter, Anne, datter af P. Olufsen, 189-191 – g. m. J. Fillipsen, 161-163 – g. m. Oluf Pedersen, 158, 172, 180, 191 –

- g. m. Peder Jensen, 153, 158-161, 170, 173-174 – g. m. Rasmus Rasmussen, 180 – g. m. Søren Jacobsen, 188, 190 – tjenestepige, 127 – **Anne Kristine**, mor Karen Andersdatter, 230 – **Birgitte**, 162 – **Boel**, 164 – g. l. A. L. Møller g. 2. møller Ch. Christensen, 161, 167-168 – **Cathrine**, datter af P. Olufsen, 189-190 – g. l. Jens Sørensen g. 2. Jens Jacobsen g. 3. Tomas Rasmussen, 188-190 – **Edel**, g. m. Laurits Rasmussen, 192 – **Johanne**, 160, 170, 173 – g. m. Ch. Rasmussen, 127-129, 172, 178 – g. m. S. A. Harpsøe, 236 – g. m. S. S. Leth, 155-156 – tjenestepige, 174, 178 – **Karen**, datter af P. Olufsen, 191 – **Kirsten**, datter af P. Sørensen, 192 – **Maren**, datter af P. Jensen, 158, 164 – g. m. Ch. Andersen, 191 – g. m. Ch. Sørensen, 161, 163 – g. m. N. J. Smed, 183 – g. m. Peder Nielsen, 124, 149 – **Mette Marie**, datter af P. Nielsen, 149-150
- Pedersen, Albret**, Grumstrup, 182 – **Anders**, Nim, 132 – **Bertel**, Forlev, 186 – **Bøge**, **Merete**, 357-359 – **Christen**, rådmand, 53 – Værum, 103 – **Christiern**, 52 – **Claus**, kansler, 62, 64 – **Groers**, Essenbæk, 162 – **Hans**, Tendrup, 194, 199 – **Helmer**, **Mogens**, docent, 360 – **Jens**, 129, 170, 173, 175 – i ladegård, 123 – Kolt, 149-150 – søn af P. Olufsen, 191 – Skanderborg ladegård, 153-154, 160, 172, 174, 177-178, 180 – **Kirstin Nørgaard**, 92, 201-202, 204-205 – **Laurits**, Essenbæk ladegård, 159-160 – **Morten**, Ålstrup, 194, 199 – **Niels**, 170, 173 – birkefoged i Nykøbing F., 161 – Framlev, 192 – søn af P. Nielsen, 149 – søn af P. Pedersen, 164 – Skanderborg ladegård, 122-123, 126, 160, 172, 179-180 – **Olaf**, 89-90 – **Ole**, Nygård, 190 – **Oluf**, Mesing, 123, 148, 160, 170, 172-174, 179-180, 191 – Nygård, 189-190 – søn af P. Olufsen, 191 – **Otte**, herredsskriver i Lee, 168 – **Peder**, Falling, 183 – herredsfoged, 205 – Hvide mølle, 159, 161, 163-165, 173 – søn af P. Jensen, 158 – søn af P. Nielsen, 149-150 – søn af P. Pedersen, 164 – **Rasmus**, 159, 164, 172 – Firgårde, 189-190 – møller i Koldens mølle, 187 – søn af P. Olufsen, 189-191 – **Søren**, Hemstok Vestergård, 189-190
- Persson-Blegvad, Britt-Mari**, enke efter Mogens Blegvad, 206
- Peter den Store**, 268 – zar, 17
- Petersen, Friis**, 201 – **Gert**, politiker, 353 – **Jakob**, kammertjener, 10 – **Niels**, 48
- Petræus, Casparus Severini**, 316, 317
- Pfeiffius, Daniel**, 307
- Phaal, Hieronimus**, slotsfoged, 159, 173
- Philip**, engelsk prins, 280
- Pichard, Inger**, g. m. Knud Pichard, 207 – **Knud**, hustru Inger Pichard, 207
- Pinborg, Jan**, 89
- Ples, Daniel**, 324
- Plessen, Christianus Siegfriedus de**, 328
- Poggenberg, Frederich**, 325
- Pogwisch, Frands**, lensmand, 365
- Pontoppidan, Erich**, 89, 91
- Possing, Birgitte**, historiker, 214, 217, 368
- Post, Niels Nielsen**, 161, 169
- Pouchius, Ludovicus**, 306
- Poulsdatter, Johanne**, g. m. S. P. Rasmussen, 125, 180, 189 – **Maren**, 189
- Poulsen, Bertel**, Mesing, 125 – **Inger Bjerg**, 24 – **Jens**, i ladegården, 127 – **Nielsine**, Blindehjemmet i Kbh., 239
- Poulsen Skou, Ulla**, død 2001, 207
- Poulson, Joachim**, 326
- Powisch, Fr.**, 104
- Prange, Knud**, historiker, 90, 341
- Prehn, Wilhelmus**, 310
- Preuser, Jacobus**, 315 – **Johannes Christianus**, 324
- Promnitz, Erdmann von**, friherre, 309
- Prydtsmand, Henrik**, dr., 365
- Pudewels, Anselm von**, 307 – **Christoff Georg von**, 307
- Qualen, Hans**, 313 – **Otto von**, 313, 328
- Quist, Christen**, sognedegn i Nim, 110, 114, 131-132 – **Frederikke Elisabeth Christensdatter**, 131-132
- Quitouw, Ericus**, 301 – **Henningus**, 301
- Quitouw, Henning**, 303
- Quærnesius, Petrus Andreæ**, 315
- Qviller, Bjørn**, 90

- Rafsted, Bente Frederikke**, 40
Ram, Stephanus, 308
Rambusch, Sigurd, 346, 349
Ramsing, Kirsten Utke, søster Benedicte, 207
Randlev, Rasmus, 155
Randulff, Erasmus Envald, 310 – **Nicolaus Envald**, 310
Rantzaau, Cay, 327 – **Christopher**, 300 – **Heinrich**, 300 – **Henrich**, 305 – **Henricus**, 302 – **Johan**, feltherre, 76 – **Wilhelm Adolph de**, 325
Rantzauw, Hinrich, 305, 307
Rantzou, Henricus, 313 – **Otho**, 313
Rantzow, Christophorus, 307 – **Detloff**, 316 – **Franciscus**, 304 – **Friderich**, 321 – **Heinrich**, 305 – **Siegfriedt**, 313
Ranzow, Hans, 303
Rasch, Erasmus, 305, 312 – **Georgius**, 322
Rasmusdatter, Anne, datter af Rasmus Nielsen, 109 – enke, 123 – g. 1. Ove Sørensen g. 2. Mikkel Rasmussen, 126-128, 154, 181, 194 – g. m. Niels Jensen, 192 – g. m. Niels Pedersen, 192 – g. m. Peder Olufsen, 172, 191 – **Boel**, 159 – **Dorte**, g. m. Niels Mikkelsen, 190 – **Johanne**, 182 – **Karen**, g. m. Peder Pedersen, 161, 163-165 – g. m. Steffen Lassen, 165-166 – g. m. Søren Andersen, 127, 153-154, 160, 171-172, 175 – Ravnholt, 365 – **Kirsten**, søn Søren Ovesen, 175 – **Maren**, g. m. Rasmus Madsen, 150 – g. m. Søren Sørensen, 188 – **Mette**, g. m. Knud Jensen, 182, 194-196 – **Sidsel**, datter af R. Christensen, 155 – g. m. N. N. Leth, 155
Rasmussen, Alexander, Gelsted-Rørup, 237 – **Anders**, Rørt, 182, 194-195 – **Christen**, Skanderborg ladegård, 109, 127-129, 155, 172, 174, 178 – **Daniel**, Mesing, 151, 193 – **Groers**, 150 – **Hans**, 159 – **Jan William**, 243 – **Jens**, præst, historiker, 373-374 – **Keld**, provst, 98-99, 102, 106 – **Knud**, 188 – red., 243 – søn af R. Knudsen, 195-197 – **Lars**, købmand i Ballen, 220-222 – **Laurits**, Galten, 192 – Mesing, 172, 192 – rytterbonde i Tåstrup, 192 – **Laust**, forsvarsminister, 223 – **Mikkel**, 99 – Ballebo, 177-178 – fæster i Stjær, 150-151 – Skanderborg ladegård, 126-127 – **Niels**, gårdmand 1624, 97, 100, 128 – Torup ladegård, 157 – **Oluf**, Galten, 193 – Siim, 188 – **Peder**, Gundestrup, 162 – søn af R. Lauritsen, 193 – **Peter Hertel**, 220, 224, 354-355 – **Rasmus**, fhv. rytter, 123 – Grumstrup, 182, 194 – Mesing, 180 – Rørt, 198 – Saksild, 182, 194-195 – **Stor Peder**, Mesing, 125, 180 – **Søren**, Grumstrup, 193-195 – kaldet Søren Rask, skovfoged, 189 – søn af R. Rasmussen, 182 – **Tomas**, Nygård, 188, 190 – **Viggo J.**, død 2001, 207
Rathlow, Gregorius, 315 – **Sigfridus**, 310
Ratken, Jonas, parykmager, 371
Ravenholt, 104
Ravn, madame, 144-145 – **Niels**, 126 – **Niels Olufsen**, præst, 124, 146, 149
Rebstock, Friedrich, underprokurator, 65-66, 74
Rechnitzer, Hjalmar, viceadmiral, 222-224
Reenberg, Franciscus Claussion, 320 – **Johannes Claussion**, 320
Regensburg, Carl, læge, 361
Rehder, Fredericus, 320 – **Fridrich**, 320 – **Johann**, 312
Reimar, Jørgen Lorents, Store Heddinge, 112, 129 – **Jørgen Nielsen**, 110 – **Niels**, rektor, 110, 114, 129
Reinboth, Fridericus, 320 – **Joannes Adolphus**, 320 – **Johannes Georg**, 317
Reitzel, Hans, 207
Reitzer, Christianus, 323
Reken, Johannes von, 318
Rescius, Rutger, prof., bogtrykker, 82, 85
Resen, Peder Hansen, 93, 165
Resenius, Elias Johannis, 310 – **Johannes Erici**, 310 – **Johannes Johannis**, 311 – **Paulus Johannis**, 310, 312 – **Petrus**, 308 – **Petrus Johannis**, 311
Reuter, Ludolph, præsektor, 329
Reventlau, Conrad Detlof de, 330 – **Fridericus Ludovicus de**, 330
Reventlow, Anna Sophie, adelsfrøken, 17, 19f – **Christian D. F.**, statsmand, 298 – **Christian Ditlev**, officer, 18 – **Christine Sophie**, g. m. U. A. Holstein, 18 – **Con-**

- rad**, storkansler, 18 – **Detlef**, 318 – **Friedrich**, 326 – **Otto**, 312, 326
Reverdil, Elie Salomon, lærer, 269, 273
Rhode, Anthonette, 165 – **Frands**, 164
Rhodius, Baggo Petri, 310
Riber, Nicolaus Petri, 317
Richelieu, Christian Frederik, 331 – **F. C.** v., 327 – **Frederik Christian**, 331
Richter, Garlef, 321 – **Johannes**, organist i Horsens, 134 – **Marta Johannesdatter**, g. m. C. P. Vinding, 114, 134
Rieswiek, Friedericus, 302
Ring, Elias, 322
Risbrich, Broderus, 317 – **Otto**, 317
Rist, Jean Ernst, 315
Ritter, Bartholomæus, Lødderup, 365
Rodsteen, Markor, admiral, 310, 331
Rodsteenius, Marcus, 304
Rohde, Peter P., cand. mag., 353-354
Rolsted, E. V., forstander, 241
Ronild, Peter, 207
Ronnow, Georgius Johannis, 311
Rosenbeck, Bente, lektor, 212
Rosendal, H., 48
Rosenkrantius, Axilius, 307
Rosenkrantz, Christianus, 303 – **Cornificius**, 308 – **Ericus**, 301 – **Georgius**, 313-314 – **Holger**, 78, 309 – **Jacob**, 309 – **Joh.**, 314 – **Marcus G.**, 288, 297 – **Niels**, udenrigsminister, 288
Rosenmeier, se også Jensen – **Anne Sofie**, g. m. Søren Jensen (Rosenmeier), 194, 197
Rosenpalm, J., 326 – **Jens**, 331
Rosenstand, Martinus, 319 – **Petrus**, 319
Rosenvinge, Matthias, 321
Rosenørn, Kirsten, g. m. landsdommer Lerche, 108, 116 – **Paulus**, 324
Rost, Georg Christian, 327
Rostgaard, Fridericus, 324
Rostorff, Johannes, 323
Rosvall, Ted, 209
Rothsteen, Friderich, 315 – **Jacobus**, 309, 311-312 – **Joannes**, 311 – **Marcus**, 309, 311
Rud, Charlotte, 207
Rumohr, Dethlev, 303 – **Jürgen**, 319 – **Wilhelmus**, 311
Rusmann, Johann Philipp, 317
Ruus, Christian, renteskriver, 124, 126
Ruuth, greve, 289
Ræder, J. T., 296
Røhel, Abraham, slotsfoged, 130
Rønn, Edith Mandrup, 243
Rønn Hornbech, Birthe, 213
Rørdam, H. F., 50, 52, 86, 89 – **Henning Skat**, 355 – **Thomas Skat**, præst, 355
Røssaak, Tor E., 331
Sadolin, Jørgen Jensen, 72, 79
Saint-Aubin, Gabriel de, 267
Saint-Germain, Claude Louis, soldat, 48
Salomon, Julius, 259
Sandberg, Ulricus, 315
Sandrue, Marie Charlotte Amalie, 232-233
Scanus, Georgius Elers, 318
Scavenius, Alice, enke efter Erik Scavenius, 207 – **Erik**, enke Alice Scavenius, 207 – **Petrus**, 306
Schade, Albertus, 320 – **Casparus**, 325 – **Christianus**, 320 – **Petrus Johannis**, 316-317
Scheel, Christianus, 327
Scheelii, Georgius, 322 – **Ovenus**, 322
Scheelius, Georgius, 320
Scheffellius, Christianus Stephanus, 329
Scheffer, Dorothea Cathrine, g. m. birkefoged N. Pedersen, 161, 169 – **Gottlieb**, feltskærer i Nykøbing F., 170
Schelderupius, Janus Jani, 322 – **Nicolaus Petræus**, 301, 303
Schellerus, Ivarus Hilarii, 305
Scheppelein, H. D., 207
Schepper, Cornelius, diplomat, 59, 68, 81-82, 85-87, 89
Schiel, Otho, 315
Schilbred, C. S., rektor, 334
Schimmelmann, Heinrich, 262-263
Schioningius, Christianus, 306
Schive, Nicolaus, 324
Schiöning, Christianus, 313
Schiørring, Nils, 207
Schiøtz, Christine F., 228-232 – **Frederik Christian**, gæstgiver, 228
Schjødt-Eriksen, Svend, oberst, 354
Schlange, Nicolaus, 321
Schleimann, Jørgen, journalist, 369
Schletting, Ericus Olai, 321

- Schmalien, Henricus**, 310
Schmiden, Henricus, 313
Schmidt, Anders Hansen, overlæge, legatstifter, 208 – **Petter**, prokurator i Ålborg, 198
Schmieden, Joachim, 306
Schmitt, Ludwig, 82, 89
Schochet, E. J., 258
Schornstein, Max, rabbiner, 245, 256
Schouw, Jørgen Ottosen, 338
Schow, Petrus, 310
Schreiber, Christian Ulrich, 32
Schultetus, Stephanus, 305
Schulth, Gregers Haning, 55
Schultzenius, Petrus, 316
Schumacherus, Petrus, 313
Schumann, Albert, død 2001, 207
Schwarzfuchs, Simon, 258
Schwenck, Caspar, 311
Schwendius, Petrus, 307-308
Schwensen, Broder, stadsarkivar, 208
Schævius, Henricus, 309
Schöller, Caspar, 317 – **Caspar Martin**, 326
Schørt, Johannes Jacob, 303
Scriverius, Fridericus, 320
Scæfferus, Jacobus A., 308
Secher, C., 91
Seckmann, Balthasar, 318
Seebled, Georgius Oththonius, 306 – **Jacob Oththonius**, 307 – **Jacobus**, 303
Seerup, Baggo, 326 – **Nicolaus**, 323
Sehested, Accilius, 316
Seidenfaden, Gunnar, 207 – **Tøger**, 366
Sejersen, Christen, 139
Selchau-Hansen, slægt, 332 – **Sophie**, g. m. H. C. Hertel, 332
Senft, Eitel, dr., 66
Senn, Johannes, kunstmaler, 39-40
Sevel, Hans Just, 299
Severini, Joannes, 321
Sevilius, Johannes Justus, 328
Sidenburgius, Wilhadus, 317
Siersted, Anders Bendsen, 331 – **Anders Nielsen**, 331
Sigbrit, madame fra Amsterdam, 49, 59
Sigsgaard, Ingeborg, enke efter Thomas Sigsgaard, 207 – **Jens**, enke Kirsten Sigsgaard, 207 – **Kirsten**, enke efter Jens Sigsgaard, 207 – **Thomas**, enke Ingeborg Sigsgaard, 207
Siirsted, Andreas B., 327
Simonsen, David, rabbiner, 245, 256, 259-260 – **David Jacob**, prof., 252 – **Vedel**, 203
Siverts, Friderich Samuel, 320
Sixhøj, J. Chr., 331
Skade, Ove, lensmand, 365
Skanderborg, Jørgen Nielsen, 128, 152 – **Laurits Brorson**, 128, 152
Skeel, Otto, 316
Skelderup, Georgius, 302 – **Georgius Petri**, 301 – **Nicolaus**, 302
Skieller, Torben, civilingeniør, 332-333
Skipper Clement, 90
Skive, Knud, præst, 98
Skov, Niels Aage, 220 – **Ole Burchardt**, 199 – **Poul**, 159
Skovgaard, Johanne, 47
Skovmand, Roar, enke Inger Dahl, 207
Skovrider, Laurits, hans enke, 108
Skovsrod, Niels, sognefoged, 113
Skyt, Niels, skibspræst, 124, 126, 146
Slagheck, Sigfried, 57
Sletting, Olaus, 325
Sløk, Johannes, 207
Smalian, Henricus, 310
Smed, Christian, 320 – **Jens Nielsen**, Ålstrup, 183, 194 – **Jesper Mikkelsen**, Skanderborg ladegård, 161, 167 – **Mikkel Nielsen**, Skanderborg ladegård, 161, 167, 204 – **Nicolaus**, 320 – **Niels Jensen**, Ålstrup, 183-184, 194, 197
Smek, Magnus, 67-68
Smit, Ottho, 324
Smith, D., sognepræst, 232
Smyth, Gillespie, 273
Snell, oberstløjtnant, 139 – **Johannes**, birkedommer, 118-119, 121, 140-141
Soetmann, Friderich, første i Norge, 114, 132
Soltaw, Bernhard Balthasar, 307
Sommer, norsk slægt, 334 – **Abraham**, toldbetjent, 334 – **Christen**, kaptajn, 139, 141 – **Christen Madsen**, sognepræst i Sjelle, 117-119, 121 – **Christen Ottesen**, sognepræst, 138, 141 – **Christen Sejersen**, 140-141 – **Ellen Marie**

- Christensdatter**, g. m. birkedommer J. Snell, 117-119, 121, 138-141 – **Henrik**, 139, 141 – **Idé Margrethe**, g. m. J. Vilhelm, 139, 141 – **Johanne Marie Christensdatter**, g. m. S. O. Grønbæk, 117-118, 121, 138 – **Jytte Cathrine**, g. m. S. C. Sommer, 121, 139 – **Laurits**, 139, 141 – **Mads Christensen**, herredsfoged, 117-119, 121, 139, 141 – **Maren Ottensdatter**, g. m. P. J. Splid, 138 – **Mathias**, 139, 141 – **Mette Christensdatter**, g. m. H. Hiersing, 117-119, 121, 140 – **Mogens**, toldbetjent, 334 – **Mogens Abraham**, politiker, 334-335 – **Mogens Abraham Søren Aabye Kierkegaard**, skibsfører, 335 – **Otte**, kaldt Sommerhilm, ritmester, 139, 141 – **Otte Christensen**, præst i Sjelle, 117-119, 121, 138, 141 – **Otto Vilh.**, cand. phil., 334-335 – **Sejer Christensen**, lærer, forpagter, 117-119, 121, 139-141 – **Thomas**, premierløjtnant, 334 – **Thomas Jensen**, præst i Eivindvik, 334
- Sommerfeld, Anne Magdalene**, 143 – **Niels Krog**, præst, 119, 121, 143
- Sophie Amalie**, dronning, 1-2, 8-13, 46f
- Sophie Hedevig**, prinsesse, 19
- Sophie Magdalene**, dronning, 21f, 39, 46, 48
- Sora, Jacobus Ludovicus**, 311
- Spar, Christianus**, 312
- Sparre, Christianus**, 307
- Sperling, Ottho**, 315
- Spjellerup, Elisabeth Jacobsdatter**, g. m. L. P. Vinding, 114, 135 – **Margrethe Jacobsdatter**, g. m. J. P. T. Vinding, 114, 133-134
- Splid, Poul Jensen**, sognepræst, 138, 141
- Spoorendonk, Anke**, 215
- Stahl, Joh. Frid.**, 319 – **Johannes**, 322
- Stampe, Carsten Bruun**, husmand, 235 – **Henricus Janus**, 317 – **Ole Bruun**, 235-236
- Stapel, Christian**, 207
- Starup, Christen Nielsen**, fiskemester, 371
- Steen, Poul**, 343, 345-346
- Steenbuch, Hans**, prof., 300
- Steenius, Johannes**, 303
- Steensen, Christen**, borgmester i Roskilde, 365 – **Niels**, 300
- Steenstrup, Johannes**, historiker, 6, 47f
- Steinbuch, Johannes**, 323
- Steinhoff, Christophorus**, 308
- Steman, Justus Valentin**, 312
- Stemann, C. A.**, 327
- Sten, Peter**, radiomedarbejder, 350
- Stenbuchius, Christianus**, 308
- Stender-Petersen, Adolf**, prof., 353
- Steno, Joachimus Fridericus**, 313 – **Johannes**, 310, 313 – **Kanutus**, 310
- Stenonis, Nicolaus**, 315
- Stidsen, Enggaard, Johannes**, fhv. præst, 359-361
- Stille, A.**, 296
- Stoffenberg, oberst**, 134
- Stolberg, C. G.**, greve, overhofmester, 23
- Stoltenberg, Ingeborg**, g. m. T. J. Sommer, 334
- Stow, Kenneth R.**, 258
- Stovgaard, Mikkel Nielsen**, 172, 187
- Strandsbjerg, Niels**, 243
- Struensee, Johann Friedrich**, gehejmekabinetsminister, 26, 28f, 31-33, 37, 41, 48, 262, 269
- Stubæus, Nicolaus**, 314
- Stuckenberg, Viggo**, 220
- Studt, Ottho**, 305
- Stuedt, Jacobus**, 305
- Stürup, Elisabeth**, 215
- Støvlet-Katrine**, 27, 214
- Suderbo, Anne Dorthe**, 342
- Suurballe, Bent**, 346
- Svane, Elisabeth Cathrine**, 130 – **Frederik**, 114 – **Gertrud Marie**, g. m. A. Røhel, 130 – **Mogens**, DR, 350-351
- Svaning, Hans**, 50
- Svejgaard, Peder**, sognepræst i Dalbynder, 202
- Svenstrup, Thyge**, 260
- Svictener, Olaus**, 322
- Svigtenberg, Ole Henriksen**, 331
- Sydow, Jørgen**, betjent, 62
- Sykes, Bryan**, forfatter, 275, 278, 283
- Syllerus, Johan**, 319
- Syskind, Alexander**, 259
- Søgaard, Helge**, 93, 165, 201
- Søgaard-Sørensen, Svend**, 216

- Sørensdatter, Anne**, datter af S. Andersen, 171 – datter af S. Ovesen, 175 – g. m. Anders Sørensen, 153, 172-173, 176 – g. m. J. N. Smed, 183, 194, 198 – g. m. J. S. Leth, 187 – g. m. Jens Pedersen, 154, 172, 178-179 – g. m. P. J. Møller, 192 – g. m. Peder Olufsen, 172, 188-189 – **Anne Cathrine**, datter af S. R. Dons, 187 – **Appelone Kirstine**, trolovet med J. J. Krukow, 338 – **Birgitte**, g. m. Søren Christensen, 108 – **Ellen**, 173 – g. m. Søren Eskesen, 153, 171-172, 176-177 – Ondrup, 176 – **Gertrud**, g. m. Poul Bertelsen, 125 – **Karen**, datter af S. Ovesen, 175 – datter af S. Rasmussen, 195 – g. m. Niels Sørensen, 185, 194 – Ondrup, 176 – **Kirsten**, datter af S. Ovesen, 175 – datter af S. Rasmussen, 195 – g. l. Rasmus Rasmussen g. 2. K. C. Bonde, 182, 194 – **Lisbeth**, g. m. Søren Ovesen, 127, 153-154, 171-173, 175, 194 – **Maren**, datter af S. Olufsen, 192 – datter af S. Ovesen, 175 – datter af S. R. Dons, 187 – g. m. Jens Knudsen, 184-185, 194 – Loverstrup mølle, 177 – **Margrethe**, g. m. Peder Jensen, 153-154, 160, 171-175, 178 – Skanderborg ladegård, 129, 153
- Sørensen, Anders**, Borupgård, 153, 172-173, 176 – Fillerup, 172-173, 176 – Kolt, 124, 148, 180 – Lundgård, 149 – søn af S. Andersen, 171 – søn af S. Olufsen, 192 – **Christen**, Velling (Vellelev) mølle, 161, 163-164 – **Detlev**, 169 – **Hans**, Ondrup, 153, 171-173, 176 – **Jens**, søn af S. Jensen, 186 – tjenestekar, 127 – Vengegård, 188-189 – Ø. Velling, 109 – **Jørgen**, også kaldt Jørgen Kruchoy Sørensen, 339 – **Kruchoy**, slægt, 339 – **Laurits**, Hevringholm, 192 – Ondrup, 153, 171-173, 175-177 – **Mikkil**, Rørt, 183, 194, 197 – **Niels**, 159 – Ålstrup, 184, 194 – Fruering, 179 – skolemester i Skanderborg, 158 – Stjær, 191 – **Ole Stigaard**, 205 – **Oluf**, Tåstrup, 192 – **Ove**, Skanderborg ladegård, 126-128, 153-154, 174-175, 181, 194 – **Peder**, Mesing, 172, 192 – **Rasmus**, 178 – Svejstrup, 190 – Vads mølle, 127, 181 – **Sejer**, Ballebo, 177 – **Søren**, Ålstrup, 182 – Alrø, 197 – død 2001, 207 – Forlev, 152, 186 – fra Alken, 188 – søn af S. Ovesen, 175 – Vads mølle, 127, 152, 154, 183-185, 194-199 – Veng, 190 – **Villy**, 207
- Taden, Heinrich von**, 302
- Tang, Peder Jensen**, 338
- Tank, Carsten**, grosserer, 294
- Taube, Christophorus**, 311 – **Georgius**, 311
- Tausen, Hans**, 79
- Tengroth, Birgit**, skuespiller, forfatter, 369
- Terkelsen, Peter**, 90
- Terkildsen, Ingvert Møller**, 372
- Terpager, Laurentius**, 327 – **Vibeke Pedersdatter**, g. m. V. P. Galten, 121, 138
- Testrup, Rasmus**, købmand, 100
- Thestrup, Matthias**, 327 – **Rasmus Pedersen**, 201
- Thienen, Christoffer von**, 310
- Thing, Morten**, 354
- Thommesen, Christiern**, fhv. skriver, 62
- Thomsen**, slægt, 332 – **Ellen**, død 1990, 207 – **Niels**, prof., 368
- Thorvaldsen**, billedhugger, 363
- Thott, Canutus**, 316 – **Ovenus**, 306
- Thuer, Georg-Ernst**, 316
- Thura, Laurentius**, 324
- Thybo, Leif**, 207
- Tildorphius, Petrus Jacobi**, 310
- Tingwold, Joannes Andreae**, 306
- Tistorffius, Henricus**, 322
- Toft, H. C.**, 207
- Tolder, Hans**, rådgiver, lensmand, 49, 57
- Toller, Johannes**, 314
- Tomasdatter, Apelone**, g. m. Oluf Rasmussen, 193
- Tomsen, Knud**, 159 – **Otto**, provst, 98-99, 106, 159
- Tonsberg, Matthias Andreae**, 315 – **Olaus**, 315
- Topsø-Jensen, H.**, 48
- Torup**, rektor, provst, 99 – se også Jensdatter – **Anne Elisabeth Christiansdatter**, g. m. slotsfoged G. Becker, 120, 124, 126, 144, 146 – **Anne Jensdatter**, g. m. H. Bars, 111-114, 116 – **Anne Sofie**, 110

- **Anne Sofie Jørgensdatter**, g. m. degn Ch. Quist, 111-112, 114, 131-132 – **Boel Jensdatter**, g. m. M. C. Alsing, 103, 112, 114 – **Christen**, 135 – **Christen Mouritsen**, foged, 126 – **Christian**, sognepræst, 104, 110, 114 – Vinkel, 112, 130-132 – **Christian Jensen**, 103 – **Christian Mouritsen**, 107, 120, 122, 124 – **Elisabeth Kirstine Jørgensdatter**, g. m. første F. Soetmann, 110-112, 114 – **Ellen Marie Jørgensdatter**, g. m. degn M. Malling, 111-112, 114, 131 – **Else Jensdatter**, g. m. P. S. Vinding, 110, 114-115 – **Else Marie**, g. m. J. Mandix, 110-111 – **Else Marie Jørgensdatter**, g. l. Fr. Svane g. 2. J. O. Mandix, 111, 114, 130 – **Erik Kær**, 131 – **Helene Marie**, 110 – **Jens**, sognepræst i Mov, 110 – **Jens Christensen**, 112 – præst, 99, 102-104, 114 – **Jens Christian**, stud., 110 – **Jens Christian Jørgensen**, regimentskvartermester, 111, 114, 131 – **Jens Henriksen**, 135 – **Johanne Christiansdatter**, g. m. skibspræst N. Skyt, 120, 124, 126, 146 – **Jørgen**, sognepræst, 104, 110 – **Jørgen Jensen**, sognepræst i Ring og Føvling, 103, 111, 114, 130 – **Jørgen Nielsen**, degn, 131 – **Margrethe Jensdatter**, g. m. ridefoged Henrik Jensen, 114, 116 – **Marie Christiansdatter**, g. m. byskriver L. Hagendal, 120, 124, 126, 146 – **Mette Mouritsdatter**, g. l. M. Keldsen g. 2. C. Johansen g. 3. L. H. Lund, 122 – **Mette Sofie Christiansdatter**, g. m. præst N. O. Ravn, 120, 124, 145-147 – **Niels Holmbo**, 131 – **Niels Jørgensen**, skoleholder, 110-111, 114, 130-131 – **Peder Mouritsen**, stiftsskriver i Grimstad, 122, 124, 126 – tjenende i Kbh., 107-108 – **Sofie Amalie**, ugift, 126 – **Sofie Amalie Christiansdatter**, g. m. Hannibal Brandt, 120, 124, 146 – **Sofie Christiansdatter**, g. m. N. Ravn, 126 – **Sophie Amalie Jørgensdatter**, g. m. N. Reimar, 111, 114, 129-130
- Touche**, **Cynthia Rosalina**, g. m. Benny Andersen, 206, 215 – **Cyprian**, pressefotograf, 206 – **Rita**, g. m. Cyprian Touche, 206
- Tovstrup, Edel Andersdatter**, g. m. O. C. Liime, 121, 142
- Toynbee, Paget**, 272
- Trane, Andreas Olaus**, 308 – **Laurentius**, 307
- Treschouius, Gerhardus Er.**, 308
- Trier Mørch, Dea**, 207
- Trippensee, A.**, 330
- Troelsdatter, Cathrine**, g. m. Peder Jacobsen, 186 – **Dorte**, g. m. Bertel Jacobsen, 186
- Trolle, Andreas**, 322 – **Burge**, 314 – **Corfits**, rigsmarskal, 108 – **Herluf**, 314 – **Holger**, 314 – **Nicolaus**, 322
- Tromp, Cornelis**, hollænder, 15
- Trægaard, Severinus Matthias**, 304
- Tscherning, A. F.**, politiker, 364
- Tullesen, Iver**, Sønderby ved Ringkøbing, 230
- Tustrup, Niels**, 161, 168
- Tuxen, A.**, 263-264, 272
- Tved, Maren Jensdatter**, 159 – **Niels Madsen**, 108
- Udbinæus, Severinus**, 306
- Udsen, Peder**, Skåbling (Skobling), 194, 199
- Uldreich, Voldemar**, »dansk adelsmand«, 300 – **Woldemarus**, 321
- Ulfeldt, Corfitz**, rigshofmester, 1-2, 11, 47
- Ulrikke Eleonora**, 11
- Urne, Christianus**, 307
- Ursin**, slægt, 274
- Vad, Maren Jensdatter**, g. m. Laurits Sørensens, 192
- Wagenführer, Henricus**, 313
- Vahler, Johannes**, 316
- Waitz, Georg**, 89-90
- Valchendorph, Axelius**, 305
- Walchendorphius, Johannes**, 318
- Walgensteen, Thomas**, 314
- Walgestenius, Thomas**, 318
- Walpole, Horace**, 268, 272
- Walther, Fridericus**, 319
- Vammen, Hans**, 48 – **Tinne**, forskningslektor, 214
- Wandalinus, Ivarus**, 310 – **Johannes**, 308,

- 329 – **Nicolaus**, 308, 310 – **Præbernus**, 314
- Wandling, Godofredus**, 315
- Varen, Marie**, g. m. J. Ratken, 371
- Warming, Agnete**, 215
- Warnstedt, Frederik**, kammerpage, 263
- Wasmer, Conradus**, 309
- Wasmuth, Matthias**, 313
- Vastert, Johannes**, 316
- Watson, James**, 275
- Weber, Max**, sociolog, 5, 47
- Wedderkop, Godofredus v.**, 327 – **Joachimus**, 325
- Vedel (Wedel)**, baron, generalfeltmarskal, 108, 122 – **Ascenius**, skoleholder, 142
- Wedel Jarlsberg, Herman**, greve, 288 – **Johan Caspar Herman**, lensgreve, 296
- Wefring, Johan**, sekretær, 62
- Vegerslev, Jens**, Århus, 108
- Veilant, Georgius**, 314
- Weilbach, Fr.**, 48, 272 – **Frederik**, 331
- Wellejus, Laurentius Christiernus**, 308
- Venge**, 55 – **Mikael**, 89-90
- Verkamp, Jacob**, 159
- Werners, Christian**, 323 – **Nicolaus**, 323
- Werpup**, oberhofmarskall, 268
- Westenholz, Mary**, 213
- Weze, Johan**, ærkebiskop, 61, 64, 81, 87, 90
- Vibe, Mads Andersen**, Næstved, 199
- Wiberg, S. V.**, 89, 99-100, 135-136, 143, 200
- Wibius, Michael**, 307
- Viby, Marguerite**, 207
- Wichmann, Nicolaus**, 305
- Wichmanni, Georgius**, 315
- Wichmannus, Barthol.**, 305
- Vieregg, Elisabeth Helene**, 17
- Vieth, Johannes**, 310
- Vigerust, Tore**, 210
- Wiibe, Christianus Janus**, 308
- Wilhadius, Johannes**, 311
- Vilhelm**, hertug af Sønderborg-Beck, 41 – **Jens**, Skanderborg, 139, 141
- Vilhelm Erobreren**, 277
- Vilhelmine**, prinsesse, 39-40
- Villadsen, Villads**, 341
- Willem Frederik**, af Nassau-Dietz, 264
- Willers, Jacob**, 328
- Willie, Adrian**, mester, 90 – **Rolandine**, 90
- Villumsen, Anders**, Amstrup, 183
- Vincelius, Joh.**, 327
- Winckler, Ida**, død 1995, 207
- Wind, Christianus**, 308
- Vinding, Anders**, 106 – magister, 118 – præst i Storring, 119, 121 – **Anders Andersen**, sognepræst, 118, 121 – **Anders Christensen**, sognepræst, 143 – **Anders Christian**, præst, 143 – **Birgitte Kirstine**, g. m. T. A. Høyer, 111, 114-115, 132-133 – **Christen Jensen**, 133 – **Christen Pedersen**, præst, 114-115, 134 – **Christoffer**, 143 – **Elisabeth Marie**, g. m. Hans Kruse, 143 – **Else Malene Jensdatter**, 133 – **Else Pedersdatter**, g. m. Anker Lassen, 111, 114-115, 132, 135 – **Hans Jensen**, 133 – **Ingeborg Dorte**, 143 – **Ingeborg Marie**, g. m. S. Bornemann, 143 – **Jacob Jensen**, 133 – **Jens Pedersen Torup**, præst, 114-115, 133-135 – **Laurits**, 134 – **Laurits Pedersen**, stud., præst, 110, 114-115, 132, 135 – **Marie Margrethe**, g. m. P. M. Mohr, 111, 114-115, 132, 134-135 – **Peder**, 133-134 – **Peder Erik Lauritsen**, 135 – **Peder Jensen**, 133 – **Peder Sørensen**, præst, 104, 110, 114-115 – **Sofie Amalie**, 115 – **Søren Pedersen**, Ø. Velling, 114-115
- Vindingius (Windingius), Erasmus P.**, 303 – **Paulus**, 321
- Wingender, Nete Balslev**, 243-244
- Winterus, Severinus**, 326
- Winther, Christiern**, sekretær, 49, 49-91, 50-53, 55-58 – **Las**, 50, 53-54 – **Laurids**, præst på Mors, 52 – **Maren**, søster til Torkil Winther, 52, 54 – **Niels**, præst på Mors, 52 – **Rolandina**, g. m. Christiern Winther, 63 – **Torkil**, 50, 50-58, 51-58, 60-61, 80
- Virkner, Helle**, skuespillerinde, 369-370
- Vismarus, Hilarius**, 309
- Viti, Nicolaus**, 314
- Wium, Edvardus**, 328
- Vivild, Christen Pedersen**, 159
- Wodskou, Peter**, 229, 236
- Vogt, Johan**, norsk økonom, 353
- Voigt, Riborg**, 215

- Woldreich, Christian**, 316
Wolf, familie, 278
Wolfen, Johannes Conradus, 324
Wolff, Abraham Alexander, rabbiner, 245, 247, 250, 256
Worm, Johannes, 319 – **Julius**, civilingeniør, 216 – **Matthias**, 314 – **Olaus**, 324-325 – **Petrus**, 317 – **Wilhelmus**, 312, 316
Worm-Müller, Jac. S., 286, 296-297
Vorstius, Christianus, 314
Worsøe, Hans H., tidl. landsarkivar, 208, 217, 219, 274, 345-347, 352 – **Inger Margrethe**, 217
Voss, Johann., 314
Woyda, amtmand, 199
Wuchter, Abraham, kunstmaler, 8
Wulf, Ulrik, forpagter af Birkendegård, 199
Wulfsberg, slægt, 331 – **Aagot**, 331 – **S. T.**, 330 – **Søren Thuesen**, visitør, 331
Wullenwever, Jürgen, borgmester, 76, 89, 91
Wærum, Marie, g. m. Julius Worm, 216
Zachariasen, Mogens, limsyder i Kbh., 371
Zaden, Heinrich von, 302
Zahle, frøken, 368
Zeleske, George, 316
Zibrandtsen, Cornelia, arkitektstuderende, 368
Ziesenis, J. G., kunstmaler, 36
Zinzendorff, Maximilianus Erasmus von, 313
Øren, Paulus Matthiæ, 307
Ørn, Paulus, 313
Ørsted, A. S., 222 – jurist, 374 – **H. C.**, fysiker, 374

Johs. Enggaard Sidsen: Hold fast ved det du har...! De stærke jyder, med særligt henblik på deres salme- og sangtradition (<i>Charlotte Lindhardt</i>)	359
Tage Grodum: Den Danske Embedslægestat (<i>Stella Borne Mikkelsen</i>)	361
Adda Hilden: Mariaforbundet 1905-1997 (<i>Christian Larsen</i>)	362
Harald Jørgensen: 25 år som pensionist. Et tilbageblik 1977-2001 (<i>Christian Larsen</i>)	362
Harald Jørgensen: Jonas Collin 1776-1861. Indflydelsesrig kongelig embedsmand og interesseret samfundsborger (<i>Michael Bregnsbo</i>)	363
Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1651-54. Udgivet ved Ole Degn (<i>Christian Larsen</i>)	364
Bo Lidegaard: Jens Otto Krag. Bind 1-2 (<i>Lisa Elsbøll og Tommy P. Christensen</i>)	366
Kirsten Lindberg: Sirenernes Stad København. Bind 6: Forstæderne (<i>Tommy P. Christensen</i>)	370
Ingvert Møller Terkildsen: De sønderjyske domænegårde (<i>Tommy P. Christensen</i>)	372
Jens Rasmussen: En brydningstid. Kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850 (<i>Michael Bregnsbo</i>)	373
Vejledning til manuskriptforfattere	375

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. maj 2002:

Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Michael Bach (næstformand), Rolfsvej 14, 3. tv., 2000 Frederiksberg.

Nils G. Bartholdy, Dalgas Boulevard 63, 2. th., 2000 F.

Finn-Grandt-Nielsen (kasserer), Stavrevej 27, 5300 Kerteminde.

Birgit Flemming Larsen (formand), Klostermarken 13, 9000 Aalborg.

Jørgen Mikkelsen, Valborg Allé 11, 3. tv., 2500 Valby.

Elsebeth Paikin, Kildevænget 37, 2100 København Ø.

Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.

Poul Steen, Strandvejen 296 A, 2930 Klampenborg.

Peter Wodskou, Arnesvej 44, 2700 Brønshøj.

Hans H. Worsøe (sekretær), Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa.

Samfundets website: <http://www.genealogi.dk>

Brug indlagte bestillingskort til Samfundets publikationer. Alle priser er incl. moms.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:

Syddansk Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M, tlf: 66 15 79 99,

fax: 66 15 81 26, e-mail: press@forlag.sdu.dk, website: www.universitypress.dk

Personalhistorisk Tidsskrift

udgives af *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie*, hvis formand er Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg. Tidsskriftet redigeres af Samfundets skriftudvalg ved redaktørerne, Jørgen Mikkelsen, Anne Dorthe Suderbo, Gitte Høstbo og Christian Larsen.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til Stella Borne Mikkelsen, Valborg Allé 11, 3. t.v., 2500 Valby. Medlemskontingent udgør for 2002: 175 kr., for 2003: 200 kr.

Redaktionens adresse: Jørgen Mikkelsen, Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, 2200 København N. E-mail: jm@lak.sa.dk.

Udgivet med støtte af Alfred Goods Fond.

Personalhistorisk Tidsskrift er medlem af Foreningen af danske Kultur-tidsskrifter.

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s. Trykt på papir, der opfylder de i ISO 9706:1994 fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

ISSN 0300-3655